

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON DAVLAT KONSERVATORIYASI

Maxfuza Karimova

AN’ANAVIY YAKKA XONANDALIK

Oliy ta’lim muassasalarinig bakalavriat talabalari uchun
o‘quv qo‘llanma

Ta’lim yo‘nalishi: 5150600 – “An’anaviy xonandalik”

Toshkent
2017

An'anaviy yakka xonandalik. OTMning bakalavriat talabalari uchun o'quv qo'llanma. - T.: O'zbekiston matbuot va axborot agentligi, 2017. – 208 b.

Muallif:

O'zbekiston davlat konservatoriyasi dotsenti v/b. **M. Karimova**

Mas'ul muxarrir:

O'zbekiston davlat konservatoriyasi professori v/b. **M. Tojiboyev**

Taqrizchilar:

O'zbekiston davlat konservatoriyasi dotsenti **Z. Suyunova**

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti **B. Do'stmurodov**

Mazkur o'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalari(OTM)da 5150600 – Vokal san'ati: "An'anaviy xonandalik" bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha ta'lim berib kelayotgan professor-o'qituvchilar va ularda tahsil olayotgan bakalavrlar uchun mo'ljallangan. O'quv qo'llanmada yoritilgan mavzular va janrlardan, shuningdek, o'rta maxsus musiqiy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar iqtidorli o'quvchilarning ijro mahoratlarini oshirishda foydalanishlari mumkin. O'quv qo'llanma aspirantlar, doktorantlar, keng jamoatchilik uchun ham foydali.

Ajab **kashfiyotlar** – ko`pdan-ko`p, ato
Etajak bizlarga – **ma`rifiy ziyo!**
Va og`ir hatolar o`g`li – **tajriba!**
Shuningdek, mushkilot oshnosi – **daho!**

Kirish

Xalqimizning qaysidir bir hislati yoki amali yoqib qolgan chog`i, tole bizni siylagan, desak mubolag`a qilmasmiz, chunki u bizga ummondek bepayon, bitmas-tuganmas ma`naviy va ruhiy boylik – maqomot va Shashmaqomdek milliy musiqa merosini in`om etganki, maqomlar haqiqatdan ham xalqimiz hayotining oynasi. Unda millatimiz qalb qo`ri – dilining o`zginasi, o`zligi aks etadi. Bu meros vaqt silsilasidan o`tgan, yangi asarlar bilan boyimoqda, tinmay takomillashmoqda. O`zbek musiqa san`atining bizning davrimizdagi taraqqiyoti bir-birini to`ldirish va o`zaro ijobiy ta`sir bilan bog`liq. Bu tabiiy jarayon o`zbek musiqasining milliy o`ziga hosligini inkor etmaydi.

Dunyo jamoatchiligini xalqimizning umumbashariy ma`naviy qadriyatlaridan voqif qilib, tanishtirish milliy munosabatlar takomillashuviga kafolat bo`la oladi. Hech bir xalq bugungi globallashuv jarayonlaridan chetda tura olmaydi. Adabiyot, san`at, milliy teatrlar va konsert jamoalari sa`y-harakatlari, kitoblar tarjimasi, rasm va tasviriy san`at ko`rgazmalari, badiiy faoliyatning boshqa shakllari ushbu borada millatimiz munosabatini aks ettiradi. O`zbek musiqa san`ati ham jahon sahnalarda namoyish etilmoqda. San`atkorlarimiz, musiqachi, qo`shiqchilar, halq ansambllari qo`shni va uzoq yurtlarda o`z mahoratlarini muvaffaqiyatli namoish etmoqdalar, bu chiqishlar ushbu xalqlarda O`zbekistonga jonli qiziqish uyg`otmoqda.

Xalqimiz mustaqillikka erishgach, yangi tarixiy sharoitlarda dunyoga kelgan farzandlarimiz qisqa tarixiy davr ichida har tomonlama yetuk shaxs bo`lib kamol topishlari uchun ularni yuksak ma`naviyat, milliy istiqlool g`oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash o`ta dolzarb ahamiyat kasb etdi. “Shu boisdan ham – ta`kidlagan edi o`zbek xalqining buyuk farzandi, mamlakatimizning birinchi Prezidenti Islom Abdug`aniyevich Karimov, – o`z haq-huquqini taniydigan, o`z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, yon atrofida sodir bo`layotgan voqea-hodisalarga mustaqil yondasha oladigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg`un holda ko`radigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi istiqlool yillarida biz uchun hal qiluvchi masalaga aylandi¹”.

Yangilanayotgan jamiyatda milliy qadriyatlarni tiklash, shaxs ma`naviyatini yuksaltirishga oid vazifalar sog`lom ijtimoiy muhitning qaror topishi, fuqarolar

¹ Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma`naviyat, 2008. – 77b.

ma'naviy-axloqiy yetukligini ta'minlash masalasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi, ta'lim-tarbiyaning maqsadli, tizimli, uzluksiz, izchil olib borilishi yosh avlod imkoniyatlarini amalga oshirilishiga yo'naltirilganligi kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Xususan, musiqa yo'nalishidagi OTMda taxsil olayotgan bakalavrlarni mahoratli, malakali, ilmiy tomondan salohiyatli, ma'nan boy va ahloqan pok, yurtiga sadoqatli etib tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi.

Milliy madaniyat va san'atimiz, xususan, milliy musiqamizning rivojlanishi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev 2017 yil 17 noyabrda "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorga, 2017yil 8 avgustda "O'zbekiston davlat konservatoriyasi faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirish" borasidagi farmonga, undan avval, 2017 yil 12-yanvarda yana bir muhim "...Kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish" borasidagi xujjatlarga imzo qo'ydilar². Unda boshqa muammolar qatori ta'lim muassasalari uchun o'quv adabiyotlar va qo'llanmalar chop etish, ularni o'quvchilarga yetkazish tizimini tubdan takomillashtirish haqida so'z ketgan. Farmonda erishilgan yutuqlar bilan birga, bu soha rivoji bilan bog'liq yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyati va kitob mutolaasini oshirish borasida bir qator muammolar mavjudligi ro'y-rost qayd etildi. Yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan ilmiy, badiiy, ma'rifiy adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, bu boradagi ishlar tizimli tashkil etilmagani ta'kidlandi.

Agar biz ushbu dolzarb vazifani o'z sohamiz kesimida idrok etsak, demak, ushbu o'quv qo'llanma ham maqomotimiz targ'ibotiga baholi-qudrat xizmat qiladi, degan umid bildiramiz. Bakalavrlarni o'z sohasining bilimdoni etib tarbiyalash va mahoratli ijrochi sifatida voyaga yetkazish uchun ularni xalq og'zaki ijodining professional janri – maqomot bilan oshno qilishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Uni hal etishda quyidagi muammolar borligi ma'lum bo'ldi:

- "An'anaviy xonandalik" yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavrlar ijro mahorati shakllanishida zamonaviylik va tarixiylik tamoyili uyg'unlashmagan;
- "An'anaviy xonandalik" bakalavrlarining ijro mahoratlari maqomlar negizida shakllanadi va rivojlanadai, ammo o'qituvchilar mutaxassislik bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmaganlar;
- mumtoz musiqamiz tarixan ko'p tarmoqli va o'ziga xos an'analarga ega bo'lgan bir holatda ushbu an'analarning zamonaviy bastakorlik ijodiyotida sezilarli darajada namoyon bo'lmayotganligi;
- ta'lim jarayonida o'zbek xalq musiqa madaniyati qadim tarixga egaligi, ushbu me'ros o'zida xalqimizning boy musiqiy madaniyatini mujassamlashtirgani,

² Mirziyoyev Sh. M. Xalq so'zi. 2017.,13 yanvar., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.

musiqiy qadriyatlarimizning umumbashariy musiqa madaniyatining ajralmas qismi ekanligini talabalarning anglab yetishlariga to'liq erishilmagani;

– mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tarixiy islohotlarda inson shaxsi, xususan yosh avlodni musiqa vositasida ma'naviy-ruhiy jihatdan kamol toptirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari talab darajasida emasligi va b.

Zikr etilganidek, yer yuzida yashovchi barcha xalqlarning o'z madaniyati, o'ziga hos san'ati, musiqasi mavjud va bu ularning ma'naviy me'rosi hisoblanadi. Sharq xalqlarining musiqa madaniyati azaldan nazariy, amaliy ijrochilik maktabiga ega bo'lib kelgan. Ayniqsa, bu xalqlarning musiqiy boyligi bo'lmish maqom, mug'om, navba, raga singari ijrochilikning aniq turkumlari turli davrlarda turli ko'rinish va yo'nalishlar bilan ijro etilib kelingan va rivojlangan.

Shashmaqom ham o'zbek va tojik xalqlarining ulkan musiqiy boyligi. Unda maqomlar va maqom turkumlari mujassam bo'lib, ular tarixda ham, hozir ham maqomdon ustoz bastakorlar va honandalarimizning ulkan ijod maxsullari bilan shakllanib, boyib boradi. Bugunga kelib biz bu turkum ijrolarning aniq shakli, xarakteri, an'anaviy ijro uslublari to'liq egamiz. Shashmaqom turkumlariga kirgan-kirmagan maqom ijrolari musiqiy madaniyatimizning asosini tashkil etadi va bu mavzu qo'llanmaning **birinchi bo'limida** yoritiladi.

Maqom turlarining har qaysisi, bir tomondan, mustaqil yo'nalishga(usulga) ega, ikkinchi tomondan, umumiy negizga(shaklga) borib uyg'unlashuvchi yagona tizim. Bu umumiy tamoyil (usul, shakl) munosabatlari qo'llanmaning **ikkinchi bobida** taxlil qilinadi.

O'quv qo'llanmaning xajman katta bo'lmagan **uchinchi bo'limi** she'riyat mavzusiga bag'ishlangan. Hozirga qadar maqomotda she'riyatning o'rnini, Nazm va Navo munosabatlari, musiqiy-she'riy vaznlarning o'zaro uyg'unlashuvi masalalari atroflicha o'rganilmagan. Ushbu tadqiqotda maqom she'riyati o'zining badiiy vositalari va obrazlar dunyosi tarafidan klassik kuylar bilan bevosita bog'liq holda shakllangan alohida bir qatlam sifatida baholi-qudrat taxlil qilinadi.

I. Maqomlar va Shashmaqom

1.1 Maqomot tizimi va Shashmaqomning tarixan shakllanishi

Shashmaqom o'zbek-tojik musiqa san'atining bebaho durdonasi va u qadim zamonlardan buyon bu xalqlar musiqa madaniyatining asosini tashkil etib kelgan. Maqomlar to'g'risidagi tarixiy va nazariy ma'lumotlar sharq yozma manbalarida, asosan musiqaga bag'ishlangan risolalarda o'z ifodasini topgan. Xalqimiz hayotida musiqa azaldan beqiyos o'rin tutib keladi. Samarqand yaqinidagi Mo'minobod

qishlog'idan 3200 yil muqaddam suyakdan yasalgan nay cholg'usining topilgani ham shundan dalolat. Musiqa sadolari qaysi xalq yoki millat vakili tomonidan ijro etilmasin, ezgu, yuksak va nozik insoniy kechinmalarni ifoda etadi. Maqomlarning o'tmishda ijro etib kelingan namunalarining barchasi ham bizgacha yetib kelmagan bo'lsada, qadim yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha u turli shakllarda bo'lgan. Xususan, "o'n ikki maqom" turkumi nisbatan mukammal bo'lib, Shashmaqomning shakllanishida dasturul amal bo'lgan. Maqomlar sharq xalqlari musiqasining parda asosida va ularning o'ziga xos musiqa boyliklari negizida yaratilgan. Ma'lum maqom yoki sho'baning kuy va ashula yo'li turli xalqlarda bir-biridan tubdan farq qiladi, hatto ularning parda asoslarida ham juda katta tafovut bor. Maqomlarning tarixiy taraqqiyot yo'li va shakllanish jarayoni o'tmish yozma musiqa manbalarida yoritilmaganligi bu masalani atroflicha va aniq tasavvur etishga imkon bermaydi.

Maqomotning bugungi kundagi shakli bo'lmish Shashmaqom Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq maqomlari va ularning sho'balaridan iborat. Aytish joizki, "Shashmaqom" bugungi mukammal holga o'z-o'zidan kelib qolmagan. Ushbu noyob meros musiqa bilan hayotini chambarchas bog'lagan, dunyoning bor go'zalliklarini, moziy kabi ko'hna ohanglarini tinglab his etgan insonlarning mashaqqatli izlanishlari evaziga qaytadan go'zal holga kelgan.

Bastakorlik an'analari qadimdan davom etib keladi. Temuriylar, ayniqsa hazrat Navoiy davrida, keyinchalik XVI-XVII asrlarda bastakorlik yuksak darajada bo'lganligi qo'lyozma manbalardan ma'lum. Hozir ham talaygina san'atkorlar ana shu an'alarini davom ettirib, ajoyib kuy, ashulalar yaratmoqdalar. Shashmaqom o'tmish bastakorlik an'analari maxsuli sifatida maqomchilikdagi boy tajribaga asoslangan holda yuzaga kelgan. Keyingi ikki asrdan ko'proq o'tgan davr ichida bir maqomdon ustozdan ikkinchisiga og'zaki o'tishi jarayonida Shashmaqom katta o'zgarishlarga uchradi. XIX asrda tuzilgan Shashmaqom she'riy to'plamlari asosida tuzilgan maqom va sho'balar nomini, she'r o'lchovlarini hozirgi maqom va ularning sho'balari bilan solishtirilganda bu yaqqol seziladi.

"Maqom" so'zining lug'aviy ma'nosi o'zi arabchadan kelib chiqqan va u "joy, makon" ma'nosini anglatadi. Ammo bunda musiqiy tovush hosil qiladigan joy – "aniq parda" ma'noda tushunish lozim. Albatta tovushsiz yoki aniq pardasiz ijro shakllanmaydi va aniq musiqiy ohangni kashf etmaydi. Maqom aniq pardadan boshlanib tugallanadigan kuy va ashulalar majmuasi. "Maqom" so'zining ma'nosi aynan shundan kelib chiqqan. "Maqom" atamasi VIII-X asrlarda Uqlidis, Arastu singari yunon faylasuf olimlarning musiqa nazariyasiga oid asarlarining arab tiliga tarjima qilinishi natijasida qo'llanila boshlangan bo'lsa-da, IX asrda yashab ijod qilgan Yaxyo bin Abu Mansur ismli musiqashunos olim musiqa nazariyasiga doir

oʻz asarlarida sharq musulmon xalqlarning oʻziga xos musiqa nazariyasi yunon musiqa nazariyotlaridan oldin ham mavjud boʻlganligini aytib oʻtgan.

Maqomlarning nazariy va amaliy tomonlari IX-XV asrlarda yashab ijod etgan al Kindiy, al Forobiy, al Xorazmiy, al Urmaviy, ash Sheroziy, al Xusayniy, al Marvaziy, Ibn Sino va Yaxyo bin Abu Mansur kabi ulugʻ olimlarning asarlarida chuqur ilmiy sharhlar bilan asoslab berilgan. XIV-XVIII asrlarda Markaziy Osiyo, Xuroson, Ozarbayjonda “oʻn ikki maqom” (duvoz dax maqom) turkumi mavjud boʻlganligi tarixiy manbalarda oʻz aksini topgan.

OʻN IKKI MAQOM

<u>Nomlanishi</u>	<u>Ovozalari</u>	<u>Shoʻhbalari</u>
Ushshoq	Navroʻz	Dugoh Segoh
Navo		Chorgoh Panjgoh
Buslik (Abu salik)	Salmak	Ashiyran Bayotiy
Rost		Navroʻzi arab Navroʻzi xoro
Xusayniy	Gardoniya	Navroʻzi Bayotiy Xisor
Xijoz		Nukuft Uzzol
Raxoviy	Gavasht	Avj Nayriz
Zangula		Maborkah Rajb
Iroq	Moya	Navroʻzi sabo Xumoyun
Isfaxon		Zovuliy Isfaxonak
Zirafqand (Kuchak)	Shaxnoz	Roʻyi iroq Bastan nigor
Buzurg (buzruk)		Nihovand Javziy Muhayyar

“O‘n ikki maqom” haqida kengroq ma’lumot XVI-XVII asrlarda yashab ijod qilgan Najmiddin Kavkabiylar Buxoriy va Darvesh Ali Cvangiy asarlarida aks etgan. Najmiddin Kavkabiylar “o‘n ikki maqom” tuzilishini Quyosh burji asosida 12 yulduz turkumiga qiyoslaydi va quyidagi nisbat bilan tartib beradi:

1. Hamal:	Rohaviy	7. Mezon:	Rost
2. Savr:	Zangula	8. Aqrab:	Hijoz
3. Javzo	Buzurg Mezon:	9. Qavs:	Iroq
4. Saraton:	Husayniy	10. Jadiy:	Busalik
5. Asad:	Ushshoq	11. Dalv:	Navo
6. Sumbula:	Ziروفqand	12. Xut:	Isfahon

Buni mukammal jadval deb bo‘lmasa-da, uni “o‘n ikki maqom”ning tuzilishi nuqtai nazaridan yaqinlashish, deb tushunish mumkin. Shuni aytib o‘tish joizki, “o‘n ikki maqom” bilan Shashmaqomni bir-biridan tubdan farq qiladigan va ularning melodik tarkibi turlicha bo‘lgan janr, deb qarash noto‘g‘ri. Shashmaqom “o‘n ikki maqom”dan tuzilishi bilan farq qiladi. “O‘n ikki maqom”ning XV-XVII asr manbalarida bayon etilgan bastakorlik an‘anasi Shashmaqomga ham taalluqli.

Maqomotning rivojlanish tarixini shartli ikki bosqichga ajratish mumkin. **Jonsiz:** ta’rifi, tafsifi boru, lekin sadolanishi, ohangi bizga noma’lum, ya’ni nomi boru, o‘zi mavhum. **Jonli:** notaga bitilgan, sadolanishi “oxangrabo tasmlar”ga tushirilgan, bugun ham jonli an‘analarda tarzida yashab kelayotgan kuy va ahulalar. Maqomlarning ushbu “jonsiz” va “jonli” qatlamlari orasida uzviy bog‘lanish bor. Ilmiy mushohadalarda ularning bu o‘ziga xos tomonlari inobatga olinishi lozim. Masalan, “Buxoro Shashmaqomi”ni olsak, uning makoni Buxoro. Aynan bu qadim va azim vohaning ko‘p tilli va ko‘p elatli madaniy muhiti, kuy va ohanglarining shevasi, jozibasi, azaldan mavjud bo‘lib kelayotgan ijrochilik uslublari, urf bo‘lgan cholg‘u sozlari Shashmaqomning ham rivojiga va shakllanishiga salmoqli ta’sir ko‘rsatgan. Buxoro Shashmaqomining betakror jilolari Xorazm maqomida ham bor. Ammo Xorazm maqomi Buxoro Shashmaqomining ko‘chirmasi emas. Ushbu maqom o‘zga bo‘yoqlarda shakllanganligi, bu diyor ohangi bilan sug‘orilganligini tinglovchi uni eshitishdanoq yaqqol sezadi. Buxoro Shashmaqomlari va Xorazm maqomlarining har birining salohiyati, salobati o‘ziga yarasha. Ular qadim maqom yo‘llari bo‘lib, doira usullari asosida tarkib topganlar, ushbu voha sozanda va Komiljonlarining oftob qo‘ri bilan sug‘orilgan kuy va ashulalariga aylanib ketgan.

To‘xtovsiz yangilanish jarayonidan kelib chiqqan holda maqomlarning nota yozuvlari, oxangrabo tasmlari va jonli an‘analari orqali bizga ma’lum bo‘lgan namunalarini bir butun “maqomot tizimi” sifatida ko‘rib chiqishni maqsad qilib, ularning quyidagi muayyan tarixiy shakllarini belgiladik:

**Buxoro Shashmaqomi;
Xorazm maqomlari;
Farg‘ona-Toshkent maqomlari;
Toshkent-Dushanbe Shashmaqomi.**

Umumiy ko‘rinishi, turkumlarga bo‘linishiga ko‘ra Buxoro Shashmaqomi va Xorazm maqomlari bir-biriga yaqin. Farg‘ona-Toshkent maqomlariga kelsak, tarixan ular ikki oqimda rivojlangan: “dunyoviy maqomlar” va iloxiy mavzular bilan sayqallangan “zikr maqomlar”. Farg‘ona-Toshkent maqomlarining yo‘nalishi orasida ham uzviy aloqadorlik mavjud. Shashmaqomning o‘zbek va tojik xalqlari tarixida yuzaga kelgan Toshkent-Dushanbe yo‘nalishi ham shu umumiy ildizlar bilan uyg‘unlashadi. Bu borada so‘ngroq batafsil so‘z ketadi.

Maqomlarimizning shaklu shamoyillari bugungi kun sharoitlariga moslashtirilgan, ohang va usullari zamonaviy kuy-ashulalar ruhi bilan to‘ldirilgan. Endilikda aynan zamonabop ijro variantlari xalqimizga ko‘proq manzur bo‘lmoqda. Shunga binoan, deyarli bir asr mobaynida maqomotimizning zamon va makon nuqtai nazaridan turlicha ko‘rinishda namoyon bo‘layotganini kuzatamiz. Muhimi, yangi udumlarning joriy etilishi an‘analardavomligini inkor etmaydi. Aksincha, maqomlarimizning xilma-xilligi, bir-biriga ta‘sir etishi, bir-birini to‘ldirib boyishi ularning tabiiy rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

Maqomot tarkibidagi kuy va ashulalarning ikki asosiy mezoni mavjud: **usul** va **parda**. Maqom tasnifida bu ikki yetakchi omil hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Maqomot asoslari mazkur ikki negizdan kelib chiqadi va maqom nomlari, undagi barcha nazariy qismlar aynan shu qo‘shaloq (usul va parda) nomlarni qo‘shib aytish bilan yuritiladi. Masalan, “Tasnifi Buzruk”, “Muxammasi Ushshoq”, “Talqini Rost”, “Saraxbori Navo”. Bu nomlarning birinchisi usul, ikkinchisi parda(kuy) nomlari. Maqomlar tarixan shakllangan, muayyan an‘analardamirida qaror topgan klassik (mumtoz) kuy va usullar tizimi. Maqomot ijrochiligida ikki asbob: **doira** va **tanbur** yetakchi cholg‘u. Doira maqom cholg‘uchiligining barcha eski va yangi uslublariga xos asbob. Unda maqomlarning nafaqat usul jo‘rligi, balki kuy harakatining asosini tashkil etuvchi vazn o‘lchovlari hamda kuyning eng nozik tomonlari, tub xususiyatlari aks etadi. Maqom kuylarining doiradan o‘zga zarbli cholg‘ularda jo‘r etilishi g‘ayritabiiy hol, an‘analarga yot. Tanbur tamoman maqomot ramzi. Maqom yo‘li klassik musiqaning boshqa turlaridan farqli o‘laroq “tanbur maqomlari” deb yuritiladi. Ustozlar yo‘li esa maqom san‘atining qomusi. Ijrochining umri nisbatan qisqa. Ammo ustoz-shogird an‘anasining davomiyligi vorisiylik an‘analari uzluksizligi va bir butunligini ta‘minlaydi. Ustozlar merosi nasldan naslga o‘tib, ma‘lum maktabni tashkil qiladi. Jonli an‘ana ustoz yo‘lining shogird tomonidan takrorlanishini yoqtiradi. Har bir yangi nasl o‘zidan nimanidir

qo'shib, ustoz yo'lini obod etishni taqozo qiladi. Shu tariqa an'anaviy san'atda yashash qonuni yuzaga keladi. An'ana mavjud qadriyatni shunchaki takrorlash emas, u o'tmish merosni chuqur hazm qilib, qaytadan dunyoga keltirish, unga yangi nafas baxsh etishdir. Xalq nazariga tushgan ustozlar ijodini mutolaa qilish qadimiy maqom an'analarini jonli o'rganish imkoniyatini beradi. Bu borada buyuk shoirimiz A. Oripov "Shogird maqomi" sherida shunday deydi:

**Yuksakni ko'zlaydi doimo burgut,
Parvozi mayliga balanddir, pastdir.
Komillik zahmatin etma hech unut:
Bir zina oshmagan shogird emasdir!³**

"Maqomlar ko'pchilik sharq xalqlari musiqa merosida katta o'rin tutgan va juda qadim zamonlardan mavjud, u professional sozanda va xonandalar tomonidan yaratilgan musiqa janri. Maqomlar negizida ko'pgina musiqa asarlari va janrlari yaratilgan. Ular bu xalqlarning o'ziga xos musiqa boyliklari asosida va uzoq madaniy-tarixiy taraqqiyot jarayonida yuzaga kelgan. Shuning uchun ham maqom musiqashunos va sharqshunos olimlarning diqqatini ko'pdan beri o'ziga jalb etib keldi, u musiqa madaniyatimizda juda katta tarixiy, ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Shashmaqom musiqa madaniyatimiz tarixida ko'p o'rganilmagan soha. Uni nazariy tahlil qilish murakkab masala. Sharq musiqa nazariyasiga oid ko'pgina manbalarda maqomlar tushunchasini, xarakterli belgilarini, ularning ba'zi amaliy tomonlarini anglashga yordam beradigan qimmatli ma'lumotlar bor. Bu manbalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, maqomlarning ming yildan ortiqroq tarixi bo'lsada, Shashmaqom O'rta Osiyoda yashab kelgan maqom turkumlarning eng so'nggi shakli, bundan taxminan ikki, ikki yarim asr ilgari shakllangan. Turli tushunchalar ifodasi bo'lgan maqomlar musiqada "lad(parda) uyushmalari" ma'nosida keladi. Bu tushuncha turli davrlarda yashab kelgan hamma maqom shaklarida ham o'z mazmunini birdek saqlab keldi. Shuning uchun Shashmaqomni o'tmishda qo'llanib kelingan "maqom" tushunchasi bilan birgalikda, uning tarixiy shakllanish jarayoni aspektida qarab chiqish o'ta muhim"⁴. Maqomlarda turli davrlarda tarixiy voqealar, xalqimizning urf-odatlarini, an'analarini, etnografiyasi o'zining sezilarli izini qoldirgan. Shashmaqomni tadqiq qilishda bu tomonlar ham hisobga olinishi lozim.

"Maqomotning tarixan shakllanish jarayonini mavjud manbalar asosida imkon boricha yoritib berish Shashmaqomning ham tub mohiyatini ochib berishga, uning xalqimiz musiqiy madaniyati tarixida tutgan mavqeini, badiiy-estetik qimmatini belgilashga imkon beradi. Maqomlar borasida XIX asr oxiridan buyon musiqashunoslar tomonidan juda xo'p va mo'l ma'lumotlar keltirilgan, ammo ularni,

³ Oripov A. Turon tarixi 2014 y. №4. 2-bet.

⁴ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 11-bet.

xususan, Shashmaqomni ilmiy asosda o'rganish va tadqiq etish akademik Y. Rajabiy tadqiqotlari darajasida emas. Shashmaqom o'zbek-tojik xalqlari musiqa janrida bir ovozli(unison) musiqa asari sifatida ijro etilgan. Maqomlardan hozirgi zamon musiqa madaniyatida ijodiy foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu qo'llanma doirasida bastakorlar tomonidan yaratilgan maqomlar yangi-yangi kuy va ashulalar uchun muhim manba tariqasida tanishib chiqamiz.

Mashhur "Xorazm notatsiya"sining ixtirochisi, shoir Komil Xorazmiy (XIX asr) va o'g'li Muhammad Rasul Mirzo tomonidan birinchilar qatori maqomlarni notaga olishga harakat qilingan edi. Bu tizim tanbur uchun maxsus ishlangan bo'lib, maqomlarni o'rganishda o'z zamonasi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Lekin bu notatsiya hozirgi zamon nota sistemasida mavjud bo'lgan imkoniyatlarga ega emasdi. Xorazm notatsiya sistemasida yozib olingan maqomlarning bir qismi musiqashunoslar tomonidan hozirgi zamon notasida nashr etildi⁵. Bu notatsiyaning nashr etilishi shu jihatdan muhimki, bu yozuvlar XIX asr Xorazm maqomlarining aslini o'rganishda muhim vosita bo'la oladi. Maqomlarni notaga olish ishiga birinchi bo'lib prof. V.A. Uspenskiy kirishdi, uning sa'y-harakatlari bilan notaga olingan birinchi Shashmaqom nashr etildi. Maqomlarni o'rganish ishida bu dastlabki qadam edi. Shashmaqomning nashr etilishi o'zbek musiqa madaniyatida muhim hodisa bo'ldi. Ayniqsa, Ota Jalol Nosirov va Mirza G'iyos G'aniev kabi ustozlar hayot vaqtida maqomlarni yozib olinganligi o'z originallik xususiyati bilan juda katta qiymatga ega. Lekin ushbu notaga olish ishi dastlabki tajriba bo'lgani uchun katta kamchiliklardan holi emas edi. Maqomlarning ashula qismi tanbur ijrosida yozib olingan bo'lsa-da, she'r matni, huddi muhim emasdek, notaga qo'yilmagan, natijada kuy-matnlarga xos takt-ritm, kuydagi lad hamda tonallikni to'g'ri topishga imkon qolmagan.

Shashmaqom O'zbekistonda ham nashr etildi. Uni ustoz akademik Yunus Rajabiy to'pladi va notaga oldi. Maqomotda maqom kuylariga mos she'r yoki g'azal matnini tanlash o'ta muhim. Bu to'plamda maqomlarning ashula yo'llarida o'zbek va qisman(taronada) tojich tilidagi she'rlardan foydalanildi. Bunda she'r o'lchovlarining mos kelishiga, ularni shakl va mazmun jihatidan to'g'ri tanlab olishga katta ahamiyat berildi. Maqomlarning ashula matnlari uchun klassik shoirlar – Atoiy, Lutfiy, Sakkokiy, Navoiy, Bobir, Fuzuliy, Nihoniy, Uvaysiy, Mahzuna, Ogahiy, Muqimiy, Nodira, Munis, Furqat g'azallaridan foydalanilgan. Shashmaqomdagi cholg'u va ashula yo'llari Y. Rajabiy, B. Zirkiev, M. Mullaqandov, M. Toshpo'latov, M. Tolmasov, Y. Dovidov ijrolarida yozib olingan. Unda maqom yo'llarini tanburdan boshqa cholg'u asboblari ham ijro etilishi ko'zda

⁵ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O'qituvchi, 1998. -56 b.

tutilgan, shu bois tanburning jo‘r bo‘lishi uchun maxsus yoziladigan qo‘shimcha qatordan voz kechilgan, natijada to‘plam ancha ichchamlashgan”⁶.

Shunday qilib maqomlarning bir necha variantlari nashr etilishi bilan ularni keng o‘rganish uchun imkon tug‘ildi. Taqdim etilayotgan qo‘llanmadan maqsad maqomlar va Shashmaqomning tarixiy shakllanishini o‘tmish musiqa manbalari asosida sharhlab berish⁷ va maqomlarni O‘rta Osiyo xalqlari madaniyati tarixiga oid manbashunoslik nuqtai nazaridan imkoniyat doirasida tizimli yoritish.

“Maqom majozan ikki qismga ajratilib ta‘riflandi. Birinchi qism maqomlarning yaralish tarixiga oid ba‘zi faktlarni o‘z ichiga oladi. Ikkinchi qism Shashmaqomga bag‘ishlangan. Qo‘llanmaga O‘zbekiston Fanlyar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti, Adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan O‘rta Osiyo xalqlari musiqa madaniyati tarixiga oid qo‘lyozma manbalar, yuqorida nomlari aytilgan musiqachilar tomonidan yozib olingan ijrolar, Buxoro, Toshkent va Moskvada nashr etilgan nota kitoblari asos qilib olingan.

O‘rta Osiyo xalqlarining XVI-XIX asrlar madaniyati tarixi yaxshi yoritilmagan. Madaniyat tarixiga oid manbalardan ma‘lum bo‘lishicha, fan, san‘at tushkun ahvolda bo‘lgan, ijtimoiy qarama-qarshiliklar, feodal urushlar va kuchli sinfiy kurashlar hukm surgan davr bo‘lgan. XVI asrdan boshlab o‘rta asr sharq fani va madaniyatida islom aqidaparastlarining ta‘siri kuchaya boradi. Bu davrda yaratilgan fan va san‘atga oid risolalarda mistikaning ta‘siri kuchli bo‘lgan. Madaniyat va san‘atning eng yaxshi asarlari feodal despotizmi hukmron bo‘lgan og‘ir sharoitda, madaniyat taraqqiyotiga to‘siq bo‘lib kelgan diniy aqidaparastlar bilan kurashlarda yaratildi. Bu davrlarda ayniqsa musiqa qattiq ta‘qib etilgan edi”⁸.

XVI—XIX asrda yaratilgan musiqaga oid ma‘lumotlarni sharhlab beruvchi risolalarda musiqaning nazariy va amaliy masalalari noaniq shaklda ta‘riflangan va ko‘plab qarama-qarshi mulohazalar aytilgan. Ularga chuqur tanqidiy ko‘z bilan qarash lozim. Hatto “o‘n ikki maqom” aniq yoritilmagan, chalkashtirib yuborilgan. O‘tmishda Shashmaqomning nazariy jihatlariga oid manba bo‘lmaganligi achinarli. Shashmaqomning shakllanishi, qachon yaratilganini hozir ham aniq aytish qiyin.

Maqom jamiyatning boshqa hodisalari kabi davrning ijtimoiy, badiiy-estetik talablariga va ehtiyojlariga bog‘liq bo‘lgani holda katta o‘zgarishlarga uchraydi. “O‘n ikki maqom” Shashmaqom shakllangungacha yashab kelgan. Uning musiqa materiali, kuy va ashula yo‘llari Shashmaqom sikllarining asosini tashkil etgan, deb o‘ylash mumkin⁹. Chunki Shashmaqom kabi katta janrni asrlar davomida yaratilgan xalq musiqa boyliklari asosida, maqomlarni yuzaga keltirishda boy

⁶ Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir, T. O‘zadabiynashr, 1963 y. 4-bet.

⁷ Begmatov S. va boshqalar. Musiqa madaniyati. Darslik. –T.: G‘.G‘ulom, 2001, -144 b.

⁸ Rajabov I. Maqomlar, San‘at, -T.: 2006 y. 148-bet

⁹ Jabbarov A.H. O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. –T., 2001. -238 b.

amaliy va nazariy tajribaga ega bo'lgan yetuk professional musiqachilar bo'lgan taqdirdagina yaratish mumkin edi. Har qanday professional kollektiv maqom sikllariga o'xshash dastlabki melodik material bo'lmasa, qadimgi an'analarga suyanmay, Shashmaqomni yaratib bo'lmaydi. Shuning uchun Shashmaqom o'zidan oldingi maqom sikllarining melodik materiali negizidagina yuzaga kelgan.

“Shashmaqom uzil-kesil, XVIII asrning birinchi yarimlarida o'zbek-tojik xalqlarining mustaqil musiqa janri sifatida yuzaga keladi. Bunday taxmin etilishiga sabab, O'rta Osiyoda XVIII asrgacha yozilgan musiqa risolalarida “o'n ikki maqom” ustidagina gap boradi. XIX asrgacha yozilgan musiqa manbalarida esa Shashmaqom haqida biror og'iz eslab ham o'tilmagan. Shuning uchun “o'n ikki maqom” XVIII asrgacha yashab kelgan, degan ishonch hosil bo'ladi.

Musiqashunosligimizda shu vaqtgacha Shashmaqom sikllari XVI asrlarda shakllangan, degan fikr mavjud edi. Bunda mutaxassislar sharqshunoslik institutida saqlanayotgan № 1466 sonli qo'lyozmaga suyanib shunday hatolikka yo'l qo'yan ekanlar. Atoqli sharqshunos olim, professor A.A. Semyonov bu qo'lyozmani XVI asr musiqashunos olimi Mavlono Kavkabiylar tuzganligini va uni “Qulliyoti Kavkabiylar” (“Kavkabiylarning asarlar to'plami”) ekanini ko'rsatib o'tgan edi. Keyingi tekshirishlar shuni ko'rsatdiki, aslida qo'lyozma ikki asardan iborat bo'lib, birinchisi (№ 1466/1) “O'n ikki maqom” va Kavkabiylar haqida ba'zi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ikkinchi asar (№ 1466/11) XVI asr emas, balki Buxoro amiri Nasrulloxon davrida tuzilgan Shashmaqomga aytilgan she'r matnlarini o'z ichiga olgan.

XIX asrning birinchi yarmidan boshlab, O'rta Osiyoda Shashmaqom ashula bo'limida aytilgan she'r matnini o'z ichiga olgan to'plam yuzaga kela boshladi. Bulardan biri yuqoridagi asar va aynan Buxoro amiri Nasrulloxonga (1826—1866) bag'ishlangan. Bu asarlarning qolganlari Shashmaqomning Xorazmda tarqalgan davrlari XIX asrda ko'chirilgan edi. Bundan tashqari, Shashmaqomda aytiladigan she'r matnlari orasida XVII—XVIII asrlarda ijod etgan Bedil, Nozim Mashrab, Sayido, Zebuniso kabi shoirlarning g'azallaridan foydalanilganligi bu to'plamning XVI asrga aloqasi yo'qligini isbotlaydi.

XIX asrda Shashmaqomning keng yoyilgani fakti XVIII asrda uning uzil-kesil shakllangan davri edi, degan xulosaga kelishga asos bo'la oladi.

Qadimiy madaniyat markazlaridan bo'lgan Buxoro bir qancha xoqonlar va davlatlar poytaxti bo'lgan. Musiqa madaniyatida Buxoro O'rta Osiyo xalqlari musiqa boyliklarini o'zida mujassamlashtirgan markaziy shahar vazifasini o'tadi. Shashmaqom Buxoroda shakllandi va “Buxoro Shashmaqomi” deb ataldi¹⁰.

Shashmaqomni O'rta Osiyodagi ma'lum bir sheva nuqtai nazaridan qarash noto'g'ri. Maqom sikllari umuman xalq musiqa boyliklari negizida yaratilgan, ular

¹⁰ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 149-bet.

asosida doimo boyib takomillasha boradi, xalq musiqa madaniyati taraqqiyotiga salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Shashmaqom maqom janrining taraqqiy etgan eng so'nggi shakli sifatida bastakorlik san'atining (musiqa risolalarida ko'rsatilgan) kuy turi va shakllarining maqomlarda rivojlantirilishi natijasida yuzaga keldi. Shashmaqom ham "o'n ikki maqom" kabi lad tushunchasidan holi emas. "O'n ikki maqom"ning lad tuzilmasi Shashmaqomga moslashtirilganligi yuqorida aytiladi.

O'zbek-tojik xalqlarining mumtoz musiqa me'rosi – Shashmaqom XVIII asrning birinchi yarmida Buxoroda to'liq shakllandi¹¹. Ehtimol shu sababdan ham dastlab bu turkum "Buxoro maqomlari" deya yuritila boshlangan. Aynan Buxoroda shakllanishiga kelsak, bu davrda Buxoro madaniyati gullab-yashnagan o'lkalardan biri edi. Shashmaqom o'z nomidan kelib chiqib aytganda "olti maqom"dan iborat: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq maqomlarini o'z ichiga oladi. Ularning har biri katta, turkumli asarlar – Mushkulot, Nasr, Ufar qismlariga bo'linadi. Nasr, ya'ni ashula bo'limi birinchi guruhiga kirgan Sarahbor, Nasr, Talqin va ularning Ufarlari asosiy ashula bo'limi sirasiga kiradi va ular ijro etilganda birin-ketin bir-biriga ulanib, turkum sifatida namoyon bo'ladi. Ikkinchi guruh sho'balarga Savt, Mo'g'ilcha usulida ijro etiladigan sho'balar va ularning shaxobchalari – Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufarlar kiradi. Ular birinchi guruh sho'balaridan farqli ijro etilganda alohida turkum sifatida kelib, har safar Ufar bilan yakunlanadi va Savtlar Mo'g'ilchalarga ulanmaydi. Shashmaqom ashula turkumi shakllanishida XV asrda yuzaga kelgan muhit muhim rol o'ynagan. Aynan XV-XVIII asrlarda Buxoroda bastakorlik san'ati takomillashdi va musiqa san'atida turli kuy shakllari – **namudlar** paydo bo'ldi. "Namud" tojikcha so'z, "ko'rinish, namoyon bo'lish, parcha" ma'nolarini anglatadi, muayyan bir asarning ma'lum bir qismining boshqa bir ashula yo'lida uchrashi, degani. Ashula bo'limining birinchi guruh sho'balarga Sarahbor, Nasr, Talqin Taronalari, Ufar kiradi. Maqomshunos olim I. Rajabovning yozishicha: "Borux Zirkievning aytishicha Sarahborlar ijrosi va ularni o'rganish og'ir bo'lgani uchun ustozlar shogirdlariga maqomlarning boshqa sho'balarini o'rgatib, keyin Sarahborlarga o'tganlar"¹².

Har bir maqomda ashula bo'limini Sarahborlar boshlab beradi. Sarahborlar maqomning bosh mavzuini ochib, uning ulug'vorligi, maftunkorligi, jozibadorligi, ladini ko'rsatib beradi. Sarahborlar qadimda "Zarbg'ul qadim" deb atalgan, "bak-bum" usulida ijro etiladi. Bu usul yurak zarbidan olingan, deya fikr yuritiladi.

Tarona Shashmaqomda bog'lash, sho'badan sho'baga silliq o'tish, ulovchi vazifasini bajaradi. Taronalar hajman kichik, sho'xchan, yengil ashula yo'li. Ular xalq ashula va kuylariga o'xshaydi. Ashula bo'limining hajman katta, o'rganish

¹¹ Jabbarov A.H. O'zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. –T., 2001. -238 b.

¹² Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 213-bet.

og'ir bo'lgan sho'balardan biri Nasr sho'basi. Nasrlar boshqa sho'balarga nisbatan ko'proq uchraydi. Shashmaqomda ular 14 ta. Ashula bo'limda tugallovchi vazifani Ufar bajaradi. Ufarlar sho'x, kuychan, raqs bilan bog'liq ashula yo'li. Ikkinchi guruh sho'balari haqida gapirganda shuni aytib o'tish kerakki, birinchi guruh sho'balari ikkinchi guruh sho'balariga nisbatan keyinroq yaratilgan. Bunday deyishga sabab shuki, XV asrgacha yozilgan musiqa risolalarida "Savt" arabcha so'z va "tovush, ohang, musiqa tovushi" ma'nolarida keladi. Savt so'zining ma'lum bir kuy shakli sifatida kelishini XV asr yozma manbalarida uchratish mumkin.¹³ Ikkinchi guruh sho'balari Savt, Mo'g'ilcha va ularning shaxobchalari – Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar ashula qismlarini o'z ichiga oladi. Bu sho'balar shaxobchalari bilan yaxlit turkumli holda yoki shaklan tugal asar bo'lgani uchun alohida-alohida ijro etilishi mumkin.¹⁴

1.2 Shashmaqomda turkum asar Taronalari tavsifi

Maqom Taronalari xususida avval yashab ijod etgan musiqashunoslar o'z asarlari va risolalarida fikr-mulohazalar bildirib ketganlar, biroq ular hali to'laqonli yoritilmagan. Taronalar hajman yirik sho'balarga nisbatan oddiyroq ko'rinsa-da, ularsiz maqomlar to'liq turkum tarzida ijro etila olinmaydi. "Tarona" so'zining asl ma'nosi "qo'shiq, ashula" degani. Maqomlarda bu turli shakl va xarakterdagi asardir. Uning birinchi vazifasi asosiy qismlarni bir-biriga bog'lab beradi, ikkinchi vazifasi asosiy lad tuzilmaga olib keladi hamda uchinchi vazifasi hofizlar dam olishlari uchun qo'llanilishdan iborat. Taronalarning tuzilishi vaqt o'tishi bilan o'zgarib, rivojlanib borgan. Taronalar borasida ko'pgina allomalar – S. Urmaviy, Sheroziy, Marog'iy, Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy kabilar, keyinchalik Fitrat, Ishoq Rajabovlar o'z risolalarida aytib o'tganlar. Ularning fikricha, Taronalar davr o'tishi bilan sezilarli o'zgargan. O. Matyoqubov Xorazm maqomi Taronalari Shashmaqom Taronalaridan ancha yirik ekanini ta'kidlab o'tadi.¹⁵

F. Karomatov va Y. Elsner hamkorligida yozilgan "Makam i maqom" deb nomlanuvchi maqolada Taronalarda Saraxbor sho'basi ta'siri juda muhim ekanligi, aniqrog'i, muayyan Taronaning lo'nda kuy jumllarida Saraxborning alohida xarakterli xususiyatlarini kuzatish mumkinligi aytib o'tiladi.¹⁶ So'ng R. Yunusov, A. Hakimova, O. Ibrohimov, A. Nizomov kabi musiqashunoslar ham Taronalar haqida o'z qarashlari va fikrlarini asarlarida aytib o'tganlar. Barcha mualliflarning

¹³ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 243-bet.

¹⁴ Yunusov R. "O'zbek xalq musiqa ijodi" 2-qism. -T.: -2000 y., 46-b.

¹⁵ Matyoqubov O. Maqomot, Musiqa. -T.: -2004 y. 110-bet.

¹⁶ Кароматов Ф, Эльснер Ю. Макам и маком. М., 1984, 88-135-бет.

fikri o'zgachaligi, aniq isbotlanmaganligini aytib o'tish joiz. "Umuman olganda bir mavzuga turlicha nuqtai nazar bilan yondashgan har bir muallif xulosalarini qiziqarli ilmiy farazlar, deya qabul qilish ma'qul tuyuladi".¹⁷

Tarona, Qavl, Savt, Amal kabi kuy shakllari mavjudligini XV asrda Marog'iy ta'kidlab o'tgan. Shundan Tarona "Navba nomli to'rt qismli turkumning uchinchi qismi sanalgan"¹⁸. Unda muqaddima hamda "bozgo'y" qo'llanilishi majburiy, nola va qochirimlar ixtiyoriy sanalgan. XVII asrda yashab ijod etgan Darvesh Alining risolasida ham mazkur ma'lumotlar bor, biroq Tarona toifasiga kiruvchi musiqiy shakllar xususida bir qator tafovutlar mavjud. Taronasifat kuy tuzilishiga o'xshash kuy tuzilmalari: Qavl, Kor, Amal, Savt, Naqsh, Sat', Zarbayn, Rexta kabilardir. Afsuzki, ular haqida to'liq ma'lumotlar bizgacha etib kelmagan.

Taronalar turli shakl, xarakterdagi asar ekanligi yuqorida aytib o'tildi. Uning murakkab sho'balardan farqi nafaqat kuyining sodda tuzilishi, kichikroq diapazonga ega ekanligida, balki she'r matni fors-tojik tilida barmoq vaznidagi xalq so'zlariga bog'liq tarzda ijro etilishida. Ayrim Taronalardagina mumtoz shoirlarning aruz vaznidagi she'rlaridan foydalanilgan. She'riyatda ruboiy shaklida yozilgan to'rtlik Tarona deyiladi va to'rttala misra bir-biriga qofiyadosh bo'ladi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, "Shashmaqom Taronalari usul jihatidan XIX asrning oxirlariga qadar bir jarayonni namoyon etgan bo'lsa, XX asrning oxirlariga kelib ijrochi-ijodkorlar sa'y-harakati bois birmuncha boshqa ko'rinishga ega bo'ldi"¹⁹ va Tarona deb nomlangan umumiy nom bilan atala boshlandi.

Shashmaqom turkumining ashula qismi "Nasr" deb yuritiladi. San'atshunos olim Sh. Oyxo'jaeva o'zining "Maqom taronalari" nomli monografiyasida shunday yozadi: "Maqom ashula yo'llarida turkumiylilik xususiyati Sho'ba-Tarona mutanosibligida yaqqol sezilib turadi"²⁰.

Maqomlarning Saraxborlari ijro etilgandan so'ng, ularning Taronalariga o'tiladi. Saraxborlar boshqa sho'balarga qaraganda ko'pgina Taronalarga ega. Taronalar Buzruk, Dugoh va Iroq maqomlari Saraxborlarida 6 tadan, Saraxbori Rostda 4 ta, Saraxbori Navoda 2 ta, Saraxbori Segohda 7 ta.

"Saraxborning Taronalarida xalq kuylari unsurlari ko'p uchraydi. Taronalar maqom ashula bo'limining birinchi qismidagi sho'balardan so'ng ijro etiladigan kichik shakldagi ashula bo'lib, raqamlar bilan ajratiladi".²¹ Taronalarda $\frac{3}{4}$ takt-ritm o'lchovi juda ko'p ishlatiladi. Shu o'lchovdagi doyra usuli qo'yidagicha:

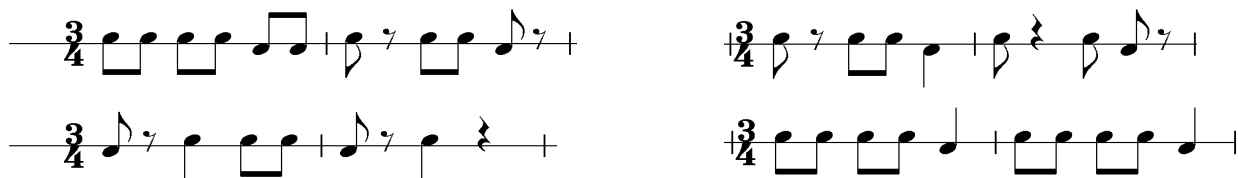
¹⁷ Ойхўжаева Ш. Мақом тароналари.// ЎзДК таҳрир-нашр. бўлими. Т., 2011,12-бет.

¹⁸ Ўша адабиёт, 17-бет

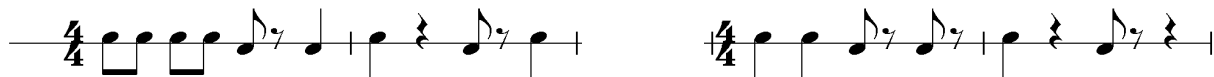
¹⁹ Ўша адабиёт, 23-бет.

²⁰ Ўша адабиёт, 25-бет.

²¹ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 228-bet.

Takt-ritm o'lchovi 4/4 doyra usulida bo'lgan Taronalar:

Saraxborlarning Taronalarida Talqin va Chapandoz doyra usuli ham ko'p ishlatilgan. Saraxborlardagi oxirgi Taronalar Talqinlarga o'tish vazifasini o'taydi.

Murakkab 3/4, 4/4 takt-ritm o'lhovida bo'lgan doira usuli Saraxbori Rostning III Taronasida keladi:

Saraxbori Rost I Taronasining takt-ritm o'lchovi sodda bo'lsa-da, doira usuli juda murakkab – 16 takti tashkil etadi.

Taronalar Saraxborlarda va maqom ashula bo'limining birinchi qismi sho'balardan so'ng birin-ketin ijro etiladi. Taronalarda sho'balardagidek namud ashula qismlari uchramaydi. Shu bois ular ko'proq xalq ashula yo'llarini eslatadi.

“Taronalarning xususiyatlaridan yana biri shuki, ularning ko'pchiligi yakka-holda ma'lum bir ashula qiyofasini to'raligicha qoplay olmaydi”.²² Ular ketma-ket ijro qilinib, bir-birini to'ldiradi. Bunday tuzilma Saraxbor Taronalaridagina emas, Talqin, Nasr Taronalariga ham hos. Talqin Taronalarida Saraxbor Taronalarining ma'lum variantlaridan ko'p foydalaniladi. Har bir maqomda Talqin yo'llarining bittadan Taronasi bor, ular ba'zan Nasrlarga o'tishda suporishlar vazifasini o'taydi. Talqini Uzzol va Talqini Bayot Taronasidan keyin suporishlar keladi. Talqini Ushshoq, Talqini Chorgoh, Talqini Segohlarda Taronalarning o'zi suporish vazifasini o'taydi. Suporishlar va so'nggi Taronalarning takt-ritm o'lchovi, doira usuli bir hil, ulardan so'ng ijro etiladigan Nasr sho'balari doyra usulidadir.

Nasrlarning Taronalari ham Saraxbor, Talqin Taronalari tartibida ishlangan va ulardagi kabi funksiyani bajaradi. Nasr sho'balarning ko'pida Taronalar

²² Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 221-bet.

mavjud bo'lsada, ayrim Nasr sho'balarida, jumladan, Navro'zi Sabo, Husayniylar, Nasri Segoh va Nasri Uzzolda Taronalar uchramaydi.

Taronalar Nasr yo'llarida bittadan to'rttagacha bo'lishi mumkin. Ular ko'pincha 3/4, 4/4 va 3/4, 4/4 takt-ritm o'lchovida, ba'zan 3/4 da bir marta va 2/4 da besh marta qaytariladigan juda murakkab takt-ritm o'lchovida keladi. Shuni aytib o'tish joizki Nasrlarning Taronalari ham juda yoqimli, ham juda yengil ashula yo'llari hisoblanadi. Nasrlarning Taronalari borasida xalq o'rtasida mashhur bo'lgan juda ko'p ashula yo'llari uchraydi.

“Shashmaqom ashula bo'limining birinchi qismi tamomlanishida aytiladigan Ufarlar ma'lum nasrlardan ritmik ham melodik variatsiya sifatida ishlangan”.²³ Ufarlar maqom turkumlarining so'nggi qismi bo'lsa-da, ulardan keyin suporishlar ijro etiladi. Supoishlar, asosan, Saraxborlarning ma'lum qismidir.

1.3 Shashmaqomning nazariy tahlili

Shashmaqom 6 turli pardaga moslab olingan va 6 xil ladga ishlangan kuy va ashulalar yig'indsidan iborat. Shashmaqomning lad asosi 6 turli bo'lsa-da, unga yaqin keladigan boshqa ladli kuylar ham kiritilaverilgan. Bu maqom sho'balarining Taronalarida yaqqol ko'rinadi. Ularda lad strukturasi o'zi mansub bo'lgan asosiy sho'baga nisbatan o'zgarib turadi.

Shashmaqomning Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq maqomlarining har biri katta hajmdagi siklik asarlar bo'lib, ularning har biri orasida taxminan 20 tadan 44 gacha katta va kichik maqom yo'llari bor. Maqomlarning xalq orasida mashhur bo'lgan cholg'u, ashula, surnay yo'llari bilan qo'shib hisoblasa ular juda katta sonni tashkil etadi. Hozirda nashr etilgan kitoblardagi maqomlarning 208 ta cholg'u va 250 tagacha ashula qismlari mavjud.

Shashmaqom xalq ijodiyoti bilan doim munosabatda bo'lganligi va u asosda uzluksiz boyib, rivojlanganligi musiqaning tarixiy manbalarida ham o'z aksini topgan. Saroy musiqachi-bastakorlari oddiy xalq orasidan yetishib chiqqan mohir san'atkorlar bo'lgan. Masalan, buxorolik Darvish Ali Changiy xalq ichidan chiqqan talantli musiqachi bo'lgan. Uning musiqa risolasiga yozilgan so'z boshida, Darvish Alining yoshligidan musiqaga ishtiyoqi baland bo'lgani va chang chalishni yuksak mahorat bilan egallagandan keyin saroyga taklif etilgani haqida gap boradi. Bunday rahbarlik darajasigacha ko'tarilgan bastakorlar, saroy musiqachilari nomi tarixda ko'plab uchraydi. Ular o'z musiqa san'atlarini saroyga uzluksiz olib kirganlar, lekin u yerda ijro etilgan musiqa asarlari saroy doirasida chegaralanib qolmagan.

²³ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 238-bet.

Professional musiqa xalq musiqasi bilangina boyib boradi. Bundan tashqari, maqomlarda aytiladigan she'rlar klassik shoirlarning g'azallaridan iborat ekani ham ularni saroy doirasidagina qolib ketmasligiga sabab bo'lgan. Maqomlarga ba'zida notatsiya – hikmatli va diniy mazmundagi she'rlar ham tushirib ijro etilgan va bu bilan maqomlarning asl lirik xususiyati yo'qolmagan. Kuy va ashula yo'llarida o'zbek-tojik xalq musiqasiga xos intonatsiya, lad tuzumlari, melodik struktura, ritmik usullar mujassamlangan. Musiqa asboblaridagi maqom boshlanadigan parda kuy musiqa xarakterini belgilaydigan omillardan. Mashhur xorazmli musiqachi Muhammad Yusuf Devonzoda Xarratov va Bekjon Rahmon o'g'li "Xorazm musiqiy tarixchasi" kitobida maqomlar haqida mulohaza yuritganlarida aynan bu to'g'rida gapirganlar. Maqomlardagi lad asosiga oid ko'pgina fikrlarni prof. V.M. Belyaevning asarlarida ham uchratish mumkin. "O'zbek xalq musiqasi"ning V tomi (Buxoro maqomlari), VI tomi(Xorazm maqomlari)ga musiqashunoslar I. Akbarov, Yu. Kon yozgan so'z boshida ham maqomlar haqida qimmatli fikrlar aytilgan.

Maqomlarning ijro etilishida, aytilgandek, musiqa asboblaridan tanbur va doyra etakchi sozlardir. Tanbur 3 torli(setor) va 4 torli (chortor) bo'ladi. Uch torli tanbur Xorazmda keng qo'llanilgan. "O'n ikki maqom"ning ijro etilishida XV asrga qadar "ud" qanday rol o'ynagan bo'lsa, Shashmaqomda ham tanbur shunday ahamiyatga ega bo'lgan. Shu sababli Shashmaqomdagi ko'pgina masalalar, shu jumladan, lad masalasi ham tanburga bog'lab tushuntirilardi.²⁴

Musiqachilar maqom ijrosi uchun ko'oroq tanburdan foydalanib kelganlar. Odatda uning faqatgina birinchi tori noxunak bilan chertib chalinib, qolganlari kuyni ijro etishida sado berib turadi. Musiqa nazariyasida bir qancha balandlikdagi tovushlarning kuy ijrosida o'zgarmay, takror sado berib turishidagi ma'no tanbur torlariga ham taalluqlidir. Tanbur pardalari oralig'i diatonik tovushqatorga mos keladi. Undan chiqarib olinadigan tovushqatoming diatonik tizimi chegarasidan chiqib ketadigan ba'zi holatlari pardani surish yoki sozandaning kuy ijrosi paytida pardalarni qattiq yoki sekinroq bosish yo'li bilan hosil qilinadi.

Nota kitoblarida Shashmaqom yozuvining "maqom" tushunchasiga uning lad strukturasini nuqtai nazardan qaralganda juda katta chalkashliklar mavjud ekanligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, tanbur Navo maqomiga sozlanganda ana shu holni har bir sozanda aynan ijro etish paytida sezadi. Bunday chalkashlik maqomlar va ularning sho'balarda ham ko'p uchraydi. "O'n ikki maqom" va uning sho'hbalarida Shashmaqomga birlashtirilganda muayyan maqom yo'llarida boshqacha ladga ega bo'lgan maqom va sho'balalar ham kiritilgan va ular Shashmaqom tarkibida o'zining lad asosini saqlab qolgan. Shashmaqomning lad qiyofasini aniqlashda chalkashlik tug'dirgan sabablardan biri ham shu. Shu bois "O'n ikki maqom" va Shashmaqom

²⁴ Rajabiy Y. "O'zbek maqomlari: Shashmaqom", T. 2007. 15-b.

lad tuzilishini taqqoslab ko‘rishda ba’zi qiyinchiliklar bo‘lishi tabiiy. Hozirgi zamon nota sistemasida maqom kuylari yozib olinganida ular mos keladigan lad va sadolanish sof lad tuzilishida keltiriladi va bu sistemada kuylardagi boshqa mayda elementlarni yozib olish imkoniyati yo‘q.

“Aytish joizki, “O‘n ikki maqom” ladi sof bo‘lmasa-da, diatonik tovushqator tizimiga mos kelishi u bilan Shashmaqom lad asosini taqqoslab ko‘rishda, ularning bir-biriga bo‘lgan munosabatlarini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shunday ekan, “O‘n ikki maqom” sistemasidagi kuy va ashula yo‘llarining tonalligi hamda ularning kuy elementlaridagi o‘xshashlik yoki umumiylikni hisobga olingani holda “O‘n ikki maqom” Shashmaqom shakliga solingan, degan xulosaga kelindi. Bunga Ushshoq, Rost, Buslik maqomlarining lad tizimlaridagi yaqinlik dalil bo‘ladi. Ularning tovushqatorlarini hozirgi zamon sof diatonik ladiga moslashtirish oson. Bu esa ularni Shashmaqomda bir maqom asosiga birlashtirishga imkon bergan va Ushshoq-Rost maqomi sho‘balari sifatida kiritilgan

Shashmaqomning lad asosi haqida fikr yuritilar ekan, uning tarkibidagi kuy va ashulalar yana bir qonuniyatga asoslanishini aniqlash mumkin. Har bir maqomni tashkil etgan tovushqatorlarda tayanch tovush(parda)lar mavjud. Kuy yuqoriga tomon harakat qilib borganida tayanch nuqtalar (tovushlar) alohida sezilib turadi.

Maqomlar va ularning sho‘balari ijro etilishida garchi hofizlarning ovoz diapazoniga moslashtirib baland yoki past pardadan aytaverish mumkin bo‘lsa-da, notaga yozib olishda maqomning tuzilish prinsiplari albatta hisobga olinishi hamda maqomlar sistemasining yaxlit strukturasi aslicha saqlanishi lozim. Hatto, o‘rta asr sharq olimlarining musiqa risolalarida “o‘n ikki maqom” lad tovushqatorlari va ularga mos kelgan kuy, ashula yo‘llari hosil qilinadigan ud torlaridagi pardalarni maxsus ko‘rsatib o‘tilgan. Shu bilan birga, maqom yo‘llari boshlanadigan parda (tonika)ga alohida ahamiyat berilgan. Avvallari ashulachi maqomni o‘z ovoz imkoniyatiga qarab transpozitsiya qilib ijro etavergan. Lekin musiqa nazariyasida ularning pardalari aslida qanday bo‘lsa, shunday beriladi”²⁵.

“Xorazm musiqiy tarixchasi” kitobida mualliflar maqomlarning boshlanish pardasi – “tonika”ga alohida ahamiyat berib, tanbur pardalaridagi o‘rinni ko‘rsatib berganlar. Bu tasodifiy emas, albatta. Maqom ma’lum ladga mos keladigan kuy va ashulalar yig‘indisigina bo‘lmay, ular boshlanadigan pardalarni ham ifodalaydi. Bu ikki jihat maqomlarni tushuntirishda hisobga olinishi lozim. Shashmaqomning nashr etilgan ko‘plab nota kitoblarida bu holatga ba’zan e’tibor berilmagan²⁶. Natijada bir xil lad tovushqatorlariga mos kelishi lozim bo‘lgan maqom sho‘balarining kalitlar oldidagi alteratsiya belgilari turli ko‘rsatilgan. Bu maqom sho‘balarining

²⁵ Rajabov I. Maqomlar, San’at., -T.: 2006 y. 153-155-betlar.

²⁶ Matyoqubov B. Xorazm doston ijrochilari zarhal sahifalari. Xorazm. -1999 y. -51 b.

lad asosini belgilashda ko'pgina qiyinchiliklarga olib keladi. Masalan, "Do" pardasidan boshlanadigan Rost maqomini olaylik. Uning cholg'u bo'limida kalit oldida hech qanday alteratsiya belgilari uchramaydi. Kuy davomida yordamchi belgi(diez, bemol)lar uchrasada, ular boshlanadigan parda va lad asosi o'zgarmaydi. Uning Saraxbori ham deyarli shunday. Yoki Rost maqomining Talqini Ushshoq, Nasri Ushshoq, Navro'zi Sabo, Savti Ushshoq, Savti Kalon sho'balarida kuyning boshlanadigan pardasi aslicha "Do" notasi qilib olinmagani uchun kalit oldidagi alteratsiya belgilar (bemol, diez) qo'yishga to'g'ri kelgan. Bunday o'zgarishlarga ijrochi hofizlar tomonidan yo'l qo'yilgan. Ular ovozlari imkoniyati va diapazoniga qarab, maqom yo'lini turli pardalarda ijro etganlar. Maqomning cholg'u yo'llarida bunday o'zgarishlar bo'lmaganiga sabab ham musiqa asboblari hofizdagi kabi tovush diapazoni chegaralanmaganligidir, ya'ni cholg'u asboblari ovoznining yetmasligi yoki kuy diapazoni pastlik qilib qolish hollari uchramaydi.

Ko'p hofizlar maqomlarni butun turkum holda emas, balki ularning ma'lum sho'balarinigina yakka-yakka ijro etadilar. Ular asosan maqomlarning ma'lum yo'llarinigina bilganlar va ular uchun tonikaning ahamiyati unchalik bo'lmagan. Bunday hofizlar shuning uchun Buxoro va Samarqandda "Nasrchi" yoki "Savtxon" nomi bilan mashhur bo'lganlar. Ularning repertuarida Nasrlar (Taronalari bilan), Savt va Mo'g'ilchalar (shoxobchalari bilan) asosiy o'rin tutar edi.

Shashmaqomni butun holda katta hajmdagi siklik asar deb qarar ekanmiz, biz uchun har bir maqomning va sho'baning boshlanish pardasi, lad tovushqatori amaliy ahamiyatga ega. Maqomlarni notaga olib nashr etishda ularni yaxlit holda saqlanishiga alohida ahamiyat berish lozim. O'zbek-tojik musiqashunosligining muhim vazifalaridan biri maqom va sho'balarning lad asosini chuqurroq o'rganib, uning tarixiy shakllanishi va taraqqiyoti jarayonini har tomonlama ochib berishdan iborat bo'lishi lozim.

Shashmaqomning tuzilish sistemasi turli izohlanib kelingan. Mutaxassislar maqomdon ustozlarning fikriga asoslanib, ularning har biri uch qismdan iborat ekanini qayd etganlar:

Mushkilot – maqomlarning cholg'u (instrumental) qismi;

Nasr – maqomlarning ashula (vokal) qismi;

Ufar – maqomlarning raqs bilan bog'liq qismi bo'lib, yakka honanda yoki bir nechta ashulachilar yoki ansambl ijro qilishi mumkin.

Bu iboralarining ishlatilishida ba'zi noaniqliklar, mantiqiy bog'lanmaydigan jihatlar mavjud. Masalan, "Mushkilot" so'zi "qiyinchiliklar, qiyin joylar" ma'nosida keladi. Bu yerda mantiqan kuy yo'lidagi qiyin, aylanma harakatlar hamda ularni ijro etishdagi og'irliklar hisobga olingan bo'lsa kerak. Ammo instrumental musiqani ifodalashda "mushkilot" iborasi mazmunan talabga javob bermaydi.

Maqomlarning ashula bo‘limi “Nasr” deb atalishi ham hech qanday asosga ega emas. Chunki maqomda bu ibora bilan bog‘liq maxsus “Nasr” sho‘balari mavjud bo‘lib, uni umuman ashula bo‘limi uchun tatbiq etish haqiqatga to‘g‘ri kelmaydi. Bu fikrlar o‘tmish musiqa risolalarida ham o‘z aksini topmagan.

O‘zbek musiqiy madaniyatida beqiyos o‘ringa ega va xalqimiz musiqiy merosining asosini tashkil etuvchi Shashmaqom tarkibida, ma’lumki, 250ga yaqin Mushkulot (cholg‘u) va Nasr (ashula) yo‘llari bo‘lib, bularning barchasi aniq lad va uslublari asosida bir-biriga bog‘langan. Shashmaqom tarkibidagi Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq – o‘ziga xos shakldagi yirik turkumlarning har biri 20 tadan 45 tagacha katta va kichik xajmdagi maqomlardan iborat. Shashmaqomdagi har bir turkum yakka kuy va ashula tarzida sozanda, xonanda, dastalar tomonidan ijro etilib kelinadi. Maqomlarning har biri ikki bo‘limdan, yuqorida aytganidek, Mushkulot va Nasrdan iborat. Maqomlarning Mushkulot qismida bir xil nom bilan aytiladigan cholg‘u qismlari mavjud bo‘lib, oxanglari turlicha, lekin usuli bir xil chalinadi. Ular Tasnif, Tarje, Gardun, Muxammas, Saqil deb nomlanadi. Ularda nomdosh bo‘lmagan cholg‘u qismlari uchraydi: Navoda – Nag‘mai Oraz, Dugohda – Peshravi Dugoh bilan Samoi Dugoh, Segohda – Hafifi Segoh va hokazo.

Har bir cholg‘u qism “xona” va “bozg‘oy”lardan tashkil topgan. Xona “uy” ma’noda, kuyning o‘zgaruvchan bo‘lagi. Bunda kuy mazmuni yangicha uslubda avj tomon harakatlanib, bosh pardaga qaytib tushadi va mazmunan boyib boradi. Bozgo‘y – “qaytariq” ma’nosini anglatadi va kuy xonalaridan so‘ng takrorlanadi va tugallanadi. Ijroning takomillashuvida “peshrav” kuy qismi katta ahamiyat kasb etadi. Peshrav “oldinga yuruvchi” ma’noni anglatadi, kuy turli balandliklarda bir necha marta takrorlanadi va “bozgo‘y”ga ulanib ketadi.

“Shashmaqomga kirgan har bir maqomning cholg‘u bo‘limi ijro etilganidan so‘ng uning ashula bo‘limiga o‘tiladi. Maqomlarning ashula bo‘limida, yuqorida aytilganidek, bir nechtdan sho‘balar bor. Ashula bo‘limining ikkinchi qismiga kirgan shu‘balar guruhiga Savt, Mo‘g‘ilchalar, turli maqomlarning o‘ziga hos bo‘lgan ba’zi ashula yo‘llari kiradi. Ikkinchi qismiga kirgan sho‘balarning Talqincha, Qashqarcha, Soqinoma va Ufar shoxobchalari bo‘lib, Savt va Mo‘g‘ilchalar o‘zining shoxobchalari bilan birin-ketin yaxlit ijro etiladi. Bir va ikkinchi qismni tashkil etgan sho‘balar dastlab o‘zining tarkibigagi shoxobchalari (Tarona yoki Talqincha, Qashqarcha va boshqalari) bilan farqlanadi. Ularning yana bir xususiyati – birinchi qismga kirgan sho‘balar guruhi birin-ketin yaxlit ijro etilgan bo‘lsa, ikkinchi qismdagi Savt, Mo‘g‘ilchalar o‘z shoxobchalari bilan birga alohida aytilib kelingan, Savtning ketidan Mo‘g‘ilchalar ijro etilmaydi. Savt, Mo‘g‘ilcha sho‘balari Shashmaqom shakllangandan keyin yaratilgan. Amir Nasrulloxon davri – XIX asr o‘rtalarida ko‘chirilgan va Shashmaqomda aytilgan she’rlarni o‘z ichiga

olgan to‘plamda Savt nomi uchrasa ham Mo‘g‘ilcha nomi keltirilmagan. Shu bilan birga, Savt shoxobchalarining she‘r matnlari ham berilmaydi. Bundan o‘sha davrlarda Mog‘ilcha va ikkinchi qismga kirgan boshqa nomlar bilan ataluvchi sho‘balar shoxobchalari bo‘lmagan edi, degan fikrga kelish mumkin”²⁷.

Shashmaqomning Nasr (ashula) bo‘limi sho‘balari ham bastakorlik ijodining maxsuli. Unda 200 dan ziyod turli shakl ashulalar mavjud, ular asosida bastakorlar yuzlab kuy va ashulalar yaratilib kelinmoqda. Shashmaqomning ashula bo‘limi murakkab shakldagi sho‘balardan tarkib topgan. U bir-biridan ajralib turadigan ikki xil sho‘balar guruxiga bo‘linadi.

Maqom ashula ijrochiligida ko‘p holda bir hofizning aytish usuli, uslubi yoki yo‘li boshqasini o‘xshamaydi. Maqom ashula yo‘llarini turli hofizlar turli variantlarda ijro etishlari mumkin. Chunki ular ashula yo‘lini puxta va chiroyli ijro etishlari uchun o‘z ovozlarning imkoniyatlari doirasida unga ma‘lum o‘zgartirishlar kiritadilar. Hofiz ovoz kuchi, baland-pastligiga qarab ashulada mavjud bo‘lgan kuy bo‘laklarini qisqartirib yoki ularga namudlar kiritishi mumkin. Masalan, buxoro hofizlari Qo‘qon Ushshog‘iga Segoh, Ushshoq, Uzzol, Muhayyari Chorgoh namudlarini qo‘shib aytsalar, vodiyy hofizlari bunda faqat Namudi Segoh bilan cheklanadilar. Tojikistonda unga “Zebo pari” avjini ham qo‘shib ijro etadilar.

Buxorolik hofizlarning maqomlarni ijro etish uslublarida o‘ziga hos yuksak mahorat, qochirimlar borligini alohida qayd etib o‘tish lozim. Bunday ijrochilik uslubini juda qadim zamonlardan O‘rta Osiyoning markaz shaxri Buxoroda shakllangan ijrochilik an‘anasining mahsuli, deb qarash lozim.

“Maqom ashula yo‘llari O‘zbekiston va Tojikistonning turli shahar, viloyat va vodiylaridagi hofizlar ijro etish uslubida ham ba‘zi farqlar mavjud. Masalan, ma‘lum maqom yo‘li Buxoro va Samarqandda bir turli ijro etilsa, Farg‘ona va Toshkentda boshqacha, Xo‘jand va Tojikistonning boshqa viloyatlarida o‘zga xil, Xorazmda esa yana bo‘lakcha uslubda ijro etiladi”.²⁸

Maqom ashula yo‘llari ijrosi uchun hofiz va hofizada keng diapazon, yoqimli ovoz va yuksak aytish mahorati bo‘lishi shart. Ular kuyga aytiladigan she‘r mohiyatini ham xis qila bilishlari, uni tinglovchiga yuksak mahorat bilan va mazmunan to‘g‘ri yetkaza olishlari muhim. Agarda maqom har tomonlama yuksak va badiiy saviyada ijro etilmasa, shinavanda qalbi va tafakkuriga yetib bormaydi.

“Bu masalada ayrim maqomdon ustozlarning fikrini to‘g‘ri, deb bo‘lmaydi. Ular maqom cholg‘u yo‘llari va Saraxbor bilan Savt yo‘llarining doira usuli sur‘ati o‘tmishda juda (past) sust bo‘lib kelgani uchun hozirgi kunda ham ular shunday

²⁷ Rajabov I. Maqomlar, San‘at., -T.: 2006 y. 182-bet.

²⁸ Rajabov I. Maqomlar, San‘at., -T.: 2006 y. 301-bet.

ijro etilishi kerak, deb hisoblaydilar. Xozirgi hofizlarning ijro etish imkoniyatiga qarab, maqom yo‘llarining doira usulining sur’atini o‘zgartira berish mumkin”.²⁹

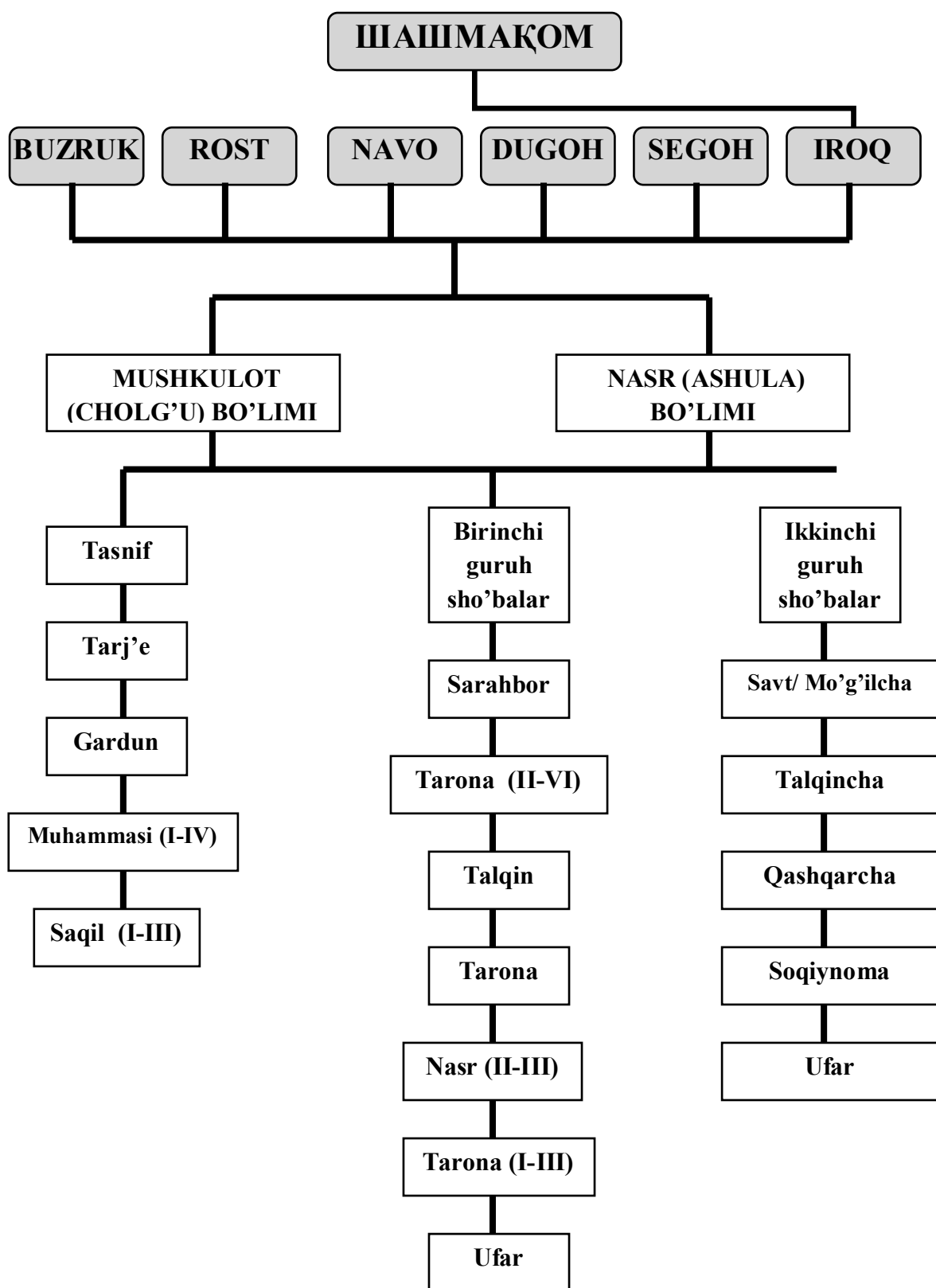
Ijrochilik mahorati haqida gap ketganda, o‘zbek musiqasining bilimdoni akademik Yunus Rajabiyning xizmatlari beqiyos. Y. Rajabiyga maqom matnlarini tanlashda yordam bergan uning jiyani, yirik olim Ishoq Rajabov shunday degandi: Yunus Rajabiydek g‘azalni bir kuyga ustalik bilan mos tushira biladiganini ko‘rmadim. Mingdan ortiq kuylarga u tanlagan she’riy asarlar shu qadar kuyga monand kelardiki, go‘yo g‘azal shu kuyga atab yozilgandek yoki kuy ushbu g‘azaldan kelib chiqqandek, doimo go‘zal yangragan, o‘zbek maqomlariga tanlab kiritgan g‘azallari uchungina shogirdlariga o‘sha g‘azallarning jumllalarini aniq, nozik qochirmalar bilan shirali aytтира olganining o‘zi uchun ham, bu musiqamiz otaxoniga akademik unvoni berilsa arzir edi. Ana shu zahmatkash ustoz tufayli o‘zbek musiqiy javoni bitmas-tuganmas, betakror va go‘zal ijrolar bilan boyidi. O‘zbekiston radiosi xuzurida Yunus Rajabiy raxbarligida 1959-yilda tashkil etilgan “Maqom ansambli” (so‘nggi yillarda ayniqsa) samarali ish olib bordi. Ansambl qisqa vaqt ichida maqomlarining ashula bo‘limlarini butunicha o‘rganib, magnit tasmalariga, gramplastinkalarga yozdirdi va maqomlar haqida to‘la tasavvur paydo bo‘ldi. Shunisi quvonarliki, ansambl jamoasi maqomdon ustozlar asarlarni hozirgi zamon tinglovchilarining didiga moslashtirib aytganlar.

“Maqom ashula ijrochiligiga ushbu maqom ansamblning xonandalari – O‘zbe-kiston xalq hofizi Jo‘raxon Sultonov, Ortiqxo‘ja Imomxo‘jaev, O‘zbekiston xalq artistlari Komuna Ismoilova, Berta Davidova, Karim Mo‘minov, Siroj Aminov, Orif Alimaxsumov, Shokirjon Ergashev, solistlar – Umar Otaev, Alijon Xasanov, Tolib Badinov, keyinchalik ansamblga qo‘shilgan Xadya Yusupova, Raxima Yo‘ldosheva, Ishoq Kataev, Ochilxon Otaxonov, Ismoil va Isroil Vaxobovlar katta hissalarini qo‘shdilar”.³⁰ Bugungi kunda ham ushbu ansambl o‘z ijrolari bilan xalq shodiyonalarida, davlatimiz tantanalarida, jahonning turli mamlakatlarida noyob durdona asarlarimizni havola etib kelmoqda.

2003-yil noyabrda mumtoz musiqamizning nodir xazinasi “Shashmaqom” YUNESKO tomonidan “Insoniyatning og‘zaki va nomoddiy madaniy me‘rosi durdonasi” deb tan olindi. Natijada “Shashmaqom”ga, uning turkumlariga qiziqish dunyo miqyosida oshib ketdi. 1997-yildan boshlab ko‘hna Samarqandda ikki yilda o‘tkazilishi an‘anaga aylangan “Sharq Taronalari” Xalqaro musiqa festivali nafaqat Respublikamiz, jahonshumul ahamiyatga molik hodisaga aylandi. Shashmaqom ashula va cholg‘u kuylari, katta ashula va maqom yo‘llari festivalda tarannum etilib, tinglovchilar olqishiga sazovor bo‘lmoqda. Matluba Dadaboyeva, Nasibaxon

²⁹ O‘sha adabiyot, 302-b.

³⁰ Ражабий Ю... Ўзбек мақомлари, Т., 2007. 11-бет.

Sattorova, Munojot Yo'ldiyeva, Soibjon Niyozov, Nabijon Ibrohimov, Dilnura Qodirjonova, Nodira Pirmatova va 2017-yilda Mohichehra Shomurodovalar ushbu nufuzli festival sovrindorlaridir. Festivalga maqomni ilmiy tadqiq etuvchi olimlar, ijodkorlar ham muntazam tashrif buyurib, o'zlarining festival doirasidagi ilmiy-amaliy muloqotlarida maqom san'atining tarixi, ijrochilik masalalari, buguni va

kelajagi haqda fikr yuritadilar. Endilikda maqom targ'ibotiga bag'ishlangan yirik ilmiy anjuman Qashqadaryoda har ikki yilda bir marotaba o'tkazilishi muhtaram Prezidentimizning farmonlarida zikr etilgan.

Savollar va topshiriqlar

1. Xalqimiz mustaqillikka erishgach qanday muammo dolzarblik kasb etdi?
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 13-yanvarda chiqargan Farmonlarining mohiyati nimadan iborat?
3. "Maqom" tushunchasi va uning tarixiy asoslarini sharxlab bering.
4. "O'n ikki maqom" haqida nima bilasiz? Bu qadimiy maqom turkumini qaysi maqomdon olimlar atroflicha zikr etganlar?
5. Maqomotning rivojlanish tarixida shartli ikki bosqichlar qaysilar?
6. Maqomlarning nota yozuvlari, oxangrabo tasmlari va jonli an'analari asosida bir butun "maqomot tizimi" sifatida ko'rib chiqish uchun ularni qanday tarixiy shakllarga ajratish mumkin?
7. Maqomot, Shashmaqom qachon shakllangan?
8. Komil Xorazmiy va uning o'g'li Muhammad Rasul Mirzo maqomot tarixida qanday iz qoldirganlar?
9. Birinchi bo'lib qaysi maqomdon olim maqomlarni notaga olgan va bu birinchi tajribaning kamchiligi nimadan iborat bo'lgan?
10. Shashmaqomni O'zbekistonda birinchi bo'lib kim nash etgan va bunda u nimaga ahamiyat bergan?
11. Shashmaqom qaysi maqomlardan va qanday tarkibiy qismlardan iborat?
12. Namudlar qachon paydo bo'lgan va uning mohiyati nimadan iborat?
13. Sarahborlar, Taronalar, Nasrlar, Ufarlar, Savtlar, Mo'g'ilchalar nima va ular Shashmaqomda qanday o'rin tutadi?
14. Taronalar haqida nima bilasiz?
15. Shashmaqomning Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq maqomlarida nechtdan maqom bor, hozirda nechta cholg'u va nechta ashula qismlari mavjud?
16. Darvish Ali Changiy kim, u maqomot tarixida qanday iz qoldirgan?
17. "O'n ikki maqom" bilan Shashmaqom lad asosini taqqoslang. Ulardagi mavjud o'xshashlik va tafovut nimadan iborat?
18. Shashmaqomning tuzilish sistemasi qanday nomlanadi?
19. Ustoz I. Rajabov akademik Y. Rajabiy haqida qanday fikr bildirgan?

II. Shashmaqomning ijrochilik xususiyatlari

2.1 Shashmaqomning I sho‘ba ashulalari

Shashmaqom ashula yo‘lida foydalanilgan she‘rlar asosan “ishqiy she‘rlar” va she‘r o‘lchovi bo‘g‘inlari jihatidan ritm rukunlariga mos keladi. Shashmaqomda asosan o‘zbek va tojik tilidagi she‘rlardan, masalan, shoirlardan Navoiy, Mashrab, Bedil, Sa‘diy, Umar Xayyom, Kamoli Xujandiy, Xofiz Sheroziy, Nozima, Sayf Nasriy, Zebuniso, Mushfiqiy, Amiriy g‘azallaridan foydalanilgan.

Suporish (topshirish) – maqom sho‘balarini bir-birlari bilan bog‘laydi.

Daromad – asarning kirish qismi.

Miyonxat – asarning o‘rta qismi.

Dunasr – bosh mavzuning 1 oktava balanddan qaytalanishi.

a) Sarahbor arabcha “sar” (bosh) va “ahbor” (habar) bosh xabar, bosh kabor, “**bosh mavzu**” ma’nosini bildiradi. Barcha maqomlarning ashula yo‘llari Sarahbordani boshlanadi. Odatda ogir, vazmin sur‘atda, 2/4 o‘lchovda ijro etiladi. Sarahborlar bir necha namudlarni o‘ziga mujassamlashtiradi. Masalan, Sarahbori Rost – Daromad, Dutor, Namudi Segoh, Namudi Uzzol, Namudi Muxammasi Chorgohni o‘z ichiga oladi. U Tarona va xalq qo‘shiqlarida uchraydi.

b) Talqin – arabcha “**nasixat aytish**”. Talqincha talqin uslubiga mansub va odatda 3/8 yoki 3/4 o‘lchovda beriladi. U Sarahbordani keyingi eng qiyin qism.

1. **Buzruk** – Talqini Uzzol.

2. **Rost** – Talqini Ushshoq

3. **Navo** – Talqini Bayot

4. **Dugoh** – Talqini Chorgoh

5. **Segoh** – Talqini Segoh

6. **Iroq**(Talqin yo‘q)

c) Nasr – arabcha “**ko‘mak**”, “zafar” ma’nosini bildiradi. Eng ko‘p sonli sho‘ba. Nasr barcha maqomda bor. Nasr so‘zini sho‘ba nomiga qo‘shib aytish noto‘g‘ri, u odatda maqom nomi bilan qo‘shib aytiladi. 14 ta Nasr bor.

1. **Buzruk** – Nasrullovi, Nasri Uzzol

2. **Rost** – Nasri Ushshoq, Navruzi Sabo

3. **Navo** – Nasri Bayot, Orazi Navo, Xusayniy Navo

4. **Dugoh** – Nasri Chorgoh, Orazi Dugoh, Xusayniy Dugoh

5. **Segoh** – Nasri Segoh, Navruzi Xoro, Navruzi Ajam

6. **Irok** – Musa Irok.

d) Ufar – lugʻaviy maʼnosi maʼlum emas. U engil, shoʻx doira usuliga mos. Ufarlarni kichik kuylarning yangi usuldagi variatsiyasi desa boʻladi.

1. **Buzruk** – Ufari Uzzol
2. **Rost** – Ufari Ushshoq
3. **Navo** – Ufari Bayot
4. **Dugoh** – Ufari Chorgoh
5. **Segoh** – Ufari Segoh
6. **Iroq** – Ufari Muxayyari Iroq

Shashmaqom tizimiga kirgan har bir maqomning cholgʻu boʻlimi ijro etilganidan keyin uning ashula boʻlimiga oʻtiladi. Maqomlarning ashula boʻlimida, yuqorida zikr etilganidek, bir necha shoʻbalar mavjud. Ashula boʻlimining ikkinchi qismiga kirgan shoʻbalar guruhiga Savt, Moʻgʻilchalar, turli maqomlarning oʻziga xos baʼzi ashula yoʻllari kiradi. Ikkinchi qismga kirgan shoʻbalarning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar shoxobchalari boʻlib, Savt va Moʻgʻilcha kabilar oʻzining shu shoxobchalari bilan birin-ketin, yaxlit ijro etiladi. Birinchi va ikkinchi qismni tashkil etgan shoʻbalar dastlab oʻzining tarkibiga kirgan shoxobchalari (Tarona yoki Talqincha, Qashqarcha va boshqalari) bilan farqlanadi. Ularning yana bir xususiyati shuki, birinchi qismga kirgan shoʻbalar guruhi birin-ketin yaxlit ijro etilgan boʻlsa, ikkinchi qismga kirgan Savt, Moʻgʻilchalar oʻz shoxobchalari bilan birga alohida-alohida aytilingan, yaʼni Savtdan keyin Moʻgʻilchalar ijro etilmaydi. Savt, Moʻgʻilcha shoʻbalari Shashmaqom shakllangandan keyin yaratilgan.

Saraxborlar Shashmaqomda turli maqomlar nomi bilan qoʻshilib Saraxbori-Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq deb nomlanadi. Saraxborlarning takt-ritm oʻlchovi 2/4 (ikki chorak) boʻlib, doira usuli ikki xil ijro etiladi:

- 1)
- 2)

“Buzruk, Rost, Navo, Dugoh maqomlari Saraxborlari doira usulining birinchi turi, Segoh, Iroq maqomining ikkinchi turi joʻrligida ijro etiladi. Saraxborlarning doira usuli surʼati vazmin, ularni ijro etish juda qiyin. Ularni ijro etuvchi hofizning ovoz diapazoni keng, nafasi uzun, charchamaydigan boʻlishi kerak. Saraxborlarda Shashmaqomdagi boshqa shoʻbalar singari bir nechtdan namudlar uchraydi. Jumladan, Saraxbori Buzrukda Namudi Uzzol va Namudi Muxayyari Chorgoh, Saraxbori Dugohda Zebo pari va Namudi Muxayyari Chorgoh. Saraxborlarni oʻrganish va ijrosi juda qiyin, shu bois ustozlar shogirdlarga maqomlarning boshqa shoʻbalarini oʻrgatib, keyin Saraxborlarga oʻtganlar”³¹.

³¹ Rajabov I. Maqomlar, Sanʼat., -T.: 2006 y. 213-bet.

[illegible]

Buzruk Navo maqomlarining tasniflarida doira usuli asosan 4/4 yoki 2/4 taktli bo‘lib, nota yozuvida shunday ifodalanadi:

The image shows two staves of musical notation for the song 'The Rose Tree'. The top staff is in 2/4 time, and the bottom staff is in 4/4 time. Both staves use a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is identical in both, consisting of a sequence of eighth and quarter notes with rests. The 4/4 version simply has a longer duration for each note and rest compared to the 2/4 version.

Dastlab har bir maqomda mavjud boʻlgan bir hil nom bilan ifodalanuvchi cholgʻu yoʻllari bilan qisqacha tanishsak. Ular Tasnif, Tarjeʼ, Gardun, Muxammas, Saqil va boshqa nomlar bilan ataladi. Tasnif – arabchadan oʻzbekchaga “yaratilgan asar, kuy”, maqomning cholgʻu boʻlimidagi “bosh asar” maʼnosini anglatadi. Ular Tasnifi Buzruk, Tasnifi Rost, Tasnifi Navo, Tasnifi Dugoh, Tasnifi Segoh, Tasnifi Iroq nomlari bilan yuritiladi. Tasnifning takt-ritm oʻlchovi 2/4, oʻrniga qarab 4/4 boʻlib, ular maqomlaridan kuy harakati jarayonida oʻzgarmaydi.

The image shows two musical staves. The top staff is in 2/4 time and the bottom staff is in 4/4 time. Both staves show a sequence of notes and rests. The top staff has a key signature of one sharp (F#) and a common time signature of 2/4. The bottom staff has a key signature of one sharp (F#) and a common time signature of 4/4. The notes and rests are as follows:

Top staff (2/4):

- Measure 1: Quarter note (F#), Quarter note (G#)
- Measure 2: Quarter note (A), Quarter note (B)
- Measure 3: Quarter note (C), Quarter rest
- Measure 4: Quarter note (D), Quarter rest

Bottom staff (4/4):

- Measure 1: Quarter note (F#), Quarter note (G#)
- Measure 2: Quarter note (A), Quarter note (B)
- Measure 3: Quarter note (C), Quarter rest
- Measure 4: Quarter note (D), Quarter rest

Gardun

Gardun “osmon gardishi, aylanayotgan taqdir” degani, Shashmaqomning cholgʻu boʻlimidagi qismlardan biri, musiqa istilohida Gardun maʼlum doira usulining va shu usul joʻrligida muayan lad(maqom)ga muvofiq ijro etiladigan kuy yoki ashula nomi, cholgʻu yoʻllari Iroqdan boshqa hamma maqomlarda mavjud. Gardun takt-ritm oʻlchovi juda murakkab: 8/4 (2/4+3/4+3/4), doira usuli esa qoʻyidagicha:

Muxammas

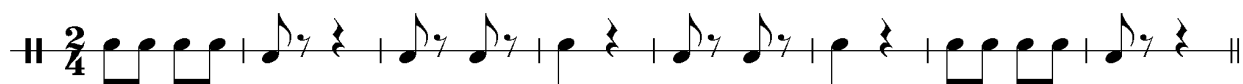
Muxammas Shashmaqom cholgʻu boʻlimida eng koʻp uchraydi. Buzrukda – Muxammasi Buzruk, Muxammasi Nasrullovi; Rost maqomida – Muxammasi Rost, Muxammasi Ushshoq, Muxammasi Panjgoh; Navoda – Muxammasi Xusayniy, Muxammasi Navo, Muxammasi Bayot; Dugoh maqomida – Muxammasi Dugoh, Muxammasi Chorgoh, Muxammasi Xojixoʻja, Muxammasi Chorsarxona; Segohda – Muxammasi Segoh, Muxammasi Bastanigor; Iroqda – Muxammasi Iroq nomi bilan ataladi. Muxammaslarning takt-ritm oʻlchovi 2/4 yoki 4/4 boʻlib, doira usuli juda uzun, yaʼni 2/4 boʻlganda 16 takt, 4/4 boʻlganda 8 taktni tashkil etadi:

Hafif

Hafif – Shashmaqomning cholgʻu boʻlimlaridagi bir xil nomli qismari. Bular tashqari baʼzi maqomlarning oʻzigagina xos boʻlgan va boshqa nomlar bilan ataluvchi cholgʻu yoʻllari ham bor. Ular Navoda Nagʻmayi Oraz, Dugoh maqomda Peshravi Dugoh va Samoyi Dugoh, Segohda Hafifi Segoh nomlari bilan ataladi.

Hafif – “yengil” maʼnosini anglatuvchi doira usuli, aruz vaznida maʼlum turoq oʻlchovining ifodasidir. Hafifi Segoh shu nomli doira usulidagi kuy yoʻllaridan va Uning doira usuli 8 taktni, bozgʻuy xonalar xajmida. Hafifni takt-ritm oʻlchovi 2/4.”³²

³² Rajabov I. Maqomlar, Sanʼat., -T.: 2006 y. 171-bet.

2.3 Shashmaqomning ashula bo‘limi

Shashmaqom o‘zbek-tojik xalqlarida XIX asrning 1-yarmida ommalashgan va hozirgacha o‘z jozibadorligini yo‘qotmagan qadriyatlarimizdan biri. Undagi har bir maqomning ichida katta-kichik kuy va ashula yo‘llari uchraydi. Kuy va ashula yo‘llari ketma-ketlikda tartiblangan. Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlari o‘zlarining mustaqil kuy va ashula yo‘llariiga ega. Ashula yo‘llari, ya’ni ‘Nasr’ ikki guruhdan – birinchi va ikkinchi guruh sho‘balaridan iborat. Ashula bo‘limining 1-guruh sho‘balari 2-guruh sho‘balarisiz Taronalari bilan yaxlit holda, uzmasdan ijro etiladi. Orada uzilish bo‘lmasligi uchun suporishdan foydalaniladi. Ba’zida Taronalarning o‘zlari suporish vazifasini bajaradi. Suporish ulanayotgan ashulaning doira usulida ijro etiladi. Shunda ashulalar bir-biriga uzilishsiz o‘tadi.

Ma’lumki, Shashmaqom ashula bo‘limi 1-guruh sho‘balari Saraxborlar bilan boshlanadi. “Saraxbor” so‘zi Shashmaqom bilan birga yaratilgan. Saraxborlar har bir maqomning mazmunini bildiradi. O. Matyoqubov yozishicha: “Saraxbor deganda Talqin, Nasr, Ufarlar qo‘shilib, ashula yo‘lining asosiy o‘zagi tushuniladi. Ustozlar Shashmaqomni Olti Saraxbor, deb yuritganlar. Gavriel Mullaqandovning Shashmaqomda aytiladigan she’riy daftari(dastak)da, Navo maqomining oxirida “shu ashulalar bilan Saraxbori Navo tamom bo‘ladi”, jumlasini keltirilgan”³³. Lirik ko‘rinishdan so‘ng Zafar ma’nosini bildiradigan Nasr sho‘balari ijro etiladi. Nasr sho‘balarida Oraz, Husayniy, Navro‘zi Xoro, Navro‘zi Ajam kabi mashhur maqom yo‘llari bor. Shashmaqom ashula bo‘limining 1-guruh sho‘balarini sho‘x, yengil Ufarlar yakunlaydi. Ufar Shashmaqom tarkibidagi har bir maqomda bor. ”Xorazim maqomlarida barcha Ufarlar tani maqomdan kelib chiqsa, Shashmaqomda Talqin yoki Nasrlarga bog‘lanadi”³⁴. Ufarlar Shashmaqom ashula bo‘limining birinchi sho‘balarini yakunlaydi, undan so‘ng ikkinchi guruh sho‘balariga o‘tilmaydi.

Maqomlarning kuy tuzilmalari, lad asoslari va lad tizimining asosiy qismi bo‘lgan namudlar nazariyasini birinchi bo‘lib musiqashunoslardan Ishoq Rajabov (1927-1982) o‘z tadqiqotlarida asoslab berdi. Y. Rajabiy to‘plab notaga olgan olti jildlik “Shashmaqom” kitobida maqomlarni o‘rganuvchilar uchun sho‘balardagi namudlar nomlari, taktlar soni, betlar ko‘rsatilgan jadval tuzib chiqildi.

Shashmaqom ashula bo‘limidagi 2-guruh sho‘balari Saft va Mo‘g‘ilchalar 1-guruh sho‘balariga nazira qilingan. Saft va Mo‘g‘ilcha shoxobchalari Talqincha, Chapandoz, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufarlar bilan birga bir turkum qilib ijro etiladi. Saftlar Shashmaqom ashula bo‘limining 2-guruhining asosiy sho‘balaridan bo‘lib, Segoh va Iroq maqomlaridan boshqa barchasida bittadan uchtagacha Saft

³³ Matyoqubov O. Maqomot. Musiq.-T.: -2004 y., 210-b.

³⁴ Matyoqubov O. Maqomot. Musiq.-T.: -2004 y., 214-b.

yo'llari uchraydi. Saftlar Saraxbor, Talqin nasrlariga "javob" sifatida bastakorlar tomonidan yaratilgan. Mo'g'ilchalar o'zlarining kuy qiyofasi, takt o'lchovi, usuli bilan Saftlarga o'xshaydilar. "Mo'g'ilcha nomli sho'balar mo'g'illar musiqasida mashxur bo'lgan doira usullariga nisbat bo'lsa kerak."³⁵ Mo'g'ilchalar Rost va Iroq maqomlarida uchramaydi. Saft va Mo'g'ilchalardan so'ng Talqinchalar ijro etiladi. Talqinchadagi "cha" qo'shimchasi kuchaytirish uchun emas, balki Talqin usuliga mansub, degan ma'noda keladi"³⁶ Undan so'ng Qashqarcha usulida ijro etiladigan ashula yo'llari keladi. Qashqarchada ham Saft va Mo'hilchalardagi kabi asosiy sho'balarning kuy yo'li Qashqarcha usulida ijro etiladi. Soqiynoma shariatdagi g'azallar bilan aytiladigan ashula yo'li. Saft va Mo'g'ilchalar ham Ufarlar bilan yakunlanadi. 2-guruh sho'balariga noasosiy sho'balar mavjud: Navoda Mustaxzodi Navo, Dugohda Qalandari Dugoh, Samandari Dugoh, Saraxbori Dugohlar.

Shu narsa ayonki, maqom ijodiyoti musiqa merosimizning eng salobatli va sermahsul qismini tashkil etadi. Uning tarkibiga turli davrlarda bastakorlarimiz va honandalar tomonidan ijod etilgan har xil hajmli, turkumli, muayyan mazmunli mukammal cholg'u va aytim namunalari kirgan. Ta'kidlash joizki, maqomchilik san'ati bastakorlik va ijrochilik bilan bevosita bog'liq. O'zbekistonda xalqchil, milliy, an'anaviy musiqa san'ati rivojiga keng imkoniyatlar eshigi ochilgani, xalq ma'naviy talab va ehtiyojlarini qondirishga jiddiy e'tibor berilayotgani aniq va ravshan kuzatilmoqda. Bugungi kunga kelib barcha viloyatlarda turli an'anaviy maqom ansambllari va ijodiy guruhlar faoliyat ko'rsatmoqda. Hatto umumta'lim maktablarida ham maqom ansambllarini tuzish say'-xarakatlari muayyan reja va dastur asosida boshlab yuborilgan. Bu ijobiy jarayonlar maqom ijrochiligi sohasi tobora keng tus olayotganini ko'rsatadi.

2.4 Shashmaqomning Talqin sho'balari

Talqin Shashmaqomda ham usul nomida, ham sho'ba nomiida keladi. Talqin usuli o'zbek-tojik xalqlari musiqasiga mos va xos bo'lgan usullardan. Talqinlar nim chorak va uch chorak $\frac{3}{8}$, $\frac{3}{4}$ takt-ritm o'lchovda ijro etiladi. Talqin, zikr etilgandek, arabcha so'z – "nasihat aytish" degan ma'noni anglatadi. Shashmaqom shakllanishining dastlabki davrlarida Talqin ashula yo'llari nasihatimiz g'azallar bilan aytilgan, shuning uchun ham bu toifa ashulalarga Talqin nomi berilgan bo'lsa kerak. Talqinning "nasihat" mazmuni Shashmaqomda aytilgan she'r to'plamlarida ham o'z aksini topgan.³⁷ Shashmaqomda Talqin sho'balari jami 5 tani tashkil etadi:

³⁵ Matyoqubov O. Maqomot. Musiqa.-T.:2004 y., 216-b.

³⁶ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 251-b.

³⁷ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 224-b.

Buzrukda Talqini Uzzol, Rostda Talqini Ushshoq, Navoda Talqini Bayot, Dugohda Talqini Chorgoh, Segohda Talqini Segoh deb nomlanadi. Iroq maqomida bu sho‘ba uchramaydi. Talqin sho‘basining usuli an‘anaviy iboralarda “bum-bak, bum-bakka”, nota yozuvida esa quyidagicha bo‘ladi:

Bu usulni musiqachilar o‘rtasida “lang (cho‘loq) usul”, “oqsoq usul” deb atalishi uning zarblar almashinuvidagi tabiatiga mutloq mos nom olganidan dalolat beradi.³⁸ Maqomotimizda Talqincha toifadagi yana Chapandoz, Qalandar va Samandar (oqsoq) usullarni uchratamiz. Ularning kelib chiqishida Talqin usuli yetakchilik qiladi. Talqinlar Nasrlar va Ufarlar bilan o‘zaro bog‘liq va kuy mavzui hamohang, bu sho‘balarining usuli boshqacha, xolos. Talqinlar salobatli, ulug‘vor yangraydi, chuqur lirik falsafiy holatni ifodalaydi. Ularni mahorat bilan ijro etgan hofizlarni xalq “talqinchi, talqinxon” deb atagan.³⁹

Usul va ritmik shakl jihatdan Talqinlarning usuliga tushish nisbatan qiyin bo‘lsada, ular xalq orasida keng tarqalgan, ayniqsa Shashmaqom ikkinchi guruh sho‘balarida Talqinchalar ko‘p uchraydi. Ba’zi hofizlar Romal vaznlarining boshqa turlariga mos g‘azallarni ham Talqinlarga tushirib aytib kelganlar.⁴⁰ Usuli doira usuliga o‘xshamagan, ritmi o‘zgacha bo‘lgan ashula va kuylarni Talqin usuliga tushirib aytilsa kuy, ashulaning jozibasi yanada oshadi va bu musiqa amaliyotida ko‘p uchraydi. Bunda ashula biroz o‘zgarsa-da, kuy harakati o‘zgarmay qoladi va asar o‘zligini saqlab qoladi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, Talqin sho‘balari Nasr va Ufar sho‘balari bilan hamohang. Ular quyidagilarni tashkil etadi: Talqini Uzzol – Nasri Uzzol, Ufari Uzzol; Talqini Bayot – Nasri Bayot, Ufari Bayot; Talqini Chorgoh – Nasri Chorgoh, Ufari Chorgoh; Talqini Segoh – Nasri Segoh, Ufari Segoh.⁴¹ Bu hamohanglikni ularning nomida va Talqinlarga qo‘shib aytiladigan sho‘ba nomida ko‘rish mumkin. Talqin sho‘balari olti maqomning faqat bittasida – Iroq maqomida uchramaydi, xolos.

Har bir maqomdagi Talqin sho‘balari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Buzrukda Talqin sho‘basi ikkinchi sho‘ba hisoblanadi, u Talqini Uzzol deb nomlangan. Uning nomlanishidagi Uzzol atamasi ma’lum bir kuy tuzilmasining ifodasi sifatida keladi. Uzzol sho‘basining bosh qismini tinglaganda bejizga Uzzol nomi bilan atalmaganini ko‘ramiz, chunki “Uzzol” arabchada “tushish”, “pastga

³⁸ Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi., 2-qisim. –T.:2000 y. 36-b.

³⁹ “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” T. 2004 y., 245-b.

⁴⁰ Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir., -T.: 1963 y. 199-b.

⁴¹ Rajabov I. Maqomlar, San‘at., -T.: 2006 y. 225-b.

sakrash” ma’nolarida keladi.⁴² Bu sho‘bani izohlaylik. Masalan, sho‘ba “sol” notasidan boshlansa, kuy xarakati davomida u to‘satdan pastga, kvartaga ya’ni “re” notasiga sakraydi. Bu sho‘ba “o’n ikki maqom” tarkibiga kirgan maqom nomi hisoblanib, bu qadimiy musiqa risolalarida keltirilgan. Hozirda u Buzruk maqomi tarkibidagi sho‘ba hisoblanadi. Buzruk maqomining Talqin sho‘basi quyidagicha tarkib topgan: cholg‘u muqaddima; I xat – daromad; II va III xatlar – miyonxat; to‘rtinchi, beshinchi xatlar – Ushshoq namudi; oltinchi xat – Muhayyari Chorgoh namudi; ettinchi xat furovard, ya’ni tushirish qismlarini tashkil etadi.⁴³ Talqini Uzzol sho‘basi ijro etilgandan keyin bevosita uning Taronasiga o‘tiladi. Uzzol sho‘basining bittagina Taronasi bor, u suporish vazifasini, ya’ni keyingi sho‘baga o‘tishdagi silliqlikni ta’minlaydi. Shashmaqom tarkibiga kirgan yana bir Talqin sho‘balaridan biri bu “Talqini Ushshoq” sho‘basidir. Bu sho‘baga ishqiy-lirik xarakterdagi she’rlar bog‘lab aytiladi, undagi Ushshoq atamasi arabcha “oshiq” so‘zini ifodalaydi. Bu sho‘baning nomlanishida ham hamjihatlikni ko‘rish mumkin. “Talqini Uzzol” Rost maqomi tarkibiga kiradi va uning ikkinchi sho‘basi hisoblanadi. Rost maqomida Ushshoq atamasi bilan ataladigan yana bir nechta sho‘balar mavjud va bular Talqini Uzzol sho‘basi bilan faqat usuli orqali farq qiladi, kuy tuzilmasining rivojlanishi hamohanglikda boradi. Bu sho‘balar Nasri Uzzol hamda Ufari Uzzol deb nomlanadi. Ularning birini eshitib, ikkinchisining kuy tuzilmasini bilib olish mushkul emas. Talqini Ushshoqning tarkibiy qismiga keladigan bo‘lsak, uning daromad qismi ikki bayt she’r jumlasini bilan boshlanadi, bunda har bir bayt bir xatga to‘g‘ri keladi. Talqini Ushshoqning avj qismida uchta Uzzol Ushshoq va Muhayyari Chorgoh namudlari mavjud. Bulardan Ushshoq va Uzzol namudlari qisqa berilgan, bu namudlar Muhayyari Chorgohga o‘tishda o‘zaro ulovchi vazifasini bajaradi.⁴⁴ Navo maqomidagi Talqini Bayot sho‘basi Bayot kuy tuzilmasining Talqin doira usulidagi variantidir. Talqini Bayot Ramali musammani mahzuf’ vazndagi g‘azallar bilan ijro etiladi:

***“Otashin gul barchidin xil’ati johonimdadur
Xil’at ermas ul bir o‘tdirkim, mening jonimdadur”.⁴⁵***

Shashmaqom tarkibida keyingi Talqinlardan biri Talqini Chorgoh sho‘basi. Bu sho‘ba Dugoh maqomi tarkibidan biridir. Talqini Chorgohga o‘tishda Sarahbori Dugohning VI Taronasi doira usulida ijro etilib suporish vazifasini bajaradi va silliq o‘tishni ta’minlaydi. Talqini Chorgoh cholg‘u muqaddima bilan boshlanadi.

⁴² Rajabov I. Maqom asoslari., -T.: 1992 y. 27-b.

⁴³ O’sha adabiyot 29-b.

⁴⁴ O’sha adabiyot 37-b.

⁴⁵ O’sha adabiyot 45-b.

Uning tarkibida daromad, miyonxat, Muhayyari Chorgoh Namudi va tushurim qismlari mavjud.⁴⁶ Talqini Chorgohni tinglaganda kishida ajib bir kayfiyat – inson hayolot dunyosiga cho`mganday bo`ladi.

Nihoyat ohirgi, beshinchi Talqin sho`basi Segoh maqomida uchraydi va u Talqini Segoh nomi bilan ataladi. Boshqa Talqinlardan farqli o`laroq unda maqom nomi qo`shib aytiladi. U cholg`u muqaddima bilan boshlandi. Uning 1-2 xatlari bir-birinng ma`lum ko`rinishi bo`lgan sarxat, 3-4 xat Bayot ohanglariga ishlangan, o`rta pardalarda ijro etiladigan Miyonxat, 5-xat Navo namudi, 6-7 xat Oraz, 8-xat Miyonxatning takrori hamda 9-xat furovard qismidan iborat.⁴⁷

2.5 Savtlar va Mo`g`ilchalar haqida

Shashmaqomning shakllanishida dastlab uning 1-guruhiga kirgan Saraxbor, Talqin, Nasr sho`balari, Taronalari va Ufarlari yaratilgan bo`lsa, keyingi yillarda Shashmaqom bir yerda to`xtab qolmay, tarkib doirasi kengaygan va boyigan, unga bastakor sozandalar yangi-yangi sho`balar qo`shdilar. Masalan, Savt va Mo`g`ilcha toifa sho`balar yaraldi. Ular Shashmaqomning 2-guruh sho`balariga kirdi. Savt va Mo`g`ilchalar yo`lida yaratilgan boshqa sho`balar ham bor. Masalan, Buzrukda Iroqi Buxoro va Rok, Navo maqomida Mustahzodi Navo deb yuritiladi. Savt va Mo`g`ilchalarning 2-sho`ba maqomlarini Buxoroda “termalar” deyishadi va bu ularning dostonchilik an`analaridan kelib chiqqan. Savt va Mo`g`ilcha sho`balari Shashmaqomning 1-guruh sho`balari asosida yaralgan. Savt va Mo`g`ilcha toifa sho`balar maqomlari 1-guruh sho`ba maqomlari singari mustaqil, birin-ketin ijro etilmaydi. Buxoro Shashmaqomida 16 ta Savt, 14 ta Mo`g`ilcha mavjud edi va bugun 4 ta Mo`g`ilcha, 6 ta Savt qolgan. Buxorolik ustozoda Ari Boboxonovning sa`y-harakati bilan bir nechta Savt va Mo`g`ilchalar qayta tiklandi. Yuqorida aytib o`tilganidek, 6 ta Savt bor: Buzrukda – Savti Sarvinoz, Rostda – Savti Ushshoq, Savti Sabo, Savti Kalon, Navoda – Savti Navo, Dugohda – Savti Chorgoh. Ular Segoh va Iroq maqomlarida yo`q. Savt arabcha so`z, “tovush, ohang, musiqa tovushi” ma`nolarida keladi. Musiqa istilohida **“aks sado”** ma`nosi ham bor, u tayyor bir kuy yoki ahulaga taqlid qilinib, bastakorlik qoidalari asosida yaratiladi.

Ikkinchi qismga kirgan sho`balar orasida Savtlar olti maqomda quyidagicha nomlanadi. Buzruk maqomida: Savti Sarvinoz, Rostda: Savti Ushshoq, Savti Sabo, Savti Kalon; Navoda: Savti Navo; Dugohda: Savti Chorgoh deyiladi. Ular Segoh va Iroq maqomida uchramaydi. Savt arabcha so`z bo`lib, “tovush, ohang, musiqa

⁴⁶ Rajabov I. Maqom asoslari., -T.: 1992 y. 53-b.

⁴⁷ O`sha adabiyot 63-b.

tovushi” ma’nolarida keladi. Savti Navodan boshqa Savtlarning takt-ritm o’lchovi besh chorak 5/4 bo‘lib, doira usuli quyidagicha:

Talqin doira usuli:

Gʻazal yaratishda naziragoʻylik anʻanasi mavjud. Savtlar ham maqomlarning asosiy shoʻbalariga nazira qilingan va ular negizida yuzaga kelgan. Savtlarning bu kabi xususiyatlari Moʻgʻilchalarda ham namoyon boʻladi. Masalan, Nasri Ushshoq – Savti Ushshoq, Navroʻzi Sabo – Savti Sabo, Nasri Chorgoh – Savti Chorgoh. Savtlarning kuy mavzui butunlay boshqacha, ular “javob” tariqasida yaratilgan asarlar, ularning lad asosi, tarkibiy unsurlari, namudlari oʻzlariga mos kelsada, kuy mavzui, dastlabki qismi otdosh shoʻbalaridan butunlay faqr qiladi. Qizigʻi, ular Shashmaqomning dastlabki variantlari tarkibiga kiritilmagan boʻlsalarda, u yoki bu maqom Savti, deb yuritilalaverilgan. Bu fikr Savtlarning Shashmaqomdagi asosiy shoʻbalarga qanchalik yaqinligi masalasini hal etishda yordam beradi.

Kuy qiyofasi nuqtai nazaridan Savti Navo Avji Turkning yaratilishida asos bo'lgan. Abdurauf Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" kitobida Savt "bum-bak" usulida ijro qilinishi borasida soʻz ketadi:

“Savtlar qadimda vazmin, og‘ir doira usulida ijro etilgan. Ular juda yoqimli, ohangdor ashulalar. Savtlarning kuy qiyofasi maqomlarning asosiy sho‘balaridagi kabi ancha murakkab va yirik shaklda. Savtlar tarkibidagi namudlar va avjlar ham turlicha. Masalan, Savti Sarvinozda – Namudi Ushshoq va Turk; Savti Ushshoqda – Namudi Uzzol, Namudi Muxayyari Chorgoh, Savti Kalon, Savti Saboda – Zebo Pari, Savti Navoda – Turk, Namudi Navo, Savti Chorgohda – Namudi Muxayyari Chorgoh uchraydi. Navo yo‘llarida Avji Turk kelmaydi”⁴⁸. Savt ashula yo‘li kuy harakati jihatidan originalligi bilan boshqa maqomlar sho‘balaridan ajralib turadi. Savtlar olti maqomda quyidagicha nomlanadi. Buzruk maqomida Savti Sarvinoz; Rostda Savti Ushshoq, Savti Sabo, Savti Kalon; Navoda Savti Navo; Dugohda Savti Chorgoh deyiladi. Ular Segoh va Iroq maqomida uchramaydi.

“Maqom ashula bo‘limining ikkinchi guruhiga kirgan yirik sho‘balar orasida Mo‘g‘ilcha nomi bilan mashhur bo‘lgan ashula yo‘llari alohida o‘rin tutadi. Ular kuy va xarakteri jixatidan Savtlarga o‘xshaydi va doira usuli ham Savtlardagi kabi:

⁴⁸ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 243-bet.

Mo'g'ilchalar Rost va Iroqda uchramaydi. Mo'g'ilchai Navoda Navoning yuqori pardalaridagi ko'rinishida Namudi Oraz keladi. Mo'g'ilchai Navo Ufarisi boshqa Mo'g'ilchalardan farq qiladi. Odatda o'zidan oldin kelgan ashula yo'llari izidan yurmay, asosiy pardaga nisbatan olti parda, seksta darajagacha baland pardadan boshlanadi va boshqa Mo'g'ilcha shaxobchalari bo'ysungan umumiy qoidadan chetga chiqadi. Bu sho'baning Mo'g'ilcha, deb nomlanishi juda azaliy asoslarga ega bo'lsa-da, lekin tarixiy manbalarda bu haqda hech qanday malumot yo'q. Bu nom yo XIII asrda O'rta Osiyoni bosib olgan Mo'g'illar imperiyasi yoki (bu nazarimizda haqiqatga yaqin), XVI asrda Hindistonda Zahiriddin Muhammad Bobur barpo etgan "Buyuk Mo'g'illar imperiyasi" bilan bog'liq yuzaga kelgan. Shashmaqomdagi "Mo'g'ilcha"da esa Mo'g'il musiqasida mashhur bo'lgan doira usullariga nisbat berilgan, ya'ni Mo'g'ilchalar shu nomli doira usuliga tushirilgan maqom sho'balarining nomi. Savt va Mo'g'ilcha usullari orasida farq – ularning sur'ati tez yoki sustligida. Mo'g'ilcha doira usulining sur'ati Savtlarnikidan tez. Mo'g'ilcha ijrosida "Ramali musammani mahzuf" vazniga mos g'azallar olingan va ular "foilotun-foilotun-foilotun-foilon" o'lchovida bo'ladi"⁴⁹.

Dugohning Mo'g'ilchasi tarkibida boshqa sho'balarda uchramaydigan va talqin usulida ijro etiladigan "Qalandariy" va "Samandariy" nomi bilan mashhur bo'lgan hamda talqin usulida qo'llanadigan "Nimcho'poni" singari shaxobchasini ham uchratish mumkin. Mo'g'ilchalar kuy tuzilishi jihatidan Saraxborlarga ham o'xshaydi. Ular maqomlardagi boshqa sho'balar kabi bir necha bosqichni tashkil etuvchi kuy tuzilmalaridan tarkib topganlar. Mo'g'ilchalarda namudlar tarkibi ham turlicha. Mo'g'ilchai Buzrukda Uzzol, Muxayyarida Chorgoh namudi, Mo'g'ilchai Navoda Navoning yuqori pardadagi ko'rinishi (ba'zan Namudi Oraz), Mo'g'ilchai Dugohda Namudi Dugoh (ba'zan Muxayyar), Mo'g'ilchai Segohda Namudi Segoh va Avji Turk uchraydi. Shunisi e'tiborliki, Mo'g'ilcha va Savtda uchraydigan namudlar ularning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufarlarida ham bo'lishi shart. Lekin ba'zi ustoz hofizlar ashulani qisqartirish maqsadida maqomlarning boshqa sho'balarida bo'lganidek, ba'zi namudlarini qoldirganlar. Bu hofiz ovozi, ijro mahoratiga bog'liq bo'lgan. Mo'g'ilchalar va ularga kirgan shaxobchalarning kuy tuzilishi murakkab bo'lsa-da, yoqimlilik, jozibadorligi, turli-tuman bo'lishligi bilan shinavandalarga juda ham manzur bo'lib kelgan. Fikrimizni asoslash uchun Mo'g'ilcha va uning shaxobchalaridagi kuy tuzilishlariga e'tibor beramiz. Ayonki, ular ohang-uslub jihatidan Farg'ona-Toshkent ashulachilik an'analarga juda yaqin. Shunisi harakterliki, vodiya qadimdan keng qo'llanilgan Qashqarcha usullari ham Mo'g'ilcha shaxobchalari qatoridan o'rin olgan, bu Mo'g'ilchalarning shakllanish jarayoniga Farg'ona-Toshkent madaniyati, muhitining ta'siri kuchli bo'lganidan

⁴⁹ Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y. 251-bet.

dalolat beradi. Modomiki Mo‘g‘ilcha kuy ohanglari va uning tarkibiy qismlaridagi ayrim usullari asosida vodiyning musiqasiga xos hususiyatlar yotar ekan, demak bu ramziy ma‘noda Mo‘g‘ilchalar Farg‘onada yaratilganiga ishora qilingan bo‘lishi mumkin. Mo‘g‘ilchalar Shashmaqomning 1-guruh sho‘balariga nazira qilingan, deb yuqorida aytilgan edi. Mo‘g‘ilchai Buzruk Saraxbori Buzrukning varianti. Mo‘g‘ilchai Navo esa Bayot sho‘balari asosida yaratilgan. Ular o‘zlari olingan maqom yo‘llari ruhini butunicha aks ettiradi. Bunday hol Sarahbori Dugoh va uning Chorgoh sho‘balarini eslatadigan Mo‘g‘ilchai Dugohda ham uchraydi.

Savollar va topshiriqlar

1. Suporish, Daromad, Miyonxat, Dunasr deb nimaga aytiladi?
2. Sarahbor, Talqin, Nasr, Ufarlarning lug‘aviy ma‘nosi nima va ular qanday tarkidiy qismlardan iborat?
3. Shashmaqom tizimiga kirgan har bir maqom qaysi tartibda ijro etiladi?
4. Saraxborlar Shashmaqomda qanday o‘rin tutadi, qanday nomlanadi va qanday ijro etiladi?
5. Gardun, Muxammas, Hafif deb nimaga aytiladi va ular Shashmaqomning qanday qismlari hisoblanadilar?
6. Shashmaqomning ashula bo‘limi, ya‘ni “Nasr” qanday qismlardan iborat va ular qanday tartibda ijro etiladi?
7. Shashmaqomning Talqin sho‘balari haqida nima bilasiz, Shashmaqomda ular qay toifa g‘azallar bilan aytiladi?
8. Shashmaqomdagi Talqinlarni va talqin toifa maqomlarni sanab o‘ting.
9. Talqin sho‘balari Nasr va Ufar sho‘balari bilan qanday bog‘langan va ular qanday nomlanadi?
10. Talqin sho‘balari olti maqomning qaysi birida uchramaydi?
11. Uzzol so‘zining lug‘aviy ma‘nosini ayting?
12. Buzruk maqomining Talqin sho‘basi qanday tarkib topgan?
13. Ushshoq atamasi nimani ifodalaydi va Talqini Ushshoq sho‘basi qanday xarakterdagi she‘rlar bilan aytiladi?
14. Shashmaqom tarkibidagi Talqinlardan biri Talqini Chorgoh sho‘basi qanday ijro etiladi?
15. Talqini Segoh qanday ijro etiladi?
16. Savtlar va Mo‘g‘ilchalar Shashmaqomning qaysi guruh sho‘balariga kiradi va ular qanday yaralgan?
17. Savt va Mo‘g‘ilchalar Buxoroda qanday nomlanadi?
18. Nechta Savt bor? Ularni nomlab o‘ting.

19. Savt soʻzining lugʻaviy maʼnosi nima?
20. Savtlar olti maqomda qanday nomlanadi?
21. Savtlarning kuy mavzui borasida nima deya olasiz?
22. Savtlar tarkibidagi namudlar va avjlar haqida gapirib bering.
23. Moʻgʻilcha va Savtlar oʻrtasida qanday hamohanglik bor?
24. Moʻgʻilchalar qaysi maqomda uchramaydi?
25. Nima uchun bu shoʻba Moʻgʻilcha, deb nomlangan?

III. Shashmaqomning yangi shakllari

Sharq musiqa madaniyatiga oid tarixiy-nazariy asarlarda va mavjud tarixiy-adabiy xarakterdagi manbalarning koʻplarida maqomlarga alohida ahamiyat berilgan. Koʻplab musiqashunos olimlar tadqiqot olib borganlar va maqomlar haqida oʻz qarashlarini bildirib kelganlar. Shunga qaramay maqomlar borasida koʻpgina anglashilmovchiliklar va chalkashliklar hali-hanuz mavjud. Bu chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab etadi. Oʻzbek-tojik maqomlari nota boʻlmaganligi bois ustoz sozanda va xonandalardan shogirdlarga, avloddan avlodga ogʻzaki oʻtib, bizning kungacha yetib kelgan va ular Shashmaqom turkumlaridan munosib oʻrin olgan.

Shashmaqom oʻzbek-tojik xalq musiqa asarlari asosida yaratilgan 250 ga yaqin kuy va ashulalardan iborat va haqli ravishda bu xalqlar musiqa merosining salmoqli qismini tashkil etadi.

3.1 Maʼqomda kuy va matn munosabatlari

Musiqa va sheʼriyat munosabatlarini oʻrganish ilmda yangi mavzu emas. Kuy soʻzdan, maʼnodan xoli emasligi azaldan maʼlum. Biroq, musiqa tili soʻz nutqidan birmuncha farq qiladi. Kuy – tovushlar vositasida ifodalangan "soʻzsiz mushohada" yoki voqelikdan mustasno his-tuygʻular olami. Musiqa ohanglari soʻzdagi maʼnoni oʻziga xos yashirin, "pinhoniyl til"da izhor etadi. "Soʻz tamom boʻlgan joydan kuy boshlanadi", deyilishining maʼnosi ham shunda. Ibn Sinoning "kuyning soʻzdan ustunligi, soʻzning jimlikdan afzalligiga barobar", oʻxshatishni ishlatganligi bejiz emas. Musiqaning bunday xususiyati nutqning sheʼriy jihatlariga oʻxshab ketadi. Ramziy-majoziy maʼnolarga toʻla lirik sheʼriyat musiqaga juda yaqin. Shuning uchun maqom kuy va mumtoz gʻazaliyot tinglovchida mushtarak birlikni tashkil etgandek, tasavvur hosil qiladi.

Avloddan avlodga oʻtib kelayotgan maqom anʼanalarini koʻzdan kechirsak, unda sheʼr va musiqa shaklan va mazmunan uygʻunlashib, bir butun badiiy asarga aylanib ketganini kuzatamiz. Ayni chogʻda muayyan maqom yoʻliga boshqa matn

solib aytish, bir matnni boshqasiga almashtirish amaliyoti ham mavjud. Bu holat lotinchada “kontaminatsia” (“aralashtirish”) deyiladi. Ammo amaliyotda an’anaviy manzuma (nazmlash) tushunchasi ko’proq ishlatiladi.

Maqomlar matnini almashtirib(manzuma) aytish tajribasi keng yoyilgan. Amalda qanday bo’lmasin maqom kuylarining ruhiyatiga to’la mos tushadigan so’z matnlari tanlashga urinilgan. Bunda she’rning nafaqat vazniga, ohangdor va ravonligiga, balki mazmunan musiqa mavzuiga qaratilganligi inobatga olingan. Shuning uchun ham hofizlarning dasturlarida kuy, ohang, cholg’u, mutanniy, mutrib mavzularga oid she’rlar uzoq o’rnashib qolganligi bejiz emas.

Buxoro Shashmaqomlarining eski asl matnlarida har bir maqom turkumiga bag’ishlangan she’riy lavhalar saqlanib qolgan. Ular shunchaki kuylab aytiladigan baytlar bo’lmagan, mazkur maqomning mazmuni bilan bevosita bog’liq maxsus “she’riy bag’ishlovlar” vazifasini bajaradi. Har bir turkum yakunida suporishda aytiladigan matnlar maqomlarning ramziy mazmunini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunisi qiziqki, bunday matnlar badiiy uslub jihatdan mumtoz g’azaliyotda uchraydigan eski maqomlarning ta’riflarini eslatadi. Shashmaqom turkumlarida aytiladigan baytlar Najmiddin Kavkabiyning “O’n ikki maqom haqida” she’riy risolasining “o’n ikki maqom, olti ovoz va yigirma to’rt sho’ba”ga badiiy ta’rif beruvchi boshlanish qismiga o’xshab ketadi. Bu toifa ma’lumotlarni atroflicha o’rganish maqomot zaminidagi she’riyat-musiqa munosabatlarini izchilroq tadqiq etish uchun yaxshi imkoniyatlar yaratadi. Maqom ijrochiligida qo’llaniladigan cholg’u sozlarining bevosita kuy va ashulalar bilan bog’lanishini ikki tomonlama kuzatish mumkin. Bir tarafdin, cholg’ular amaliyot in’ikosi, asrlar mobaynida shakllangan musiqiy tafakkur mahsuli, ikkinchidan, ijro jarayoniga bevosita ta’sir o’tkazuvchi juda muhim omil sifatida namoyon bo’ladi.

3.2. “Buzruk” maqom

Olti maqomning birinchisi Buzruk nomi bilan ataladi. Bu maqom azaldan mashhur bo’lgan. Qadim musiqiy manbalarda Buzruk aniq lad tuzilmasini va unga mos kuy va ashulalarni ifodalagan. Hozirgacha u Shashmaqom tarkibidagi kuy va ashula yo’li bilan ifodalanadi. Buzruk cholg’u bo’limi ohangdorligi, kuy tuzilishi bilan mukammal asarlar sarasiga kiradi va quyidagi cholg’u ijrolaridan iborat:

Tasnifi Buzruk	Muhammasi Nasrullovi
Tarjei Buzruk	Muhammasi Nasrullovi
Garduni Buzruk	Saqiliy Islimiy
Muhammasi Buzruk	Saqiliy Sulton

Buzruk maqomining cholgʻu va ashula yoʻllarining badiiy qimmatini shundan iboratki, ular asosida bastakorlar tomonidan juda koʻp kuy va ashulalar yaratilgan. Buzrukning cholgʻu qismidagi kuylar birin-ketin ijro etilgandan soʻng, shoʻbalarga oʻtiladi. Ular quyidagi nomlar ostida Taronalari bilan turkum tarzida ijro etiladi:

Sarahbori Buzruk

Talqini Uzzol

Nasrullo

Nasri Uzzol

Ufori Uzzol

“Buzruk forscha soʻz boʻlib, “katta, ulugʻ” maʼnolarini bildiradi va maʼnosiga qarab ham koʻplab kuy va ashula yoʻllarini oʻz ichiga oladi. Shuning uchun ham u “Ulugʻ maqom” deb nomlanadi.

Nasrullo va Nasri Uzzol Nasr shoʻbalarining avjlari Ushshoq, Muhayyari, Uzzol, Chorgoh namudlari asosida va Nasrulloida Turk avjidan foydalanilgan. Hech qaysi shoʻbalarni kamsitmay, Buzruk maqomining asosiy Nasr shoʻbasi – Nasrulloga alohida toʻxtalamiz.

“Nasrullo” shu nomli kuy va ashulani yaratgan bastakorning tahallusi. Baʼzi manbalarda Xuroson hukmdori Sulton Sanjar zamonida mashhur Nasrullo hofiz oʻtgani, podshoh va Nasrullo hofiz haqida rivoyatlar ham mavjudligi aytiladi. Xalq orasida mashhur Nasrullo shoʻbasi 12 maqomda “Rohaviy” nomi bilan atalgan.

Nasrullo ijrolari Buzrukning boshqa shoʻbalaridan farq qiladi va musiqa ijodiyotiga sezilarli taʼsir koʻrsatgan. Uning asosida turkum tarzida ijro etiladigan Nasrullo nomi bilan mashhur boʻlgan 5 qismli kuylar – “Fargʻona Nasrullo” ashula yoʻllari yaratilgan⁵⁰, mashhur hofiz va bastakor Fattoxxon Mamadaliev bu ijro yoʻllarini oʻz davrida yangicha talqin etgan. Nasrulloining ushbu 5 qismli kuylar majmuini koʻhna qadimiy sozlar bilan toʻldirilgan “Meros” ansambli mashhur sozanda Gʻ. Xojiqulov rahbarligida ham muvaffaqiyatli ijro etgan.

Buzruk maqomidagi yana bir mashhur ijro ikkinchi guruh shoʻbalaridan biri “Savti Sarvinoz” nomi bilan mashhur. Savti Sarvinozdagi kuy va ashulalar ohangi bilan ajralib turadi. Bu ashula ohanglari asosida XIX asrning oxirida shahrisabzlik mashhur bastakor, maqomdon hofiz Abdurahmonbek 3 qismli turkum yaratgan. Bu turkum hozirgacha sevib ijro etiladi. XX asr boshlarida margʻilonlik Madali hofiz “Abdurahmonbegi” turkumini yanada toʻldirib, uning 7 ta ashula yoʻlini yaratdi. Ushbu ijro “Madalibegi” nomi bilan mashhur boʻlgan va 1912-yilda plastinkaga yozdirilgan. Bu noyob plastinka hozirda Margʻilon sanʼat muzeyida saqlanadi.

Buzrukda yana bir maqom – “Iroqi Buxoro” xalqning sevimli ijrolaridan. U oʻzining jozibasi, kuy tuzilishi, avjining hilma-hilligi bilan ajralib turadi.

⁵⁰ Rajabov I. Maqom asoslari, -T.: 1992 y. 43-bet.

Iroq yo‘llari asosida Cho‘li Iroq, Suvoriy singari mashhur cholg‘u asarlari, Toshkent Iroqi kabi ashulalar yuzaga kelgan va sevib chalinib, kuylanib keladi. Umuman olganda Buzruk maqomi Shashmaqom tarkibida “Bosh maqom” (katta maqom) vazifasini o‘zining musiqiy salobati bilan to‘ldirib turadi.

Ma‘lumki, Shashmaqomning ashula bo‘limi ikki guruhdan iborat. Uning birinchi guruh sho‘balariga asosan Saraxbor, Talqin, Nasr, ular asosida yaratilgan Ufar sho‘balari kiradi. Dastlab Saraxborlar Taronalari bilan ijro etilib, Talqinlarga va ularning Taronalariga o‘tiladi. Keyin Nasr yo‘llari Taronalari bilan ulanib, so‘ng Ufarlar ijro etiladi. Shu bilan oxirgi suporish orqali Shashmaqom ashula bo‘limining birinchi guruh sho‘balari tugallanadi. Ashula bo‘limidagi bu sho‘balar biridan keyingisiga o‘tishda uzilish bo‘lmasligi uchun kichik shakldagi ashula qismlaridan – suporish(topshirish)dan foydalaniladi. Bunda maqom sho‘basiga tegishli ashula yo‘lining harakati ikkinchi sho‘ba yo‘liga “topshiriladi”, ikkinchi sho‘baga o‘tiladi. Suporishning yana bir vazifasi shuki, ular maqom sho‘balarining xotimasi, yakunlovchi qismi bo‘lib xizmat qiladi. Suporishlar ko‘pincha maqom sho‘balarining o‘zidagi ma‘lum kuy qurilmalaridan olinib, u yoki bu sho‘bani xulosalash bilan birga maqom ashula yo‘lining biridan ikkinchisiga ravon o‘tishini ta‘minlaydi. Ba‘zan bunday suporishlar Taronalar deb hisoblanaveradi va o‘zidan keyin ulanadigan sho‘balarining doira usulida ijro etiladi. Shu tariqa maqom sho‘balari bir-biriga silliq ulanib ketadi.

Sho‘balar o‘zlari mansub bo‘lgan maqom yo‘lini aks ettiradi. Ularning turli maqomlarda bir xil, masalan, Saraxbor, Talqin, Nasr, Ufar deb atalishiga sabab, asosan doira usuli va ularga aytiluvchi she‘r vaznlarining bir xilligi, umumiyligidir. Bu sho‘balarining nomi o‘zlari mansub bo‘lgan maqom, ba‘zan sho‘balar nomlari bilan qo‘shib ataladi. Masalan, Saraxbori Navo, Talqini Segoh kabilar maqomlar nomlari bilan, Nasri Ushshoq, Talqini Uzzol, Ufari Chorgoh kabilar esa sho‘balar nomi bilan ifodalanadi.

Har bir maqom turkumi Saraxbor bilan boshlanadi. Saraxbor “bosh ashula” yo‘li, ashula bo‘liminig “bosh mavzui” bo‘lib, olti Maqomning har birida ular maqom nomlari bilan yuritiladi: Saraxbori Buzruk, Saraxbori Rost, Saraxbori Navo, Saraxbori Dugoh, Saraxbori Segoh va Saraxbori Iroq.

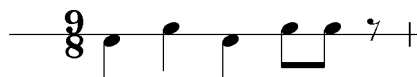
Saraxborning doira usuli og‘zaki an‘anada “bak-bum” deb ifoda etiladi.:

Ular aruz vaznidagi Muzore, Muftass, Mutaqorib, Ramal nomli bahrlarda bitilgan 11-14-15-bo‘g‘inli she‘rlar bilan o‘qiladi. Saraxborlar vazmin doira usulida ijro etilsada, turli maqomlarda o‘ziga xos ohang va kuyga ega. Ularning Taronalari

oltitagacha yetib, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$ variantlari bilan $\frac{3}{8}$, $\frac{3}{4}$ yoki $\frac{3}{4} \frac{3}{8}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{13}{4}$ takt o'lovchidagi doira usullari jo'rligida ijro etiladi.

“Talqin”lar Iroqdan tashqari hamma maqomlarda uchraydi va Talqini Uzzol, Talqini Ushshoq, Talqini Bayot, Talqini Chorgoh, Talqini Segoh deb yuritiladi. “Talqin” arabcha soʻz, oʻzbekcha “tushintirish, nasihat qilish” maʼnosini bildiradi. Bu atama doira usulining ham ifodasidir:

Ogʻzaki ifodasi “bum-bak-bum, bak-ka”. Talqin sheʼrlari ramal bahridan boʻlib, “foilotun-foiyotun-foiyotun-foilun” shaklda. Talqinlar Uzzol, Ushshoq, Bayot, Chorgoh, Nasr, Ufar yoʻllari bilan hamohang, bir-birining ritmik varianti. Ularning Taronalari Saraxborlardagi kabi vazifani bajaradi.

Nasr arabcha soʻz boʻlib, “sochma asar, koʻmak, zafar” maʼnosini anglatadi. Ular Shashmaqomda 14 ta. Ular $\frac{6}{4}$ takt oʻlovchidagi doira usulida ijro etiladi.

Buzruk – Nasrullovi , Nasri Uzzor;

Rost – Nasri Ushshoq , Navroʻzi Sabo;

Navo – Nasri Bayot , Orazi Navo, Husayniy Navo;

Dugoh – Nasri Chorgoh , Orazi Dugoh , Husayniy Dugoh;

Segoh – Nasri Segoh , Navroʻzi Xoro , Navroʻzi Ajam;

Iroq – Muhayyari Iroq.

Ogʻzaki anʼanada “ba-ka-bum bak ist bum-bak-bak” deb ifoda etiladi. Ularga aytiladigan sheʼr vazni hazaj bahrida boʻlib, “mafoilun-mafoilun-mafoilun-mafoilun” shakliga ega. Nasrlarda ham bir nechtdan Taronalar mavjud (3-4 tadan oshmaydi), bazi namunalarda esa umuman uchramaydi. Masalan: Husayniy Navo va Husayniy Dugohda. Ufarlar yakunlovchi shoʻx doira usulida ijro etiladi:

yoki

Ogʻzaki anʼanada “bum ba-ka bum-bak” yoki “bum ba-ka-bak bum-bak” deb ifodalanadi. Ufarlarda Ramal, Hazaj, Razaj bahridagi sheʼrdan foydalaniladi. Har bir maqom turkumi Ufardan keyin suporishlar ijrosi bilan yakunlanadi.

Saraxborlar har bir maqomning kuy tuzilishi, ohangi, ahula yoʻlidan voqif etuvchi shoʻba. Unda ahula boʻlimining bosh mavzui oʻz ifodasini topgan.

Saraxborlarning doira usuli:

yoki

Og‘zaki an’anada “bak-bum” yoki “bum-bak” deb ifodalanadi. Buzruk, Rost, Navo va Dugohlarda bu doira usullarining birinchi turi, Segoh, Iroqda ikkinchi doira usuli ijro etiladi. Saraxborlarning bu oddiy o‘lchovdagi doira usuli juda vazmin suratda bo‘lishiga qaramay, kuy tuzilishi juda ham murakkab va ijro etishda o‘ziga xos ustalikni talab etadi. Saraxborlar ijrosi cholg‘u muqaddimasi bilan boshlanadi. Daromad (sarxat) musiqa asarlarining kirish qismini ifodalaydi. Miyonxat undan keyin keladigan o‘rta pardalardagi ashula jumalari. Dunasr ashula boshlanish jumlarining bir oktava yuqori pardada takrorlanishi. Avjlarda namud keladi. Namud (ko‘rinish, namoyon bo‘lish) sho‘balarning avj qismida ijro etiladi va furovard(tushirim) bilan asar boshlang‘ich pardalariga qaytib, tugallanadi.

Saraxborlarni ijro etayotgan hofizning ovoz diapazoni keng, nafasi uzun hamda xansirab qolmaydigan bo‘lishi kerak. Saraxborlarga xos murakkab va nozik ashula yo‘llarini, shuningdek, ularning mazmun-mohiyatini tinglovchiga etkazish uchun hofizda yuksak mahorat, tajriba bo‘lish shart. Shu bilan birga tinglovchi ham musiqa eshitish malakasiga ega bo‘lishi kerak. Aks holda shinavandaga bu musiqa asarlarining tub mohiyati etib bormaydi, albatta.

Saraxborlar jumalari maqom ahula qismlarining bosh mavzui sifatida boshqa sho‘balar tarkibida variatsiyalar sifatida uchrab turadi va tarkibiy jihatdan juda murakkab ko‘rinishga ega. Ularda Shashmaqomdagi boshqa sho‘balar singari bir nechtdan namudlar uchraydi. Jumladan:

- Saraxbori Buzruk** – Namudi Uzzol, Namudi Muhayyari Chorgoh;
- Saraxbori Rost** – Namudi Segoh, Namudi Ushshoq, Namudi Uzzol;
Namudi Muhayyari Chorgoh;
- Saraxbori Navo** – Namudi Oraz, Namudi Navo;
- Saraxbori Dugoh** – Avji Zebopari, Namudi Muhayyari Chorgoh;
- Saraxbori Segoh** – Namudi Segoh, Namudi Navo, Namudi Oraz;
- Saraxbori Iroq** – Avji Zebopari, Namudi Muhayyari Chorgoh.

Maqomlarni ijro etishda xonanda asarda namudlarni tushirib qoldirishi yoki unga mos keladigan namudlarni kiritib ijro etishi mumkin.

Maqomlardagi har bir Saraxborning o‘ziga xos lad asosi, kuy qiyofasi, tarkibiy unsurlari hamda ta’sir kuchi bor. Saraxbor sho‘balari orasida ayniqsa Saraxbori Buzruk kishiga yuksak ko‘tarinki ruh bag‘ishlaydi. Saraxbori Navo esa Navoning surnay yo‘llarini eslatadi. Boshqa Saraxborlarning ta’sir kuchi va kuy tuzilmasi ular asosida yaratilgan ba’zi mashhur xalq ashulalaridan ham ma’lumdir. Masalan: Farg‘ona-Toshkent ijro yo‘lida mashhur Chorhoh I ning kuy shakli, harakati,

namudlari bilan yaxlit holda Saraxbori Dugohga o'xshaydi. Saraxbori Segoh ham eshituvchiga tanish bo'lgan Segoh ashulasining huddi o'zi. Demak, Saraxborlar maqom sho'balari yoki variantlari yaratilishida "bosh mavzu" bo'lib xizmat qilgan.

Saraxborlar ijro etilgandan so'ng, bevosita ularning Taronalari ulanib ketadi. Saraxborlar boshqa sho'balarga qaraganda ko'proq Taronalarga ega. Taronalar 3/4, 4/4, 3/8 3/4 yoki 3/4, 3/8, 7/4, 3/4, 4/4, 13/4 takt o'lchovdagi doira usullari jo'rligida ijro etiladi. Saraxborning Taronalarida ham xalq kuylari unsurlari ko'p.

Taronalar maqom ashula bo'limining birinchi qismidagi sho'balaridan so'ng ijro etiladigan kichik shakldagi ashulalar bo'lib, raqamlar bilan ajratiladi, ya'ni Saraxbori Buzrukning I, II, III Taronalari kabi nomlanadi.

Tarona musiqa istilohida kuy yoki ohang ma'nosida keladi. Aruz ilmida esa sh'erning ruboiy shaklini ifodalovchi nom. Taronalarni ijro etishda dastlab shu ruboiy vaznlardagi she'rlardan foydalanilgan. Taronalarning she'r matnlari orasida aruz formasiga tushmaydigan oddiy xalq she'r va qo'shiqlari ham uchraydi. Taronalarda 3/4 takt-ritm o'lchovi juda ko'p ishlatiladi. Shu o'lchovdagi doira usuli turlicha zarb bilan ijro etilishi mumkin. Bu doira usuli Saraxbori Buzrukning I, II, III Taronasida, Saraxbori Rostning IV Taronasida, Saraxbori Segohning II, IV Taronasida, Saraxbori Iroqning III, IV, V, VI Taronasida uchraydi.

Takt-ritm o'lchovi 4/4 doira usulida bo'lgan Taronalar Saraxbori Buzruk IV Taronasida va Saraxbori Segohning V Taronasida keladi:

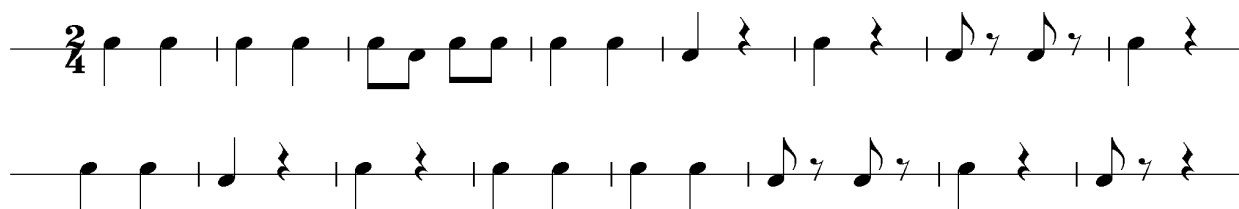
Saraxborlarning Taronalarida Talqin va Chapandoz doira usuli ham ko'p ishlatiladi. Chunki Saraxborlardagi ohirgi Taronalar Talqin sho'balariga o'tishda

vosita bo'lgan suporishlar vazifasini ham o'taydi va Taronalarning rang-barang bo'lishini ta'minlash bilan birga ularni keyingi sho'baga uzviy ravishda bog'laydi.

Talqin, Chapandoz usuli Saraxbori Buzrukning V, VI Taronasida, Saraxbori Dugohning VI Taronasida, Saraxbori Segohning VII Taronasida keladi. Murakkab 3/4 4/4 takt-ritm doira usuli Saraxbori Rostning III Taronasida keladi:

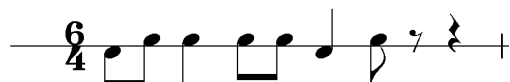
Saraxbori Rostning I Taronasining takt-ritm o'lchovi sodda bo'lsada, doira usuli juda murakkab – 16 taktni tashkil etadi:

Saraxbori Rost, Saraxbori Navo, Saraxbori Iroqning II Taronalari, Saraxbori Dugoh va Iroqning I Taronalari takt-ritm o'lchovi juda xarakterlidir. Bunda 2/4 3/4 va yana 2/4 takt-ritm o'lchovlari birga qo'shib navbat bilan keladi.

Saraxbori Navoning I Taronasi esa Nasr doira usulida ijro etiladi:

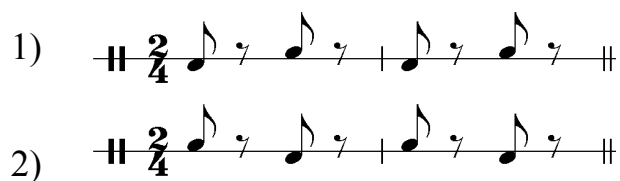

Taronalarning doira usuli turlicha, shu bois ularga aytiladigan she'r o'lchovi har xil. Taronalarning kuy tuzilishi ham bir-biridan farq qiladi. Ular katta-kichik shakldagi ashula yo'llari va Saraxbordagina emas, ashula bo'limining I qismiga kiruvchi boshqa sho'balardan so'ng ham birin-ketin ijro etiladi. Taronalar orasida engilroq ashula yo'llari bilan birga, kuy tuzilishi, harakati nuqtai nazaridan ijro etishda juda og'ir bo'lgan ashula yo'llari bor. Taronalarda sho'balardagidek namud kabi ashula qismlari uchramaydi. Ba'zan ularning kichik unsurlarigina kiritiladi. Shu bois ularning qiyofasi ko'proq oddiy shakldagi xalq ashula yo'llarini eslatadi.

Saraxbori Buzruk

Har bir maqomning ashula bo'limi, ma'lumki, Saraxborlar bilan boshlanadi. (Saraxbor "bosh xabar, bosh mavzu"). U Shashmaqomda turli maqomlar bilan qo'shiladi: Saraxbori Buzruk, Saraxbori Rost, Saraxbori Navo, Saraxbori Dugoh,

Saraxbori Segoh, Saraxbori Iroq. Saraxborlarning takt, ritm o'lchovi 2/4 (ikki chorak) bo'lib, doira usuli ikki xil ijro etiladi.

ohanglari jihatidan xalq kuylariga o'xshaydi. Uning xonalari peshrav vositasi bilan harakat qiladi va kichikroq hajmdagi bozgo'ylar bilan yakunlanib boradi. Tasnifi Rost o'z tuzilishi bilan "Usmoniya" kuyiga juda yaqin. Uning peshrav ohanglari esa juda ko'p xalq cholg'u kuylarida uchraydi. Tasnifi Rostning xonalari borgan sari yuqori pardalarga ko'tarila borib, keyingi 6-7-xonalar hajmi kengayib ketadi. Masalan, birinchi xona 16 takt bo'lgani holda, ettinchi xona 94 taktga etadi. Xonalar kengayib borishi bilan kuyning mazmuni ham chuqurlasha boradi.

Rost maqomining boshqa cholg'u yo'llaridan – Garduni Rost ohang e'tibori bilan Tasnifi Rostga yaqin. Lekin Muxammas va Saqillar ohadnglari tubdan farq etadi. Muxammasi Rost bilan Muxammasi Ushshoq yo'llari bir-biriga ohangdosh. Ular ikki turli ladga moslab olingan bitta kuyning variantlaridir. Muxammasi Ushshoq shinavandalarga juda yaqin kuy bo'lib, kishida chuqur va nozik his-tuyg'ular uyg'otadi. Ayniqsa Xorazm namunasi engilroq, sho'xroq uslubda ijro etilib, shodu-xurramlik, xursandchilik kayfiyatini qo'zg'atadi.

Rost maqomida 3 ta Muxammas ichida Muxammasi Panjgoh ajralib turadi. Uning kuy tuzilishi o'zgacha, boshqa Muxammaslardan tubdan farq etadi. Panjgoh iborasi "o'n ikki maqom" majmuasida ma'lum sho'baning ifodasi, besh pog'onali tovushq'atorni anglatgan. Shu bois uning lad asosi ham asl maqomdan farq qiladi.

Rost maqomida ikkita "Saqil" asari mavjud. Ular Saqili Vazmin va Saqili Rag-Rag deyilib, "vazmin" iborasi arabcha "saqil" so'zining o'zi, "rag-rag" esa hindcha "maqom" ma'nosini bildiradi. Gardun, Muxammas, Saqil iboralari doira usullari ifodasi ekani aytib o'tilgan edi. Bu erda shuni aytish kerakki, noma'lum sababga ko'ra Rost maqomida Tarje' deyilgan cholg'u qism uchramaydi. Rostning cholg'u yo'llari, kuy mavzui o'ziga xos bo'lib, doira usullari boshqa maqomlardagi kabidir. Ularning hammasi jozibali, yoqimli ohanglarga boy. Rost maqomining cholg'u yo'llari ijro etilib, ashula bo'limi yo'llariga o'tiladi. Rostning ashula yo'llari kuy mavzui jihatdan xilma-xil. Ular 1 va 2-guruh sho'balardan tarkib topgan. 1-guruh Saraxbori Rost, Talqini Ushshoq, Nasri Ushshoq, Navro'zi Sabo sho'balari va Ufari Ushshoq qismidan iborat. Bu sho'balardan ko'rinadiki, Rost maqomining asoso'y yo'llari 3 hil kuy mavzuidagi ashulalardan – Rost, Ushshoq va Nazro'zi Sabo ashula yo'llaridan iborat. Rost maqomining birinchi guruh sho'balari turkumning bosh mavzui bo'lgan Saraxbori Rost bilan boshlanadi. Undan so'ng uning 4 ta Taronasi o'qiladi. Rostning turkumi suporish vositasida Talqini Ushshoq sho'basiga ulanadi. Talqini Ushshoqdan keyin uning Taronasi aytiladi. Bu Tarona aynan bir vaqtda suporish vazifasini o'taydi va Nasri Ushshoq sho'basiga ulanadi. Nasri Ushshoqning I, II Taronalari ijro etilib, suporish bilan Navro'zi Sabo sho'basiga o'tiladi. So'ng Navro'zi Saboning Talqinchasi aytilib, Ufari Ushshoq va oxirgi suporish bilan yakunlanadi.

Rostning 2-guruh sho‘basi “Talqini Ushshoq” deb nomlanadi. Shuni aytish kerakki, Rost maqomida Ushshoq nomi bilan mashhur bir nechta sho‘ba va qismlar mavjud. Uning 1-guruh sho‘balarida yana Nasri Ushshoq va Ufari Ushshoq nomli ashula yo‘llari mavjud. Ularning hammasi bir-biri bilan hamohang, kuy tuzilishi va tarkibiy qismlari ham bir xil. Talqini Ushshoq, Nasri Ushshoq va Ufari Ushshoq ma’lum ashula yo‘lining Talqin, Nasr, Ufar doira usulida ijro etiladigan variantlari, lekin ularda o‘qiladigan she’r o‘lchovlari turlicha bo‘ladi.

“Ushshoq” iborasi arabcha “oshiq” so‘zining ko‘pligi – “oshiqlar” degani. Ushshoqning cholg‘u, ashula yo‘llari, ularda aytiladigan she’rlar ham ishqiy-lirik xarakterda bo‘lganiga shubha yo‘q. Ushshoq sho‘balari va uning Ufar qismi kuy tuzilishini tasavvur etish uchun ulardan bittasini qarab chiqamiz. Masalan, Nasri Ushshoq 6/4 takt o‘lchovidagi doira usuli jo‘rligida ijro etilib, “Hazaji musammani solim” vazndagi she’r o‘lchovida ijro etiladi. Nasri Ushshoq Nodiraning:

**Agar gulshang‘a kirsar sarv gulro‘yim xirom aylab,
Yugurgay sarvu gul yuz marhabo birla salom aylab**

deb boshlanadigan g‘azali o‘lchovida aytiladi. Nasri Ushshoqning daromad qismi ikki bayt she’r bilan aytiladi, ya’ni bir xat (bir bayt) she’rga mos ashula jumlasidir. Nasri Ushshoq avj qismida 3 ta: Ushshoq, Uzzol va Muxayyari Chorgoh namudlari mavjud. Bulardan Ushshoq va Uzzol namudlari qisqa berilgan bo‘lib, bu namudlar Muxayyari Chorgohga o‘tishda o‘zaro ulovchi vazifasini o‘taydi. Ashula tushirim bilan tugallanadi. Nasri Ushshoqdan keyin uning 2 ta Taronasi ijro etiladi. Ular kichik hajmdagi yoqimli engil ashula yo‘llari, oddiy xalq qo‘shiqlariga yaqin. Nasri Ushshoqning I Taronasi Xorazmda mashhur “Hanuz” ashulasining o‘zginasi. Xorazm maqomlari tarkibida u “Naqshi Rost” deb nomlanadi.

Rost maqomining yana bitta sho‘basi “Navro‘zi Sabo”. O‘tmish musiqa risolalarida u Navro‘z bayramiga atalgan va “Navro‘z” so‘zi qo‘shilib nomlanadigan bir nechta maqom sho‘balari mavjud bo‘lgan. Ular Navro‘zi Arab, Navro‘zi Xoro, Navro‘zi Bayotiy, Navro‘zi Ajam, Navro‘zi Sabo deb atalgan va Navro‘z bayramiga nisbat berilgan. Navro‘zi Sabo bu kabi sho‘balardan biri sifatida Bahor manzarasini tasvirlaydigan Rohaviy maqomining sho‘basi sanalib, u Rost maqomi tarkibiga kiritilgan, shu bois Navro‘zi Saboning kuy mavzui, kuy qismlari Rost maqomining boshqa sho‘balari matnlaridan butunlay farq qiladi. Bunda Rost maqomiga xos bo‘lmagan Navo va Oraz namudlaridan foydalanilganligi fikrimiz dalili bo‘la oladi. Navro‘zi Saboning ta’sir etish kuchi ham o‘ziga xos. Navro‘zi Sabo juda murakkab tuzilgan, uning bir bayt she’r bilan aytiladigan xatlari, mazkur ashula yo‘lining quyidagi qismlarini tashkil etadi: 1-xat – daromad; 2-3-xat – o‘rta

pardalarda ijro etiladigan Miyonxat, 4-xat – daromadning yuqori pardalardagi takrori Dunasr; 5-6 – xat Segoh namudi; 7-xat – Navo namudi; 8-xat – Oraz namudidan iborat. Ashula yo‘lining tushirim qismi furovard bilan tugallanadi.

Navro‘zi Saboni ayniqsa mashhur maqomdon ustoz Domla Halim Ibodov maromiga etkazib ijro etgan. Domla Segoh namudi avjini juda kengaytirilgan shaklda aytgan. Bu ashula yo‘lidan Yunus Rajabiy “Farhod va Shirin” musiqali dramasida Shopur ariyasi sifatida foydalangan va Shopurning Farhodga sadoqati, ulardagi samimiy do‘stlik tuyg‘ularini to‘laqonli ifodalay olgan edi.

Navro‘zi Sabodan keyin uning Talqinchasi ijro etiladi. Shuni ham aytish kerakki, birinchi guruh sho‘balari tarkibida Talqinchalar bo‘lmaydi, ular ikkinchi guruh sho‘balariga xos. Ammo Navro‘zi Sabo sho‘basi bundan mustasno. Navro‘zi Sabo Talqinchasining kuy tuzilishi asosiy sho‘baning yo‘lidan farq qiladi. Uning kichik bo‘laklarida ham butunlay boshqa, katta avj sifatida “Zebo pari” avji keladi. Navro‘zi Sabo Talqinchasi ham asosiy sho‘ba yo‘li kabi kuy ohanglariga boy, ajoyib ashula yo‘llaridan. Navro‘zi Sabo asosida ko‘p kuy va ashulalar yaratilgan. Jumladan, uning Talqinchasi ohanglari asosida To‘xtasin Jalilov “Tohir va Zuhra” operasi uchun “Ishq seli...” deb boshlanadigan ariya, Komiljon Jabborov “Layli va Majnun” musiqali dramasida qaxramonlarning “Muhtalo bo‘ldim senga...” deb boshlanadigan dueitni yaratgan edi. Umuman Rostning 1-guruh sho‘balari juda mashhur ashula yo‘llari. Ular asosida O‘rta Osiyoning turli vohalarida Savtlar, ularning shaxobchalari, Ushshoqning 4 ta varianti, Gulyori Shahnoz va uning shaxobchalari, surnayda chalinadigan qator musiqa asarlar yuzaga kelgan. Bu sho‘ba va ashula yo‘llarining ko‘pi 2-guruh sho‘balariga kiritilgan. Shunday qilib, Rostning 1-guruh sho‘balari Saraxbori Rostdan boshlanib, 4 ta Taroni aytilgach turkum Talqini Ushshoqqa ulanadi. Taronadan so‘ng Nasri Ushshoq va uning 2 ta Taronasi ijro etiladi. So‘ng Navro‘zi Sabo va uning Talqinchasiga o‘tilib, 1-guruh sho‘balari Ufari Ushshoq va oxirgi suporishi bilan yakunlanadi.

Rost maqomining 2-guruh sho‘balariga Rostning 1-guruh sho‘balari asosida yaratilgan Savti Ushshoq, Savti Kalon, Savti Sabo kiradi. Rost maqomining 2-guruhiga kirgan sho‘balardan biri “Savti Sabo”. Savti Saboning lad asosi Rostning asosiy tovushqatoriga mos keladi. Savti Sabo Rostning 1-guruh sho‘basidagi Navro‘zi Sabo negizida yuzaga kelgan. Ularning ortasida ba’zi tafovutlar bo‘lishi tabiiy. Chunki Savti Sabo “Navro‘zi Saboga” taqlid qilinib ishlangan va qisqartirib olingan. Savti Saboda “Navro‘zi Sabo”dagi kuyning pog‘onama-pog‘ona silliq harakati sakrama harakatga almashtirilgan. Ularning dastlabki 3 xati ohanglari deyarli bir xil, Savti Saboda “Navro‘zi Sabo”dagi Segoh, Navo, Oraz namudlari o‘rniga “Zebo pari” avjidan mohirona foydalanilgan. Savti Sabo, uning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar shoxobchalarida bir xil kuy qismlari mavjud,

ya'ni 1-xat ikki marta takrorlanadigan daromad qismi, 2-xat o'rta pardalarda aytiladigan Miyonxat, 3-4 xat Zebo pari avji, 5-xat tushirim. Savti Sabo yo'llari ular asosida yuzaga kelgan ashula yo'llari orqali ham mashhur bo'lgan.

Rost maqomining 2-guruh sho'balaridan yana biri "Savti Kalon" bo'lib, unda Kalon so'zi bastakor taxallusidir. Savti Kalon 5 qismli ashula yo'li bo'lib, uning shoxobchalari Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufardir. Savti Kalonning namunalari O'zbekiston va Tojikistonning turli vohalarida keng tarqalgan, ular asosida juda ko'p kuy va ashulalar yaratilgan. Savti Kalonning tuzilishi, kuy ohanglari xalq musiqasiga yaqin. U asosda yaratilgan Qalandar I, II ning variantlari "Kim desun", "Raqqosasidan", "Farhod va Shirin" musiqali drammsidagi Shirin ariyasi kabi ashula yo'llari xalqimizning sevimli musiqa asarlari bo'lib ketgan.

Savti Kalon va uning shoxobchalarining kuy tuzilishi, kuy harakati va tarkibiy qismlari bir xil. Savti Kalonning 1-2 xati ikkita turli uslubda aytiladigan Daromad qismi, 3-xat o'rta pardalarda ijro etiladigan Miyonxat, 4-5 xatlar Zebo pari avji, 6-xat tushirim qismlaridan iborat. Savti Kalon sho'basini tinglar ekanmiz, kishini qandaydir "umid va orzuga erishish" hissiyotlari cho'lg'ab oladi, asar insonga xushnudlik baxsh etadi. Uning Talqincha va Qashqarchasini tinglanganda, ashula kuyi kishini go'yo "maqsadga qarab talpintiradi". Soqiynoma va Ufarisi insonni beixtiyor shodu xurram etadi va hatto raqsga taklif etganday bo'ladi. Rost maqomi yo'llariga mos kuy va ashulalar xalqimiz musiqa merosida, musiqa boyliklarimiz oltin javonida munosib o'rin egallagan.

"Rost" maqomining cholg'u va ashula bo'limlari

Rostning ashula yo'llari 1 va 2-guruh sho'balardan tarkib topgan, 1-guruh Saraxbori Rost, Talqini Ushshoq, Nasri Ushshoq, Navro'zi Sabo sho'balari, Ufari Ushshoq qismidan iborat. Rost ashula bo'limining bosh mavzui bo'lgan Saraxbori Rost kuy tuzilishi jixatidan betakror ashula yo'llaridan biri bo'lib, juda murakkab kiyofaga ega. Rostning 2-guruhi "Talqini Ushshoq". Unda Ushshoqnoma bilan mashxur bir necha sho'ba va qismlar mavjud. 1-guruhda Nasri Ushshoq va Ufari Ushshoq ashula yo'llari mavjud. Ularning barchasi bir-biri bilan hamohang, kuy tuzilishi va tarkibiy qismlari ham bir xil. Ushshoq iborasi, ma'lumki, arabcha "oshiqlar" ma'nosini anglatadi. Ushshoqning cholg'u va ashula yo'llari ishqiy va lirik oxanglar kasb etishining o'zi ushbu ma'noga monandligini ko'rsatadi.

Zikr etilgandek, o'tmish musiqa manbalarida Navro'zi Arab, Navro'zi Xoro, Navro'zi Bayot, Navro'zi Ajam, Navro'zi Sabo kabi Navro'z bayramiga nisbat berilgan sho'balar mavjud bo'lganligi aytiladi. Bahor manzaralarining lirikasini tasvirlaydigan ushbu ijrolar "O'n ikki maqom"da Roxaviy maqomining sho'basi

sanalgan. Shashmaqomda esa Rost maqomi tarkibiga kiritilgan.

Rost maqomining 1-guruh shoʻbalari juda mashxur ahula yoʻllari sanaladi. Ular asosida Savt ijrolari, ularning shaxobchalari, Ushshoqning qator variantlari, Gulyori Shaxnoz va uning shaxobchalari, surnayda chalinadigan qator musiqa asarlari yuzaga kelganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Rostning 1-guruh shoʻbalari Saraxbori Rostdan boshlanib, soʻng 4 Taronasi aytiladi. Turkum Talqini Ushshoqqa ulangach, 2 ta Taronasi, Navroʻzi Sabo va uning Talqinchasiga oʻtiladi. 1-guruh shoʻbalari Ufori Ushshoq va oxirgi siporishi bilan yakunlanadi.

Rost maqomining 2-guruh shoʻbalariga Savti Ushshoq, Savti Kalon, Savti Sabo kiradi. Ular Rostning 1-guruh shoʻbalari asosida yaratilgan boʻlib, ularning variantlari. Bulardan Savti Ushshoq shoʻbasi alohida mazmunga ega, yangicha sayqal bilan jilolanadi va boy, mazmundor ashula yoʻllariga egadir. Savti Ushshoq kuy ohanglari asosida xalq bastakorlari koʻp kuy, ashulalar yaratganlar. Xalqimiz orasida mashhur “Guluzorim”, “Fargonacha tanovar”, “Tong otguncha”, Xorazm dostonlari yoʻlida aytiladigan “Naylayin”, “Izlayman”, boshqa qoʻshiq va yallalar bunga misol. Bundan tashqari, Muxtor Ashrafiyning “Dilorom” operasida Dilorom ariyasi, Doni Zokirovning “Koʻrmadim” romansi, Dadaali Soatqulovning Mukimiy gazaliga yozgan “Navbaxor” romansi, Tuxtasin Jalilov ijodiga mansub bir nechta ashula yoʻllari, Ganijon Toshmatovning “Istadi” qoʻshigʻiga oʻxshagan mashhur ijrolar Savti Ushshoq hamohangligida yaratilgan va musiqiy madaniyatimizning durdonalariga aylanib ketgan.

Rost maqomining mashxur shoʻbasi “Savti Kalon”. U 5 qismli ashula yoʻli va uning shaxobchalari Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar. Ular asosida koʻplab kuy va ashulalar yaratilgan. Undagi Soqiynomai Savti Kalon ashulasi mashxur ijro. Rostning yoʻllariga mos kuy va ashulalar honandalarimiz tomonidan sevib ijro etilib kelinadi.

“Rost” maqomining tuzilishi

Cholgʻu boʻlimi

1. Tasnifi Rost
2. Garduni Rost
3. Muxammasi Rost
4. Nasri Ushshoq. Taronasi 1,2
5. Muxammasi Panjgoh
6. Saqili vazmin
7. Saqili Rag-Rag

Ashula bo`limi

Birinchi gurux sho`balari

1. Saraxbori Rost Tarona 1,2,3,4
2. Talqini Ushshoq Tarona
3. Muxammasi Ushshoq
4. Navro`zi Sabo. Talqincha
5. Ufori Ushshoq Siporish

Ikkinchi gurux sho`balari:

1. Savti Ushshoq shaxobchalari:
Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar
2. Savti Kalon shaxobchalari:
Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar
3. Savti Sabo shaxobchalari:
Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar

Jami: 35 ijro

“Saraxbori Rost” turkumining ijrochilik uslublari

Rost maqomi ashula bo`limining bosh mavzui – Saraxbori Rost o`zining kuy tuzilishi jihatdan betakror ashula yo`llaridan bo`lib, juda murakkab qiyofaga ega. Saraxbori Rost cholg`u yo`li muqaddima va daromad bilan boshlanadi. So`ng she`r matnsiz ijro etiladigan ohanglar orqali o`rta pardalarda ijro etiladigan miyonxat qismiga o`tiladi. Miyonxat she`riy matnsiz aytiladigan ohanglar bilan tonikaga qaytadi. Saraxbori Rostning takt o`lchovi sodda, ikki chorak “Muzorei musammani axrobi makrufi mahzuf” vaznidagi she`rlar bilan ijro etiladi, ya`ni Munisning:

**Qaddi ko`zim qaro meni g`am tiyra hol etib,
Xurshiddek yorug` ani arzi jamol etib**

Saraxbori Rost maqomining avj qismida Segoh, Ushshoq, Uzzol, Muxayyari Chorgoh namudlari birin-ketin ijro etiladi. Ushbu namudlar bir-biriga ohanglar vositasi bilan ulanadi. Ashula yo`li furovard bilan yakunlanadi. Saraxbori Rostning murakkab kuy tuzilishini to`liq anglash uchun mazkur namudlarni ajratish lozim.

Saraxbori Rostning murakkab kuy qiyofasi tinglovchiga oson etib boradi, kishida yuksak lirik kayfiyatlar uygʻotadi, ajoyib manzaralarni tasvirlab, voqelikni musiqiy-badiiy vositalar bilan tushuntiradi. Namud avjlari kuy mazmunining rang-barang boʻlishini taʼminlaydi, uning rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Saraxbori Rostni tinglash jarayonida kishi hissiyotida jiddiy holat yuzaga keladi. Bunday holat esa Taronalar qismlariga oʻtilishi bilan engillashadi va kishida yangi tuygʻular hosil boʻladi. Taronalar maqom turkumlaridagi kuy mavzuining rang-barang boʻlishini taʼminlaydi. Saraxbori Rostning birinchi Taronasi 16 taktli murakkab doira usulida ijro etiladi. Kuy harakatida ohanglar ravon yangraydi. Bu shoʻbaning qolgan 3 ta Taronasi yanada shoʻx va jozibali.

“Rost” maqomining “Savti Ushshoq” turkum asari

“Savt” arabcha soʻz, “tovush, ohang, musiqa tovushi” maʼnolarida keladi. Musiqa istilohida uning “aks sado” maʼnosi ham bor, yaʼni unda tayyor bir kuy yoki ashulaga taqlid qilinib, bastakorlikdagi maʼlum qoidalar asosida javob tariqasida yaratiladigan musiqa asaridir. Savtlar har bir maqomda quyidagicha nomlanadi: Buzrukda – Savti Sarvinoz, Rostda – Savti Ushshoq, Savti Sabo, Savti Kalon, Navoda – Savti Navo, Dugohda – Savti Chorgoh deyiladi. Ular Segoh va Iroq maqomlarida uchramaydi.

Rostning 2-guruh shoʻbalari Savt yoʻlidan iborat boʻlib, ularda Moʻgʻilcha uchramaydi. Savtlar Talqin va Nasr shoʻbalariga nazira qilinib ishlangan ashula yoʻllari ekani toʻgʻrisida aytib oʻtilgan edi. Lekin Savti Ushshoq bu oʻrinda mustasno. Hatto uning lad qiyofasi va kuy tuzilishi ham 1-guruhdagi Ushshoq shoʻbalaridan farq qiladi. Masalan, Nasri Ushshoq bilan Talqini Ushshoq ioniy ladiga mos kelgan holda, Savti Ushshoq tovushqatori frigiyladiga toʻgʻri keladi. Tonika Rost maqomida birinchi oktavaning “Do” notasi boʻlib, Savti Ushshoqda “Mi” yoki “Si” pardasiga toʻgʻri keladi. Maqomlar ijrosida tanburning mazkur pardalari Savti Ushshoq ijrosi uchun qulay boʻlib, tonika “Si” notasi boʻlgach, “Fa” notasi oldiga diez qoʻyish bilan tovushqator joʻnlantiriladi.

Savti Ushshoqning hamma shoxobchalari ham jozibali va dilrabo ashula yoʻllaridan. Ular turlicha doira usullariga tushirilganda yangicha sayqal topadi, kuy mavzui oʻzgacha gavdalanadi. Ayniqsa, Qashqarchai Savti Ushshoq yorqin ifoda vositalariga boy, taʼsirchan, maftunkor ashula yoʻllaridan. Savti Ushshoqning Soqiynomasining boshlanishi Buxoro Iroqining Soqiynomasini eslatadi. Uning oʻrta parda va avj qismidagi ashula jummalari Savti Ushshoqqa xos yangraydi. Savti Ushshoq Ufarisi “Fargʻonacha” qoʻshigʻining oʻzi. Ulardagi tafovut – Ushshoq Ufarisidagi avjlar Fargʻonachada tushirib qoldirilgan.

3.4. “Navo” maqomi

“Navo” maqomi Shashmaqomdagi uchinchi maqom. Uning tarixi o‘tmish zamonlarga borib taqaladi. “Navo” arabcha so‘z bo‘lib, “yoqimli kuy, ohang” degan ma‘noni anglatadi. Ma‘lumigizkim, buyuk bobomiz hazrat Alisher Navoiy ham o‘z taxallusini shu atamaga monand qo‘llagan, “navo chekuvchi, kuylovchi” ma‘nolarini anglatgan. Utmish musiqa risolalarida ushbu Navo maqomi “Nag‘mai Dovudiy”, ya‘ni Dovud payg‘ambar kuyi deb ham atalgan. “O‘n ikki maqom”da Navo maqomi ikkinchi cholg‘u va ashula bo‘limlaridan iborat. U ashula bo‘limi hamda 1 va 2-guruh sho‘balaridan tarkib topgan.

“Navo maqomi 8 ta cholg‘u qismiga ega bo‘lib, Tasnifi Navo, Tarjei Navo, Garduni Navo, Nag‘mai Orazi Navo, Muxammasi Navo, Muxammasi Bayot, Muxammasi Xusayniy, Saqili Navo deb nomlanadi. Tasnif maqomning bosh kuyi – Tarje’ kaytarma oxanglardan iborat kuy va u Gardun, Muxammas va Saqil doira usullarining ifodasi. Nag‘mai Orazi Navo, Xusayniy bastakorlar taxalluslari”⁵¹.

Navoning cholg‘u yo‘llari oxanglarga boy, tez ta’sirchan kuylardan tuzilgan, cholg‘u qismida usullar o‘zgarsada, birin-ketin kelgani uchun bir-biriga bog‘liq. Navo maqomi asosida qator cholg‘u kuylari, surnay navo yo‘llari yaratilgan.

Navo maqomining ashula bo‘limi 1-guruh sho‘balari Saraxbor, Talqin, uchta Nasr va bitta Ufar qismlaridan tarkib topgan. 1-guruh sho‘balar – Saraxbori Navo, Talqini Bayot, Nasr sho‘balari – Nasri Bayot, Orazi Navo, Xusayniy Navo deb nomlanadi va o‘zlarining tonlariga ega. Ularning birinchisi Savti Navo “Navo” maqomi oxanglari ta’sirida yuzaga kelgan. Chapandoz doira usulida ijro etilgani uchun “Chapandozi Navo” deb nomlanadi. Ustoz Yunus Rajabiy unga Savt doira usulini qo‘shib, kuy yo‘lini saqlagan holda ashula yo‘lini olgan. Natijada Savti Navo to‘ldirilib, uning 6 qismli shakli yuzaga kelgan. Ular Savti Navoning bosh ashula yo‘li ijro etilgandan so‘ng ijro etiladi. “Chapandozi Savti Navo” va uning Talqinchasi, Qashqarchasi va Savti Navoning mashxurligi shundaki, ushbu asosda barcha ijrolarda sevib aytiladigan “Avji Turk” yuzaga kelgan.

Navo maqomining 2-guruhiga kirgan mashxur sho‘balardan biri “Mo‘gilchai Navo” deb nomlanadi. Bundan tashqari Talqincha va Qashqarcha ashula yo‘llari mavjud bo‘lib, ular turkum sifatida ijro etiladi. Navo maqomining 2-guruhiga kiruvchi uchinchi maqom Mustaxzodi Navo deb nomlanadi. Unda ham Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar qismlari mavjud. “Mustazod” she‘r vazni ifodasi bo‘lib, arabchada “orttirilgan” ma‘no sini anglatadi. Mustaxzodi Navoning kuy yo‘lida ham she‘r shaklidagi kabi orttirilgan kuy bo‘lagi mavjud bo‘lib, har bir kuy jumlasini ketidan uni yakunlab boruvchi kichik kuy bo‘lagi qo‘shiladi. Mustaxzodi

⁵¹ Rajabov I. Maqom asoslari, -T.: 1992 y. 59-bet.

Navoning 1-xati daromad, 2-xati miyonxat, 3-4 xatlari Bayot namudi, 5-xati Navo namudi, 6-xati tushirimdan iborat. Mustaxzodi Navoning bosh yo`lidan so`ng uning shaxobchalari – Talqinchasi, Qashqarchasi, Sokiynomasi, Ufari o`qiladi.

Ko`rinib turibdiki, Navo juda yirik maqom turkumi bo`lib, uning oxanglari asosida maqomot tarixida juda ko`p kuy, ashulalar, shuningdek surnay yo`llari, Fargona, Toshkent, Tojikiston vohalarida mashhur bayot ijrolari va turkumlari yaratilgan va sevib ijro etilgan. Bayot yo`llari shu qadar keng tarqalganki, uning asosida ko`plab variantlar yaratilgan va bastakorlar izlanishlari davom etmoqdaki, kelgusida ham ko`plab musiqiy asarlar yaratilishi begumon.

“Navo” maqomining tuzilishi

Cholg`u bo`limi:

1. Tasnifi Navo
2. Tarjei Navo
3. Garduni Navo
4. Nagmai Orazi Navo
5. Muxammasi Navo
6. Muxammasi Bayot
7. Muxammasi Xusayniy
8. Saqili Navo

Ashula bo`limi

- Birinchi guruh sho`balari:**
1. Saraxbori Navo va Taronalari I, II
 2. Talqini Bayot va Taronasi
 3. Nasri Bayot va Taronalari I, II
 4. Orazi Navo va Taronalari I, II, III
 5. Xusayniy Navo
 6. Ufari Bayot va suporish

Ikkinchi gurux sho`balari

1. Savti Navo, shaxobchalari:
Chapandozi Savti Navo, Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar.
2. Mo`g`ilchai Navo, shaxobchalari:
Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar.
3. Mustaxzodi Navo, shaxobchalari:
Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar.

3.5. “Dugoh” maqomi

Shashmaqom tarkibidagi to‘rtinchi maqom “Dugoh”. “Dugoh” “ikki o‘rin, ikki joy” ma‘nolarini anglatadi. U “O‘n ikki maqom” majmuasiga kirgan Husayniy maqomining sho‘balaridan biri va nazariy jihatdan butun ton oralig‘idagi **“ikki parda”**ni ifodalagan. Sharq musiqasida ikki parda chegarasida ijro etiladigan kuy va ashulalar uchramaydi. Bu o‘rinda o‘tmishdagi musiqashunos olimlar butun ton oralig‘idagi ikkita pardadan boshlanadigan asarlarni hisobga olgan bo‘lsalar kerak. Masalan, Dugoh maqomining aynan Husayniy sho‘basi yoki Toshkent-Farg‘ona yo‘lidagi mashhur “Dugoh Husayniy”ni tinglab ko‘rilsa, kuy boshidagi tovushlar oralig‘i bu fikrga dalil bo‘ladi.

Dugohni musiqa risolalarida butun ton oralig‘idagi ikki pog‘onali tovushlar birikmasi deb ko‘rsatish, musiqiy asarning diapazonini ko‘rsatmaydi, balki uning boshlanishidagi ikki pardani ifodalaydi. O‘tmishda Dugoh juda ko‘p maqomlar sho‘basi bo‘lgan. Musiqasi nazariyasida Dugohning boshqa ma‘nosi ham bor. Ma‘lum maqomning tovushqatori saqlangan holda uning 2-pardasidan boshlanib, ijro etiladigan kuy va ashulalar o‘sha maqomning Dugohi deyiladi. Misol uchun “o‘n ikki maqom” tarkibidagi Husno Husayniy maqomining ikkinchi pardasidan boshlanadigan kuy yoki ashula Dugohiy Rost Rost maqomining 2-pardasidan boshlanadigan Dugoh Husayniy musiqa asaridir va hokazo.

“Shashmaqom tarkibidagi Dugoh mustaqil maqom bo‘lib, o‘tmishdagi sho‘ba mavqeini yo‘qotgan. Shashmaqomda Dugoh maqomiga Chorgoh Oraz, Husayniy ohanglari, ularning ladi(pardasi)ga mos kuy ohanglari asosiy kuy mavzularidir. Mushkilot bo‘limi Tasnifi Dugoh, Tarji Dugoh, Garduni Dugoh, Peshravi Dugoh, Samoi Dugoh, Muxammasi Dugoh, Muxammasi Chorgoh, Muxammasi Xoji Xo‘ja, Muxammasi Chorgoh (Sarxona Saqili Ashkullo) deb nomlanadi. Bu erda Dugohning tasnifi cholg‘u yo‘lining bosh mavzui sanalib, boshqa cholg‘u kuy va ashula yo‘llarining mazmuni – Gardun, Samoiy, Muxammas doira usullarini aks ettiradi. Ularning tuzilishi maqomlarga xos qiyofada bo‘lib, xona va bozgo‘ylar vositasi bilan rivojlana boradi.

Tanbur Dugoh maqomida kvartaga sozlanib uning asosiy lad tonalligi **“re” miksolidiy** ladiga mos keladi va Dugohning ushbu cholg‘u yo‘llarining hammasi jozibali, ta’sirchan va dilkash kuylar. Bu cholg‘u yo‘llari kuy tuzilishi jihatidan muxammas bo‘lib, ular badiiy bo‘yoq (rang)larga boy”⁵².

Nasr bo‘limi 1-guruh sho‘balariga Saraxbori Dugoh, Talqini Chorgoh, Nasri Chorgoh, Orazi Dugoh, Husayniy Dugoh sho‘balari, Ufari Chorgoh kiradi. Maqom turkumi Saraxbori Dugoh bilan boshlanadi va u ushbu maqom sho‘basining asosiy

⁵² Rajabov I. Maqom asoslari, -T.: 1992 y. 171-bet.

mazmunini aks ettiradi. Takt o'ldi 2/4 da ijro etiladi. Saraxbori Dugoh kuy tuzilishi jihatidan murakkab, bir necha kuy qismlaridan tarkib topgan. Saraxbori Dugohni tinglaganda u Toshkent-Farg'ona yo'lida mashhur hisoblangan Chorgoh yo'liga juda yaqinligini sezish mumkin. Uning kuy harakati ko'proq pog'onama-pog'ona rivojlana boradi. Saraxbori Dugoh ijro etilgach, turkum uning 6 ta Taronasiga ulanib ketadi. Taronalarning lad tonalligi turlicha bo'lib, ijro etilganda lad tonalligi ohanglari turli vazndagi she'r matnlari o'zgarishi bilan Saraxbori Dugoh jozibadorligi ortadi, bu esa kuyning rang-barangligini ta'minlaydi.

Saraxbori Dugohning oltinchi Taronasi turkumni keyingi sho'ba – Talqini Chorgohga ulovchi suporish vazifasini bajaradi. Talqin doira usulida ijro etiladi. Dugoh maqomida ham kuy mavzui bir xil bo'lgan ashula yo'llari mavjud. Ular Talqini Chorgoh, Nasri Chorgoh va Ufari Chorgoh nomlari bilan ataladi. Bu sho'balar va Ufarisi ma'lum ashula yo'lining turli doira usullarida ijro etiladigan namunalardan bo'lib, kuy tuzilishi va harakati jihatidan bir xil, desa bo'ladi. Shu sababli ulardan bittasini puxta o'zlashtirib olinsa, boshqalarini bilib olish qiyin emas. Talqini Chorgoh cholg'u muqaddima bilan boshlanadi. Uning tarkibida Daromad Miyonxat, Muxayari Chorgoh namudi va tushirim qismlari mavjud. Chorgoh sho'balari ulug'vor yangraydi. Talqini Chorgoh o'qilgandan so'ng uning Taronasi ijro etiladi. U 6 chorak takt o'ldi 2/4 da ijro etiladi. Talqini Chorgoh Nasri Chorgoh sho'basiga tekis ulanib ketadi. Nasri Chorgohning kuy qiyofasi, kuy qismlari, uning harakat doirasi Talqini Chorgohning aynan o'zi, ular bir-birining ritmik ko'rinishi. Nasri Chorgoh Taronasi 13 chorak takt o'ldi 2/4 da, murakkab doira usulida ijro etiladi. Uni tinglaganda engil ahula yo'ldek tuyuladi. Nasri Chorgoh Taronasining doira usuli qulay va u suporish vazifasini o'taydi.

1-guruh sho'balaridan yana biri Orazi Dugoh, u Orazi Navoning o'zi. Farqi – Oraz ashula yo'lining lad tonalligi Navo va Dugoh maqomlariga moslab olingan. Orazi Dugohning asosiy yo'lidan so'ng uning 3 ta Taronasi o'qiladi. I va III Taronalari Talqin usulida ijro etiladi va kuy mavzui bir xil. Orazi Dugohning 3-Taronasining oxirida 6 Chorak takt o'ldi 2/4 da suporish aytilib, Husayniy Dugohga ulanadi. Husayniy Dugohning kuy mavzui Farg'ona-Toshkent yo'lida aytiladigan mashhur Dugoh Husayniyga o'xshab ketadi. Uning kuy mavzui turli balandliklarda takrorlanadi va Dunasr tarzida rivojlana boradi.

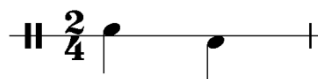
Husayniy Dugoh ohanglarga boy ashula yo'li, ulug'vor qiyofaga ega, uning asosida juda ko'p kuy va ashulalar yaratilgan. Masalan, Dugoh Husayniy, Surnay Dugohi yo'llarini ko'rsatib o'tish mumkin. Husayniy Dugoh ijro etilgandan so'ng Dugoh maqomi Ufari Chorgoh qismi va ohirgi suporishi bilan yakunlanadi.

Dugoh 2-guruh sho'balariga Savti Chorgoh, Mo'g'ilchai Dugoh, Oromijon ashula yo'llari kiradi. Ular 1-guruh sho'balari kabi jozibali. Dugohning 2-sho'ba

kuy mavzui 1-guruhdagi Chorgoh, Saraxbori Dugoh asosida yaratilgan. 2-guruh shoʻbalari murakkab Savti Chorgoh tarzida ijro etiladigan Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufarlardan iborat. Savti Chorgohning asosiy ashula yoʻli besh chorakli takt oʻlchovidagi doira usulida ijro etiladi. Bu ashula yoʻli dilrabo yangraydi. Savti Chorgohning Talqinchasi bu yoʻlining Talqin doira usulidagi koʻrinishi. Uning kuy tuzilishi, xarakati, ashulani tashkil etgan jumlar, Savti Chorgohning Qashqarcha, Soqiynoma yoʻllari bir-biriga juda oʻxshash. Ayniqsa uning Soqiynomasi Fargʻona vodiysida keng tarqalgan “Koʻrdim yuzingni” ashulasining oʻzi.

“Sarahbori Dugoh” va Taronalari

Sarahbor “bosh mavzu” demakdir. Olti maqomning har birida maqom nomi bilan qoʻshib aytiladi: Sarahbori Buzruk, Sarahbori Rost, Sarahbori Navo, Sarahbori Dugoh, Sarahbori Segoh, Sarahbori Iroq. Sarahborlarning doira usuli:

Ogʻzaki “bak-bum” deyiladi. Ular aruz vaznidagi Muzore, Muhtaz, Mutoqarib, Ranal nomli bahrlarda bitilgan. 11-14-15 boʻgʻinli sheʼrlar bilan oʻqiladi.

Sarahborlar vazmin doira usulida ijro etilsada, turli maqomlarda oʻziga xos ohang va kuy mavzuiga ega. Taronalari 6 ta, 3/4 va 4/4 variantlari bilan, 3/8, 3/4 va 3/4, 3/8, 7/4, 3/4, 4/4, 13/4 takt oʻlchovidagi doira usullari joʻrligida ijro etiladi. Maqomlar ijrosida etakchi soz hisoblangan tanbur Dugoh maqomida kvartagacha sozlanib, uning asosiy lad tonalligi “re miksolidiy” ladiga mos. Umuman olganda Shashmaqomning Buzruk, Dugoh, Segoh, Iroq maqoida tanbur kvartaga, Rostda kvintaga, Navo maqomida butun parda (katta sekunda)ga sozlanadi.

Dugoh shoʻbaning asosiy maqomi. Sarahbori Dugoh 2/4 takt oʻlchovida ijro etilib, Navoiyning bir bayti bilan boshlanadigan gʻazaliga aytiladi:

**Holu xating Hayolidin, ey sarvi gul uzor,
Goxi koʻzimga hol tuShubdur, goxi gʻubor.**

Sarahbori Dugoh kuy tuzilishi jihatidan nihoyat murakkab kuy qismlaridan tashkil topgan. Uning bir bayt sheʼri bilan oʻqiladigan 1-xati muqaddima bilan boshlanadigan daromad qismini tashkil etib, sheʼr matnisiz ijro etiladigan ohanglar bilan tugallanadi. 2-xati oʻrta pardalarda ijro etiladigan miyonxat qismi sheʼriy matnsiz aytiladigan ohanglar bilan ashulaning bosh pardasiga qaytadi. 3-xat Zeʼbo Pari avji, 4,5,6-xat Muxayyari Chorgoh namudi, 7- xat tushirim qismlaridan iborat.

Sarahbori Dugohni tinglaganda u Farg'ona-Toshkent maqomotida mashhur Chorgoh yo'liga juda yaqin ekanini sezish mumkin. Uning kuy harakati ko'proq pog'onama-pog'ona rivojlanib boradi. Sarahbori Dugoh ijro etilgandan keyin uning 6 ta Taronasi ulanadi. Taronalarining lad tonalligi turlicha, bir-biriga ulanib ijro etilganda lad tonalligi, kuyning ritmik qiyofasi, ohanglari, turli vazndagi she'r matnlari o'zgarishi bilan Sarahbori Dugohning jozibadorligi yanada ortadi.

Ashula yo'llari turli mavzudagi kuylar bilan sayqal topadi, boyiydi va rang-barangligini ta'minlaydi. Sarahbori Dugohning 1-Taronasi $13/4$ ($7/4+6+/4$) o'lchovida, 2-Taronasi $4/4$, 3-Taronasi $3/4$ o'lchovda, 4-Taronasi $3/4$ o'lchovda ijro etiladi. 5-Taronasi $6/4$ ($4/4+2/4$) o'lchovdan boshlanadi. 6-Taronasi $3/8$, $3/4$ o'lchovida ijro etilib, Talqini Chorgohga ulovchi suporish vazifasini bajaradi. Shu sababli 6-Tarona Talqin usullarida ijro etiladi.

“Sarahbori Dugoh” turkumining ijro uslublari

Saraxborlarning tarkibiy tuzilishi haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lish uchun Dugoh maqomining Saraxbori Dugoh sho'basiga to'xtalib o'tamiz.

Saraxbori Dugoh kuy tuzilishi jihatdan nihoyatda murakkab, bir necha kuy qismlaridan tarkib topgan. Uning tahlilini Yunus Rajabiy asos solgan Maqom ansambli ijrosidagi Saraxbori Dugohni tinglash asnosida bajargan juda o'rinli. Ashulani Yunus Rajabiy, Orif Alimaxsumov, Mahmudali Boyboyev, Siroj Aminov Shokirjon Ergashev, Karim Mo'minov, Berta Davidova, Kommuna Ismoilova, Rahima Yo'ldosheva, Halima Yusupovalar ijro qilganlar.

Saraxbori Dugohdagi 1-xat daromad Yunus Rajabiy domlaning o'zlari tomonidan ijro qilingan. Daromad qismi matnsiz hanglar bilan erkaklar va ayollar tomonidan ijro qilinib, tugallangan. 2-xat, ya'ni miyonxat ayollar va erkaklar tomonidan bo'lib-bo'lib ijro qilingan va hanglar yordamida ashulaning bosh pardasiga qaytib tushilgan. 3-xat Zebo pari avji bo'lib, uni Rahima Yo'ldosheva, Halima Yusupovalar boshlab berishgan va erkaklar davom ettirib, qisqa hanglar bilan 3-xat yakunlangan. 4-xat Dugoh namudini Orif Alimaxsumov ijro qilganlar. 5-6-xatlar Muhayyari Chorgoh namudi va uni erkaklar ijro qilganlar. 7-xat tushirim qismi bo'lib, erkak va ayollar tomonidan ijro qilingan. Tushirim qismi hanglar yordamida bosh pardaga qaytib, Saraxbori Dugoh yakunlangan. Saraxbori Dugoh ijro etilgandan so'ng turkum Saraxbori Dugohning 6 ta Taronasiga ulanib ketadi. Bu Taronalarning lad tonalligi turlicha bo'lib, turkum tarzida bir-biriga ulanib ijro etilganda lad tonallig kuyning ritmik qiyofasi, ohanglari, turli vazndagi she'r matnlari o'zgarishi bilan Saraxbori Dugoh sho'basining jozibadorligi ortadi. Saraxbori Dugoh Taronalarining doira usullari $13/4$, $4/4$, $3/4$, $3/4$, $6/4$, $3/8$ $3/4$

takt-ritm o'lovchilarda ijro etiladi. Saraxbori Dugohning 6-Taronasi turkumni keyingi sho'ba – Talqini Chorgohga ulovchi suporish vazifasini bajaradi. Shu sababli u talqin doira usulida ijro etiladi. Shu zayilda Saraxbori Dugoh turkum sho'basining ijrosi yakunlanadi.

Saraxbori Dugoh (matni va tavsifi)

A. Navoiy gazali

**Holu xating xayolidin, ey sarvi guluzor,
Goxi ko'zing'a hol tushubdur, goxi g'ubor.**

Ma'nosi: Ey gul yuzim, sarv qadli yorim! Sening yuzingdagi holing va labing ustidagi mayin xating (tuing) xayoli mening oromimni o'g'irlagan. Ko'z o'ngimdan o'sha holing ketmay turaveradi. Bundan ko'zlarimga ham hol tushdi. Sendan o'zga narsani ko'rolmaydigan holga etdim.

**Yuzingda hol safxada tomg'on kibi qaro,
Xoling maloxati tuz erurkim qaroda bor.**

Xoling oppok kog'oz uzra sachragan siyoh tomchisiga o'xshaydi. Yo'q, balki bepayon saxro uzra labtashna qolgan yo'lovchiga umid bag'ishlovchi olisdan ko'ringan bir qora nuqtaga monanddur.

**Jonimni o'rtaqan yuzu holingni bilmasang,
O't shu'lasida ayla gumon bir uchuk sharor.**

Agar yuzu holing jonimni qanchalik o'rtayotganligini bilmoqchi bo'lsang, yonayotgan olovga bir nazar sol. Alanga ichra kuyib kulga aylangan uchqunlar, o't shiddatidan gox osmonga uchadi, gox erga qaytib tushadi. Mening jonim ham o'sha uchqun (sharor) yanglig' beqarordur.

**Bilmon kungulda hollaringning hayolidur,
Yor kipriging tikonlarin aylabsen ustuvor.**

Ko'nglimdagi hollaring xayoli menga azob beradi. Bilmayman, hollaringga qo'shib kipriging tikonlarini ham ko'nglimga joylab qo'yganmisan.

**Har dam kungul xaloku kuzim tiyra bulmog'in,
Bilgay birovki, yori erur Shuxu holdor.**

Mening bu holatimni, ya'ni ko'z oldim qorong'ilashib, ko'nglum halok bo'lganini, har kim tushunavermaydi. Kimniki, holdor va sho'x yori bo'lsa, undan meningdek jafolar ko'rgan bo'lsa, usha odam (birov) mening holatimni tuhunadi.

**Mashshotai qazo bezamish holu xattni,
Beixtiyorlikda menga bormu ixtiyor.**

Kun o'tgan sayin yorning husni ziyodalashib, vaqt(qazo) degan mashshota uning holu xattini go'zallashtirgandan go'zallashtirmoqda. Bu tobora mening

ixtiyorimni qo‘ldan ketkazmoqda. Bunda mening ixtiyorim butunlay kolmaydi-ku!

Miskin Navoiy holi labing ko‘rsa jon berur,

Boqsang ne bo‘ldi surati holiga, ey nigor.

Miskin, bechora Navoiy sening holu labingni ko‘rganda jon bergandan ortiq azoblarni tortmoqda. Siylai raxm yuzasidan uning aftoda holiga boksang ne bo‘lar.

Lug‘at: Saxfada tomg‘on - saxifaga sachragan; Sharor - olov uchquni.

Dugoh maqomining ikkunchi guruh sho‘balariga Savti Chorgoh, Oromijon, Mo‘g‘ilchai Dugoh ashulalari asosida yaratilgan namunalar kiradi. Ular jozibali, ta’sirchan, dilnazir, maftunkor ohanglardan iborat va kuy mavzui 1-guruhdagi Chorgoh va Saraxbori Dugoh asosida yaratilgan. 2-guruhga kirgan sho‘balarning har qaysisi murakkab qiyofaga ega Savti Chorgoh turkum tarzida ijro etiladigan Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufaridan iborat. Savti Chorgohning asosiy ashula yo‘li besh chorak takt o‘lchovidagi doira usulida ijro etiladi. Bu ashula yo‘li dilrabo yangraydi. Savti Chorgohning Talqinchasi bu ashula yo‘lining talqin doira usulidagi ko‘rinishidir. Savti Chorgohning Qashqarcha, Soqiynoma yo‘llari, kuy tuzilishi va xarakati, ashulani tashkil etgan jumlarlar bir-biriga juda o‘xshashdir. Ayniqsa Soqiynomasi Farg‘ogna vodiysida keng tarqalgan “Ko‘rdim yuzingni...” deb boshlanadigan ashula yo‘lining o‘zidir. Ufarisi Chorgoh va Ufari Oromijon bilan xamohang. Dugoh maqomi asosida ko‘p ashula yo‘llari yaratilgan, ayniqsa, Farg‘ona-Toshkent ijrochiligida Dugoh Xusayniy, Chorgoh turkumlari mashxur. Dugoh Xusayniy shaxobchalari 6 ta bo‘lib, birinchisi Saraxbor, ikkinchisi Savt, keyingilari Qashqarcha usullarida ijro etilgan. Dugoh Xusayniyning surnay yo‘llari ham mashxur bo‘lib, Surnay Dugohi, mushkuloti Dugoh, Samoyi Dugoh deb nomlanadi. Yana bir mashxur turkum “Chorgoh” bo‘lib, u Chorgoh I, II, III, IV, V, VI tartibida ijro etiladi. Chorgoh I kuy tuzilishi jihatdan Saraxbori Dugohning bir kurinishi. Chorgoh II Savti Chorgohning uzgachasi. Savti Chorgoh va Chorgoh III kuy tuzilishlari bir xil. Chorgoh IV, V, VI kuy mavzui jihatidan bir-birining ritmik varianti. Chorgoh asosida ko‘p cholg‘u yo‘llari, patnisaki ashulalar, surnay yo‘llari yaratilgan, ular xalqimiz musiqa merosining rivojlanishida juda katta o‘rin tutgan.

Dugoh maqomining 2-guruh sho‘balaridan biri “Saraxbori Oromijon”. U Saraxbori Oromijon, Oromijon, Ufari Oromijon deb atalgan uch qismga bo‘linadi. Saraxbori Oromijon Daromad, Miyonxat, Muxayyari Chorgoh namudi va tushirish qismlaridan tarkib topgan va Boburning mashxur bayti bilan ijro etiladi:

Jonimdan o‘zga yozi vafodor topmadim,

Ko‘nglimdin o‘zga maxrami asror topmadim.

“Mo‘g‘ilchai Dugoh”ning ijro tavsifi

Mo‘g‘ilchai Dugoh juda ko‘p hofizlar repertuarida, xususan Domla Halim Ibodov ijrosida mashhur bo‘lgan. Mo‘g‘ulchai Dugohning shaxobchalaridan xalq kuy va ashulalari sifatida foydalanib kelingan. Uning Qashqarcha va Soqiynomasi Savti Munojot kuyini eslatadi hamda Samoyi Dugoh bilan hamohang. Uning doira usuli Savtdagi kabi “Ramali mussamani mahzuf” o‘lchovidagi she‘rlar bilan o‘qiladi. Masalan, Navoiy qalamiga mansub g‘azallardan:

**Yordin hijron chekar ushshoqi zor, ey do‘stlar,
Necha tortay hajr, chun yo‘q menda yor, ey do‘stlar.**

Mo‘g‘ilchai Dugoh vazmin ashula yo‘li. Mo‘g‘ilchai Dugoh shaxobchalari orasida Savt, Mo‘g‘ilcha turkumlaridan farqlanadigan holatni uchratish mumkin. Uning tarkibida Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar yo‘llaridan tashqari Mo‘g‘ilchalar uchun hos bo‘lmagan talqin doira usulida ijro etiladigan “Qalandar” va “Samandar” ashula yo‘llari kiritilgan.

Mo‘g‘ilchai Dugohning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma, Ufar shaxobcha yo‘llari tuzilishiga ko‘ra bir xil ashula yo‘lining turli doira usullarida ijro etiladigan ko‘rinishlaridir. “O‘zbek xalq musiqasi” kitobidagi “Mo‘g‘ilchai Dugoh”ga kichik izoh. Kitobning 21-betidagi 9-misrada aytilgan kuy qismida musiqaga boshqacha takqinda bog‘lansa, kuy ohangining ta’sirchanligi ortadi.

M-10

Mo‘g‘ilchai Dugoh bastakorlar ijodiyotiga barakali ta’sir ko‘rsatgan. Atoqli bastakor Sayidjon Kalonov Mo‘g‘ilchai Dugoh asosida “Bu Nasimiy, Topmadim”, Y. Rajabiy “Yor keldi” ashulasini bastalaganlar. Bu ashulalar yo‘lida Mo‘g‘ilchai Dugohning ohanglari, ruhiy ta’sirchanligi birdek saqlanib qolgan. Domla Halim Ibodov Mo‘g‘ilchai Dugohni o‘zgacha bir ijro etgan. Domla Buxoroning mashhur maqom maktablarining birida tahsil olgan iste’dodli, hududsiz ovoz sohibi, ulkan san’atkorlardan biri edilar. San’atkorning amaliy maktabi va dasturi bo‘lganidek, Domla Halimning ham o‘z tabiatiga, uslubiga hos xususiyati bor edi. U ko‘pincha Shashmaqom sho‘balaridagi ayrim qismlar, Savt va Mo‘g‘ilchalarni o‘ta ustalik

bilan ijro etganligi uchun ham taniqli musiqa mutaxassislari va shinavandalari orasida tengi yo‘q hofiz sifatida tanilib, “Domla Halim Savtxon ” nomini olgan edi. Yoshligidan doira jo‘rligida xalq ashulalarini ancha mahorat bilan ijro etib, tinglovchilarga manzur bo‘lgan. O‘rta Osiyo va Yaqin sharq xalqlarida bo‘lganidek, Buxoroda ham atoqli san’atkorlarda bir urf amal qilardi. Har bir etuk san’atkor xalq ashulalarini ijro etish bilan birga, musiqa san’atining murakkab janri bo‘lmish Shashmaqomni chuqur bilishi uchun, uning sho‘balarini ijro etganda ular bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab usullarni doira jo‘rligida aytish mahoratiga ega bo‘lishi shart edi. Shu xususiyat Domla Halimda ham mavjud bo‘lib, barcha ijro etgan asarlarni doira jo‘rligida aytgan. Domla Halim yakka doirada aytgan, uning bu odati tanbur jo‘rligidagi ijrolarida ham seziladi. 30-yillarning oxirlarida plastinkaga tushgan ashulalarida ustozning o‘zlari doira chalib, shogirdi Shonazar Sohibov tanburda jo‘rnavozlik qilgan. Bu ashulalarning Daromad, Miyonxat, Dunasr, Avj bo‘laklari oralarida cholg‘u mashqlari chalinmasdan, to‘xtovsiz aytilgan. Domla Halimning ovoz diapazoni va ijro mahorati haqida atoqli hofiz Levicha Boboxonov quyidagilarni aytgan:

“Domla Halim orombaxsh ovozinig hajmi shu darajada katta ediki, unga tanbur pardalari tob berolmasdi ”. 1932 yilda Domla Halim Toshkentga ko‘chib keladi. Respublika radiosida xonandalik faoliyatini davom ettiradi. Toshkentdagi musiqa tadqiqotchisi Elena Romanovskaya bilan hamkorlikda Rost maqomidagi Navro‘zi Sabo, Buzruk maqomidagi Nasrulloi, Dugoh maqomidagi Mo‘g‘ilchai Dugoh kabi maqom sho‘balarini tadqiq qilgan va aytgan. Ustoz uslubining yana bir sehrli tomoni shu ediki, boshqa hofizlar bir qancha jumalalarda aytadigan lavhalarni u nafasni uzmasdan yaxlit ijro eta oliishi edi. Domla Halim Ibodov 1931-yildan to umrining oxirigacha O‘zbekiston radiosining “Sozandalar ansambli”da sozanda va xonanda sifatida faoliyat olib borgan. Uning ijrosida “Mo‘g‘ilchai Dugoh”, “Savti Sarvinoz”, “Iroq”, “Nasrulloi”, “Navro‘zi Sabo”, “Qashqarchai Ushshoq”, “Savti Buzruk” kabi ko‘plab asarlar mukammal talqinini topgan.

3.6. “Segoh” maqomi

“Segoh “o‘n ikki maqom”dagi maqomlarning uchinchi pardasidan boshlanib ijro etiladigan kuy va ashulalar namunasi bo‘lib, “uch o‘rin” ma’nosini anglatadi. Segoh maqomining cholg‘u va ashula yo‘llari xalq orasida juda keng tarqalgan. Segohning patnisaki yo‘li ham bor. Segohning cholg‘u bo‘limida Tasnifi Segoh, Tarjei Segoh, Hafifi Segoh, Garduni Segoh, Muxammasi Segoh, Muxammasi Ajam, Muxammasi Mirzo Hakim, Saqili Bayot Nigor deb nomlangan qismlari mavjud. Segoh maqomi turkum tarzida ijro etilganda Tasnifi Segohdan boshlanadi.

Tasnifi Segohning kuy mavzui Segohning boshqa cholgʻu qismlari va shoʻbalarida tez-tez namoyon boʻlib turadi. Tarjei Segoh xonalari Tasnifi Buzrukdagi Peshravni eslatadi. Hafifi Segohning cholgʻu yoʻli Tasnifi Segohning varianti hisoblabadi. Doyra usullari bir-biridan farq qilmaydi”⁵³.

Garduni Segoh kuyi mashxur, yoqimli eshitiladi. Segoh muxammasidagi xona va bozgoʻylarning har biri toʻrttadan boʻlib, 16 taktdan iborat. Segohning Muxammasi Ajam, Muxammasi Mirzo Hakim, Saqil Basta Nigor cholgʻu qismlari kuy tuzilishi jihatdan rang-barang oxanglardan iborat. Segoh maqomining cholgʻu qismlari ijrosidan soʻng ashula qismiga oʻtiladi. Ashula qismlari shoʻbalari ikki guruhdan iborat boʻlib, birinchi guruhga Saraxbori Segoh, Talqini Segoh, Nasri Segoh, Navroʻzi Xoro, Navroʻzi Ajam, Ufari Segoh kiradi. Bu shoʻbalar bir necha Taronalari bilan turkum tarzida ijro etiladi. Bu shoʻbalar ichida Saraxbori Segohda 7 Tarona, Talqini Segohda Nasri Segoh va Navruzi Ajamda bittadan Tarona, Navroʻzi Xoroda 3 ta Tarona mavjud. Bu shoʻbalar orasida 3 ta Nasr boʻlib, ular Nasri Segoh, Navroʻzi Xoro, Navroʻzi Ajam nomi bilan mashxurlar. “Xoro” arabchada “togli joy”, “Ajam” esa “sharq xalqlari” maʼnosini anglatadi.

Ashula boʻlimi Saraxbori Segoh shoʻbasi bilan boshlanadi. Soʻng uning Taronalari yangraydi. Oxirgi 7-Tarona suporish boʻlib, Saraxbori Segohga Talqini Segoh shoʻbasi ulanib ketadi. Talqini Segoh betakror ashula yoʻli boʻlib, koʻproq Xusayniy Navo ohangini eslatadi. Nasri Segoh “Segoh” bilan hamohang, lekin yangicha ohang va mazmun kasb etadi, avjida Navo va Oraz namudlari uchraydi. Navroʻzi Xoro, Navroʻzi Ajam, Navroʻzi Sabo shoʻbalari oʻtmishda “oʻn ikki maqom” tizimidagi shoʻbalar nomi. Navruzi Ajam shoʻbasi kuy tuzilishi boʻyicha boshqa shoʻbalardan farq qiladi. U Turk avji orqali Ufari Segohga ulanib ketadi. Segoh maqom yoʻllari asosida xalq kuy va ashula yoʻllari yaratilgan, yakka sozlar, xalq cholgʻu dastalari, ashulachilar ansambllari tomonidan sevib ijro etiladi.

Segoh oxanglari zahirida avj ham yaratilgan boʻlib, Segoh namudi deb yuritiladi. Segohning 2-guruh shoʻbalari Moʻgʻilchai Segoh va Segoh oxanglari asosida yaratilgan kuy va ashulalardan iborat. Moʻgʻilchai Segoh oʻz shaxobchalari bilan boshqa maqomlar Moʻgʻilchalardan farq qiladi. Uning tarkibida Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar yoʻllaridan tashqari Chapandoz doyra usullari ijro etiladigan “Nimchoʻponiy” nomli shaxobchasi ham bor. Moʻgʻilchai Segohning Talqinchai Moʻgʻilchai Segoh, Nimchoʻponiy, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufarlari uning kuy tuzilmalari negizida yuzaga kelgan. Moʻgʻilchai Segoh talqinchasidan ulanib aytiladigan Nimchoʻponiy xalq orasida “Karimqulbegi” deb ataladi. U Segohning bosh pardasidan boshlanadi. Avjida Segoh namudi va Turk avjidan foydalanilgan. Karimqulbegi XIX asr oxiri, XX asr boshlarida yashagan mashxur

⁵³ Rajabov I. Maqom asoslari, -T.: 1992 y. 183-bet.

xonanda va bastakor. Mo`g`ilchai Segohning oxirgi shaxobchasi Ufari Mo`g`ilchai Segoh o`ziga xos nodir ashula yo`llaridan bo`lib, sho`xchan. Segohning cholg`u va ashula bo`limi yoqimli kuy va ashulalardan iborat, ular negizida juda ko`p kuy va ashulalar yaratilgan. Ulardan biri xalq orasida mashxur bo`lgan “Girya I, Girya II” ashulalaridir⁵⁴. Girya I Chapandoz usulida ijro etilib, muxammas shaklidagi she`rlar bilan aytiluvchi kichik xajmli ashula. Uning avjida namudlar tushib koldirilgan:

**Qo`shilsun bu muxammas bazm ichra savti gulyora,
Qo`ying yo`l bermangiz ulfatlar ichra bo`lsa ag`yora.**

Girya II ning kuy tuzilishi Girya I dan farq qiladi va jadalroq sur`atda ijro etiladi. Fig`on, Suvora, Guluzorim kabi ajoyib ashula yo`llari Segoh sadolariga asoslangan. Segoh yo`llari zaminida ko`p cholg`u yo`llari, shuningdek, maxsus surnayda chalinadigan kuylar ham yaratilgan.

Mushkuloti Segoh va uning Ufari, Patnisaki Segoh, Sayqal, Navro`zi Ajam va uning Taronalari, Ufari Ajam shu kungacha sevib ijro etiladi. Segoh yo`llari Xorazmda keng tarqalgan. Norim-Norim kuyi, Feruz, Eshvoylar o`zining ohanglari jihatdan Segoh yo`llarining o`zgacha ko`rinishi. Segoh maqomining cholg`u va ashula qismlari va ular asosida yuzaga kelgan namunalar uzining badiiy-estetik qimmatini bilan musiqa merosimizda muhim o`rin egallaydi.

Segoh” maqomining tuzilishi

Cholg`u bo`limi

1. Tasnifi Segoh
2. Tarjei Segoh
3. Hafifi Segoh
4. Garduni Segoh
5. Muxammasi Segoh
6. Muxammasi Ajam
7. Muxammasi Mirzo
8. Saq.Basta Nigor Xakim

Ashula bo`limi

Birinchi gurux sho`balari:

1. Saraxbori Segoh, Taronalar 1,2,3,4,5,6,7
2. Talqini Segoh, Tarona
3. Nasri Segoh, Tarona

⁵⁴ Karimova M. Xojiniyoz va Girya turkumlari. Nishon-Noshir., T. 41-b.

4. Navruzi Xoro, Tarona 1,2,3
5. Navruzi Ajam, Tarona
6. Ufari Segoh, Suporish

Ikkinchi gurux sho‘balari:

1. Mo‘g‘ilchai Segoh shaxobchalari:
Talqinchai Mug‘ulchai Segoh Karimqulibegi. Qashqarcha, Sokiynoma, Ufar
2. Segoh maqomi asosida yaratilgan kuy va oxanglar:
Mushkuloti Segoh va Ufar, Patnisaki Segoh, Saykal, Navruzi Ajam va Taronalar, Ufari Ajam, Giryra I, II.

Jami: 45 ijro

“Sarahbori Segoh” maqom turkumining ijrochilik xususiyatlari

Shashmaqom o‘zbek-tojik xalqlari orasida XVIII asrning birinchi yarmida tarqalgan bo‘lsa, hozirgi kungacha o‘z mavqeini, o‘zining jozibadorligini yo‘qotmagan qadriyatlarimizdan biri. Buni takror va takror aytish lozim. Undagi har bir maqomda katta-kichik kuy va ashula yo‘llari uchraydi va ushbu kuy va ashula yo‘llari ma‘lum ketma-ketlikda tartiblangan. Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlari o‘zlarining mustaqil kuy va ashula yo‘llariga ega. Ashula yo‘llari 1-guruh va 2-guruh sho‘balaridan iborat. Ashula bo‘limining 1-guruh sho‘balari 2-guruh sho‘balarisiz Taronalari bilan yaxlit holda uzmasdan ijro etiladi. Orada uzilish bo‘lmashligi uchun suporishdan foydalaniladi. Ba’zida Taronalarning o‘zlari ham suporish vazifasini bajaradi. Suporish ulanayotgan ashula doira usulida ijro etiladi va ashulalar bi-biriga uzulishsiz o‘tib ketaveradi. 1-guruh sho‘balari Saraxborlardan boshlanadi. U Shashmaqom bilan birga yaratilgan, Saraxborlar har bir maqomning mazmunini bildiradi. O. Matyoqubovning yozishicha: “Saraxbor” deganda Talqin, Nasr, Ufarlar qo‘shilib, ashula yo‘lining asosiy o‘zagi tushuniladi. Ustozlar ba’zida Shashmaqomning o‘zagi “Olti Saraxbor” deb yuritganlar. Gavriel Mullaqandovning Shashmaqomda aytiladigan she’riy daftari(dastak)da Navo maqomining oxirida “shu ashulalar bilan Saraxbori Navo tamom bo‘ladi”⁵⁵ jumlasini keltirilgan. Saraxbori Segoh va umuman Saraxborlarni ijro etishda hofiz va hofizalarda keng diapazon va tajriba bo‘lishi kerak. “Maqom ustalaridan Borux Zirkievning aytishicha Saraxborlar ijrosi va ularni o‘rganish og‘ir bo‘lgani uchun ustozlar shogirdlarga maqomlarning boshqa sho‘balarini o‘rgatib, Saraxborlarga o‘tganlar”⁵⁶. Lirik ko‘rinishdan so‘ng Zafar ma’nosidagi Nasr sho‘balari ijro etiladi. Nasr sho‘balari Shashmaqom tarkibida eng ko‘p uchraydigan sho‘balardan,

⁵⁵ Matyoqubov O. “Maqomot”. Musiq. –T.: 2004 y. 210 b.

⁵⁶ Rajabov I. “Maqomlar”. San’at., –T.: 2006 y. 213 b.

ular 14 ya. Nasr shoʻbalari orasida Oraz, Husayniy, Navroʻzi Xoro, Navroʻzi Ajam singari mashxur maqom yoʻllari mavjud. Shashmaqomning 1-guruh shoʻbalarining soʻngida albatta engil Ufarlar ijro etiladi. Xorazm maqomlarida barcha Ufarlar tani maqomdan kelib chiqsa, Shashmaqomda Talqin, Nasrlarga bogʻlanadi. Saraxbori Segohning takt, ritm oʻlchovi 2/4 (ikki Chorak), doira usuli ikki hil ijro etiladi.

“Moʻgʻilchai Segoh” ijro tavsifi

Moʻgʻilchai Segoh birinchi gurux shoʻbalari lad uyushmasi va namudlariga mos kelsa-da, ulardan ancha farq qiladi. Moʻgʻilchai Segoh oʻz shaxobchalari bilan boshqa maqomlardagi Moʻgʻilchalardan farq qiladi. Uning tarkibida Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar yoʻllaridan tashqari Chapandoz doira usulida ijro etiladigan “Nimchoʻponiy” shaxobchasi bor. Moʻgʻilchai Segohning asosiy qismi kishiga lirik kayfiyat baxsh etuvchi ohanglardan iborat. Uni mashxur maqomdon hofizlar Domla Halim Ibodov va Levicha Boboxonovlar yuksak mahorat bilan ijro etganlar. Moʻgʻilchai Segohning asosiy yoʻli murakkab va u muqaddima bilan boshlanadi. Moʻgʻilchai Segohning bir bayt sheʼr bilan aytiladigan 1-xati daromad, 2-3 xatlari oʻrta pardalarda ijro etiladigan miyonxat, 4-5 xatlari Segoh namudi, 6-xati miyon-xatning takrori, 7-8 xatlari Turk avji, 9-xati tushirim qismlaridan tashkil topgan. Y. Rajabiyning “Musiqi merosimizga bir nazar” kitobida Navoiy soʻzi bilan aytilib kelinayotgan Moʻgʻilchai Segoh ashulasining baʼzi joylariga tuzatishlar kiritilgan. Ashula 1-9 taktlarida sheʼrning kuyga moslanishi koʻrsatib oʻtilgan. Moʻgʻilchai Segohda 14 misralik sheʼr ishlatilgan, 5 va 6-yozuv misralari ashulada ikki marta qaytariladi, takroriy aytilishlarda kuy yoʻli birinchisidan boshqacharoq boʻlganligi sababki repriza alomati qoʻyilmagan. Bu misralarning birinchi aytilishida nota kalitida hech qanday belgilar uchramagan boʻlsa, takroriy aytilishda tonallik oʻzgarib, “fa” diez qoʻyilgan. 7 va 8-misralarning aytilishida esa “fa” diez va “do” diez boʻladi. Moʻgʻilchalar eshituvchiga tanish, yoqimli, vazmin ahula yoʻllari, ular xalq ashulalariga oʻxshash. Moʻgʻilchai Segohni tinglab chuqur sevgi nolasi, oh-figʻon, ayriliq, hijronni tasavvur ettiruvchi kayfiyat yuzaga keladi.

3.7 “Iroq” maqomi

Shashmaqom tarkibidagi “Iroq” maqomi o‘ziga xos o‘rin va ahamiyatga ega. San’atshunoslarning fikriga ko‘ra u yakuniga etmagan asarlar majmuiga kiradi.

Sarahbori Iroqni Shashmaqomning poydevori, desak hato bo‘lmaydi. Chunki uning ilk satrlarida yangrovchi Muhayyar namudi Shashmaqom ichidagi ko‘pchilik maqomlarga namud bo‘lib joylashgan. Buzruk maqomidagi Buxoro Iroqi aynan Shu Sarahbordani olingan bo‘lib, ular doira usuli bilangina farq qiladi. Shu nuqtai nazardan olganda Iroq Shashmaqomning ilk maqomi bo‘lishi kerak edi. Lekin uning o‘rnini Buzruk maqomi egallab, Iroq maqomi so‘ngga tushib qolgan. Buning sababi Iroq safidagi sho‘balarning soni kamligi bilan tushuntiriladi. Saraxbori Iroq ovoz ko‘lami jixatidan Saraxborlar ichida eng kattasi xisoblanadi. Xozirgi davrda Sarahbori Iroqni yakka ijroda dadil ayta oladigan xonanda kam topiladi, chunki bunday ovoz ko‘lamiga ega ijrochilar yo‘q hisobi. Saraxbori Iroqning 6 ta Taronasi bor. 1-Taronasi juda o‘ziga hos, uning usuli va kuy yo‘li ham Taronasi usullaridan, lekin undagi pardatuzuk aynan Iroqnikiga hos va Sarahborni keyingi Taronalarga ulash vazifasini bajaradi. 2-Taronasi juda ham qisqa, to‘rt qator ruboiyga aytiladi. 3-Taronasi lirik ashulaga o‘xshash, uning kuy yo‘lidagi pastga sakrashlar Uzzol namudini eslatadi. Sarahbori Iroqning 4-Taronasi ayol, erkaklarning aytishuviga o‘xshaydi. 5-Taronasi ham kichik ashulacha shaklida 6-Taronaga ulanadi. 6-Taronasi talqin usulida bo‘lib, keyingi sho‘baga ulab beruvchi ko‘prik vazifasini o‘taydi. Iroq maqomida ba’zi narsalar yozilmay qolib ketgan va tadqiq etishga muxtoj. Muhayyari Iroqdan avval kelishi kerak bo‘lgan Talqin sho‘basi umuman yo‘q, shunga qaramay Muhayyari Iroq Sarahbori va uning Taronalaridan keyin keladigan sho‘ba. Doira usuli nasr va 1-guruh sho‘balarining uchinchisi hisoblanadi. Ko‘lami jihatidan juda ham keng. San’atkorlardan yakka ijroda bu asarni eshitish qiyin. Boisi har qanday ovoz bu asar ijrosining talablariga javob berolmaydi. Muhayyari Iroq tugab, uning izidan 3 Taronasi ketma-ket yangraydi. 1-Taronasi zarbul qadim doira usulida bo‘lib, lirik ruhiyatga ega. 2-Taronasi oddiy doira Taronasi usulida va 1-Taronaning kuy yo‘lini takrorlaydi. Buzruk va Iroqlarining o‘xshash tomoni ko‘p. Masalan, 3-Taronasi Buzruk maqomidagi Talqini Uzzolning Taronasiga o‘xshaydi. Erkak va ayollarning savol-javobi to‘rt qator ruboiyda ijro etilishi va kuy yo‘lidagi yuqoriga va pastga sakrashlar buning yaqqol dalilidir. Muhayyari Iroqning 3-Taronasi talqin usuli bilan tugallanadi. U doira usulidagi Taronaning Chambari Iroqqa o‘tishini bildiradi. Chambari Iroq ham talqin doira usulida bo‘ladi, lekin u sho‘ba vazifasini o‘tamaydi. Ammo Darvesh Ali Changiy tuzgan maqom jadvalida Chambari Iroq sho‘ba sifatida kiritilgan. Hozir u Iroq maqomidagi ashulalardan biri sifatida yangraydi. “Chambar” so‘zi “guldasta” ma’nosini anglatadi.

3.8. Shashmaqom sho‘balari

Shashmaqomning ashula bo‘limlari anchagina murakkab shakldagi sho‘balardan tarkib topgan. Ular maqomlarning cholg‘u bo‘limidagi qismlari birin-ketin ijro etilgandan keyin turkum tarzida aytiladi. Ahula bo‘limlarida tuzilish jixatidan bir-biridan ajralib turuvchi ikki hil sho‘balar guruhi mavjud. Bulardan birinchisiga Saraxbor, Talqin, Nasr sho‘balari va Ufar, ikkinchisiga Savt-Mo‘g‘ilcha shaklida bastalangan sho‘balar kiradi. “Olti maqom”dagi nomdosh sho‘balar kuy-ohanglari jihatidan har hil bo‘lsa-da, ularning doira usullari va ashulaga tushirib aytiladigan vazn o‘lchovlari bir hil. Shashmaqom ashula sho‘balarining yuzaga kelishida XV asrda kuchaygan va hozirgi kungacha davom etib kelayotgan bastakorlik san’ati an’analari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Maqom ashula sho‘balarining tarkibiy qismini tashkil etgan, bastakorlik an’anasini rivojida muhim o‘rin tutgan “namudlar” mavzusiga bu o‘rinda alohida to‘xtab o‘tish lozim. Hozirgi kungacha ham ular kam tadqiq etilgan, ammo ular haqida mufassalroq tushunchaga ega bo‘lmay turib, maqomlar sho‘balarining tuzilishini tasavvur etish mushkil. Namudlar XV-XVII asr musiqa risolalarida sharx etilgan kuy shakllari va o‘sha davrdagi bastakorlik an’anasining bizgacha etib kelgan birdan-bir jonli namunasi. Ishoq Rajabov “Maqomlar” kitobida yozishicha “qadimiy musiqa risolalarida keltirilgan xona, bozgo‘y, savt, amal tushunchalarini bizning kunda aniq tasavvur etish mumkin bo‘lgan ma’lum variantlaridan biri – namudlar masalasi” deb ta’kidlaydi. Shuning uchun ham maqomlarning ashula bo‘limini tashkil etgan asosiy sho‘balari bilan tanishib chiqishdan avval, namudlarga to‘xtalsak. Namud so‘zi “ko‘rinish, kelish” ma’nosidagi so‘z, ya’ni muayyan kuy yoki ashula parchasining boshqa ashula yo‘llari tarkibida ko‘rinishi demakdir. Namudlar, ko‘pincha maqom sho‘balarining boshlanishidagi kuy jumlaridan olinadi va ular boshqa sho‘balarning avji sifatida foydalaniladi. Namudlarning soni o‘ndan ortiq:

- 1. Namudi Uzzol**
- 2. Namudi Muxayyari Chorgoh**
- 3. Namudi Ushshoq**
- 4. Namudi Navo**
- 5. Namudi Oraz**
- 6. Namudi Bayot**
- 7. Namudi Dugoh**
- 8. Namudi Segoh**
- 9. Namudi Nasrullovi**
- (10. Zebo pari)**
- (11. Turk)**

Maqom yo‘llarida ishlatiladigan ashula qismlarida “Zebo pari”, “Turk” deb ataluvchi avjlar uchraydi, bu avjlar “namud” deb atalmasa-da, amalda aynan uning vazifasini bajaradi. Ular sho‘balardan olinmagan, balki bastakorlar tomonidan mustaqil ravishda yaratilgan. Shu ma’noda ularni namud, ya’ni ma’lum maqom ashula bo‘lagining boshqa sho‘balaridagi ko‘rinishi, deb bo‘lmaydi.

Maqomlarning birinchi qism sho‘balari Saraxbor, Talqin, Nasrlar, ularning Taronalari, Ufarlar birin-ketin ijro etiladi. Dastlab Saraxborlar Taronalari bilan ijro etilib, Talqinlarga va ularning Taronalariga o‘tiladi. Keyin Nasr Taronalari bilan o‘qilib, Ufarlar ijro etiladi. Shu bilan oxirgi suporish orqali Shashmaqom ashula bo‘limining birinchi qismi tugallanadi.

Maqomlar ashula bo‘limidagi bu sho‘balarning birinchisidan ikkinchisiga o‘tishda uzilish bo‘lmazligi uchun suporish – kichik shakldagi ashula qismlaridan foydalaniladi. Ma’lumki, suporish “topshirish” ma’nosini anglatadi. Bunda ma’lum maqom sho‘basining ashula yo‘li (harakati) ikkinchi sho‘ba yo‘liga “topshiriladi”, ikkinchi sho‘baga o‘tiladi. Suporish Saraxbor Taronalaridan Talqinlarga, Talqin Taronalaridan Nasr Taronalariga, ulardan Ufarlarga o‘tishda vosita hisoblanadi. Suporishlarning yana bir vazifasi shuki, ular maqom sho‘balarining xotimasi, yakunlovchi qismi bo‘lib ham hizmat qiladi. Masalan, ma’lum bir sho‘ba ijro etilib, Taronalariga o‘tilsa, oxirida suporish bilan tugatiladi. Tarona odatda ashula yo‘llari sifatida musiqa mavzuini tugallay olmagan uchun qandaydir xulosa yasashga ehtiyoj tug‘iladi. Shu ma’noda suporishlar “xulosalash” uchun hizmat qiluvchi ashula yo‘llari bo‘lib keladi. Suporishlar ko‘pincha maqom sho‘balarining o‘zidagi ma’lum kuy qurilmalaridan olinib, u yoki bu sho‘bani xulosalash bilan birga maqom ashula yo‘llarining biridan ikkinchisiga ravon o‘tishini ta’minlaydi. Tarona suporish o‘rnida kelishi uchun u o‘zidan keyin ulanadigan sho‘baning doira usulida ijro etiladi. Shu tariqa maqom sho‘balari bir-biriga silliq ulanib ketadi.

Olti maqomning har biridagi otdosh sho‘balarning hissiy ta’siri turlicha va o‘zlari mansub bo‘lgan maqom yo‘lini aks ettiradi. Ularning turli maqomlarda bir hil nom bilan – Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufar deb nomlanishiga sabab, asosan doira usuli va ularga aytiladigan she’r vaznlarining bir hilligi va umumiyligidir. Bu sho‘ba nomlari o‘zi mansub maqom, ba’zan sho‘balar nomi bilan qo‘shib aytiladi. Masalan: Saraxbori Navo, Talqini Segoh kabilar maqomlar nomi bilan, Nasri Ushshoq, Talqini Uzzol, Ufari Chorgoh kabilar sho‘balar nomi bilan ifodalanadi.

Maqomlarning sho‘balari aytim musiqa asarlari, shu bois, shubhasiz, bunda so‘z, matn muhim o‘rin tutadi. Shashmaqomda aytiladigan she’r, g‘azal matnlari asosan ishqiy-lirik mazmundagi va nasihatomez asarlar bo‘lib kelganini alohida aytib o‘tish lozim. Azaldan ma’lum maqom yo‘liga turlicha ishqiy mazmundagi she’rlar tushirilib o‘qilgan. Shu bois ularni muayyan bir so‘z bilan aytiladi, deyish

noto'g'ri. Tarixan ma'lum maqom kuyiga she'r o'lchovi, ruhi, g'oyasi, mazmuni mos keladigan ixtiyoriy she'riy asar tushirilib, ijro etilavergan.

Har bir maqomning ashula bo'limi "Saraxbor" deb ataluvchi sho'balalar bilan boshlanadi. Saraxbor, zikr etilgandek, ("sar" – bosh, "axbor" – xabar) bosh xabar, xabar beruvchi, maqomlarning asosiy, **bosh mavzui**, bosh kuyi, degan ma'noni anglatadi. Ular Shashmaqomdagi maqom nomlari bilan qo'shilib, Saraxbori Buzruk, Saraxbori Rost, Saraxbori Navo, Saraxbori Dugoh, Saraxbori Segoh va Saraxbori Iroq deb nomlanadi. Saraxborlarning takt-ritm o'lchovi ikki chorak, doira usuli ikki hil ijro etiladi. Buzruk, Rost, Navo va Dugoh maqomlarining Saraxborlari shu doira usullarining birinchi turi, Segoh va Iroq maqomining Saraxborlari ikkinchi turi jo'rligida ijro etiladi. Saraxborlarning doira usuli sodda. Shu sababli kuy tuzilishi murakkab bo'lishiga qaramay, tinglovchiga tez yetib boradi. Saraxborlarning doira usulining sur'ati vazmin, ularni ijro etish juda qiyin. Saraxborlar puxta ishlangan original musiqa asarlari. Saraxborlari ijro etilgandan so'ng, bevosita ularning Taronalari ulanib ketadi. Taronalar yuzasidan ma'lumot beruvchi qimmatli manbalardan biri bu "Qobusnoma". Ushbu asarning 36-bobidan Taronalar bundan ming yil avval ham mashxur xalqchil aytimlar sifatida tinglovchi ma'naviy ehtiyojlarini qondiruvchi ruhiy ozuqa bo'lgani ma'lum. Saraxborlar boshqa sho'balarga qaraganda ko'proq Taronalarga ega. Taronalar Buzruk, Dugoh va Iroq maqomlari Saraxborlarining har birida 6 tadan, Saraxbori Rostda 4 ta, Saraxbori Navoda 2 ta, Saraxbori Segohda 7 ta.

Saraxborlarning Taronalarida xalq kuylari ko'p uchraydi. Taronalar maqom ashula bo'limining birinchi qismidagi sho'balardan so'ng ijro etiladigan kichik shakldagi ashulalar bo'lib, raqamlar bilan ajratiladi, ya'ni Saraxbori Buzrukning I, II, III, IV va hokazo Taronalari kabi ataladi. Tarena musiqa istilohida kuy yoki ohang ma'nosida keladi. U aruz ilmida she'rning ruboiy shaklini ifodalovchi nom. Taronalarda uch chorak takt ritm o'lchovi juda ko'p ishlatiladi. Shu o'lchovdagi doira usuli turlicha zarb birliklari bilan ijro etiladi. Saraxborlarning Taronalarida Talqin va Chapandoz doira usuli ko'plab ishlatiladi. Chunki Saraxborlardagi oxirgi Taronalar Talqinlarga o'tishda vosita bo'lgan suporishlar vazifasini o'taydi hamda Taronalarning rang-barang bo'lishini ta'minlabgina qolmay, ularni o'zlaridan keyingi sho'baga uzviy bog'laydi. Taronalarning doira usuli turlicha bo'lganidek, ularga aytiladigan she'r o'lchovlari ham har xil. Taronalarning kuy tuzilishi ham bir-biridan farq qiladi. Katta-kichik shakldagi bu ashula yo'llari Saraxborlarda ham, maqom ashula bo'limining birinchi qismiga kiruvchi boshqa sho'balardan so'ng ham birin-ketin ijro etiladi. Taronalarning orasida engilroq ashula yo'llari bo'lishi bilan birga, kuy tuzilishi va harakati nuqtai nazardan ijro etishda juda og'ir bo'lgan ashula yo'llari ham uchrab turadi. Gap shundaki, Taronalarda sho'balarda

mavjud namudlar uchramaydi. Shuning uchun ular ko‘proq oddiy shakldagi xalq ahula yo‘llarini eslatadi. Taronalarning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri shuki, ularning ko‘pchiligi yakka holda ma’lum bir ashula qiyofasini to‘laligicha qoplay olmaydi. Ular birin-ketin ijro etilar ekan, bir-birini mazmunan to‘ldiradi, boyitadi va shu asnoda muayyan turkumni tashkil etadi. Bu nafaqat Saraxbor, balki Talqin, Nasr Taronalariga ham xos qoida.

Shashmaqom tarkibida bundan tashqari Talqin sho‘balari mavjud bo‘lib, bu sho‘balar Iroqdan tashqari hamma maqomlarda bor. Buzrukda Talqini Uzzol, Rostda Talqini Ushshoq, Navoda Talqini Bayot, Dugohda Talqini Chorgoh, Segohda Talqini Segoh deb ataladi. Talqin “nasixat etish” degan ma’noni bildiradi. Shashmaqom shakllanishining boshida Talqin ashula yo‘llariga nasixatomuz she’r va g‘azallar aytilgan, shuning uchun Talqin nomi bilan berilgan. Bundan tashqari, sharq xalqlari musiqasida Talqin nomi bilan yuritiluvchi doira usuli ham bor. Demak, bu sho‘balarga Talqin doira usulida nasixatomuz g‘azallar vositasida ijro etiladigan ashula yo‘llari, deya ta’rif bersak bo‘ladi. Talqinlarning “nasixatomuz” mazmuni XIX asrda tuzilgan va Shashmaqomda aytiladigan she’r to‘plamlarida ham o‘z aksini topgan. Talqinlarning takt-ritm o‘lchovi va doira usuli nim-chorak va uch-chorak yoki aksincha joylashtirilgan tartibdagi o‘lchovda bo‘ladi. Bu doira usuli sharq xalqlaridan ko‘proq o‘zbek xalq musiqasiga xos o‘lchov. Talqinlarga asosan, “Ramali musammani mahzuf” vaznidagi she’rlar aytiladi. Talqin sho‘balari maqomlarning salmoqli, ulug‘vor va murakkab usuldagi ashula yo‘llaridan. Ular o‘zining kuy qiyofasi, tarkibiy qismlari va kuy yo‘nalishidagi harakati jixatidan Nasrlar va Ufarlar bilan hamohang. Doira usullarining har hilligi sababli Talqin, Nasr, Ufarlar bir-birlaridan farq qiladi va bu hol ularda ohang o‘zgarishlariga ham olib keladi. Shuning uchun ham Segohdan tashqari hamma maqomlarda Talqinlar o‘sha sho‘balar nomi bilan qo‘shib aytiladi:

Talqini Uzzol – Nasri Uzzol – Ufari Uzzol;

Talqini Ushshoq – Nasri Ushshoq – Ufari Ushshoq;

Talqini Bayot – Nasri Bayot – Ufari Bayot;

Talqini Chorgoh – Nasri Chorgoh – Ufari Chorgoh;

Talqini Segoh – Nasri Segoh – Ufari Segoh.

Talqin, Nasr, Ufarlar bir-birlarining ma’lum doira usuliga tushirilgan ritmik variantlari bo‘lib, ular kuy mavzui va xarakati nuqtai nazaridan doim bir-birlariga hamohangr. Talqinlarning qiyofasi, doira usuli murakkab bo‘lishiga qaramay, ular xalqchil, yoqimli, jozibali ashula yo‘li. Ayniqsa Shashmaqom ashula bo‘limining ikkinchi qismiga kiruvchi sho‘balardagi Talqincha shakllari xalq orasida keng

tarqalgan. Talqinlarning Taronalari uchun ko‘pincha Saraxbor Taronalarining ma’lum variantlaridan ham foydalaniladi. Har bir maqomda Talqin yo‘llarining bittadan Taronasi bo‘lib, ular Nasrlarga o‘tishda suporishlar vazifasini o‘taydi.

Odatda Saraxbor va Talqinlar Taronalari bilan ijro etilgandan so‘ng Nasrlarga o‘tiladi. Nasrlar Shashmaqom ashula bo‘limida eng ko‘p sonni tashkil etuvchi sho‘balar hisoblanadi. Ular har bir maqomda uchraydi va 14 ta:

Buzruk	– <i>Nasrullovi, Nasri Uzzol;</i>
Rost	– <i>Nasri Ushshoq, Navrozi sabo;</i>
Navo	– <i>Nasri Bayot, Orazi navo, Husayniyi navo;</i>
Dugoh	– <i>Nasri Chorgoh, Orazi Dugoh, Husayniy Dugoh;</i>
Segoh	– <i>Nasri Segoh, Navro‘zi Xoro, Navro‘zi Ajam;</i>
Iroq	– <i>Muxayyari Iroq</i>

Nasr so‘zi “ko‘mak”, yoki “zafar” ma’nolarida ishlatiladi. Nasrlarning asl mohiyatiga qarab o‘tmishda zafar ashulasi sifatida qo‘llanilgan, degan fikrga kelish mumkin. Nasrlarning o‘lchovi olti-chorak. Nasrlar ijrosi uchun maqomdon ustozlar turli vazndagi she‘rlar tanlaganlar. Bunda ko‘proq “Hazaji musammani solim” she‘r vazni mashxur, o‘lchovi: mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun shaklida. Nasr yo‘llarining ba‘zilari Talqinlar, Ufarlar bilan hamohang va ular bir biriga ma’lum ritmik variatsiya ekani haqida yuqorida aytib o‘tgan edik. Lekin ba‘zan Nasrlar tarkibida mavjud bo‘lgan namudlar Talqin yoki Ufarlarda tushib qolishi mumkin. Demak, Nasrlar hajm jixatidan ham yirik shakldagi ashula yo‘llaridir. Masalan, Rost maqomidagi Nasr yo‘llaridan Navro‘zi Sabo sho‘basi o‘zining tarkibiy unsurlarining ko‘pligi va murakkabligi bilan tavsiflanadi. Bu murakkab sho‘ba uch xat ashula jumalari bilan boshlanib, miyonparda jumlasiga, dunasr orqali Namudi Segoh, Namudi Navo, Namudi Orazga o‘tadi, miyonparda orqali o‘zining boshlangan pardasiga qaytib tushadi. Nasrlarning Taronalari ham Saraxbor va Talqin Taronalari tartibida ishlangan va ulardagi kabi vazifani bajaradi.

Shashmaqom ashula bo‘limining birinchi qismi tamomlanishida aytiladigan Ufarlar ma’lum nasrlardan ritmik musiqiy tuzilma sifatida ishlangan. Shu bois ham Ufar har bir maqomda bor: Buzrukda Ufari Uzzol, Rostda Ufari Ushshoq, Navoda Ufari Bayot, Dugoh maqomida Ufari Chorgoh, Segohda Ufari Segoh, Iroqda Ufari Muxayyari Iroq. Ufarlarning doira usuliga tushirilgan ashula yo‘llari doimo ritmik variatsiya bo‘lib qolmaydi, balki boshqa doira usuliga tushgandan keyin ularning harakatidagi o‘ziga hos qonuniyatlariga bo‘ysundirilib, juda katta o‘zgarishlarga uchraydi. Ayniqsa bu Ufari Iroqda juda sezilarli.

Ufarning lug'aviy ma'nosi shuki, "iyfor – is hidi" ma'nosini bildiradi. Majozan Ufarlar – maqomlar yakunlangandan keyin ularning hushbo'y hidi, **ifori**, degani. Musiqa nazariyasiga bag'ishlangan manbalarda Ufar doira usulining nomi, deb ko'rsatilgan. Xalq orasida bu nom Ufar doira usulidagi sho'x va engil kuylarga nisbat berilgan, xalq kuy va ashula yo'llarida ularning doira usuli maqomlardagiga nisbatan engilroq ijro etiladi. Shashmaqomdagi Ufarlarning kuy qiyofasi Nasr yoki Talqin sho'balardagi kabi murakkab. Nasr yoki Talqinlarda mavjud bo'lgan kuy bo'laklari va namudlari ularning Ufarlarida ham uchraydi. Nasr, Talqinlarning kuy tuzilishi, xarakati, tarkibiy unsuri Ufarlarda variatsiyalar shaklida olingan. Doira usuli Ufar usuliga olinishi bilan kuy murakkabligiga qaramay, raqs kuylari sifatida engillashadi, kishiga xushnudlik bag'ishlaydi. Ufarlar maqom turkumlarining eng so'nggi qismi bo'lsa-da, ulardan keyin har bir maqomning suporishlari ijro etiladi. Ufarlardan keyin keluvchi suporishlar, asosan, Saraxborlarning ma'lum qismidir. Demak, quyidagi FORMULAgA asosan:

Saraxbor-Taronalar-Suporish-Talqin-Suporish-Nasr-Taronalar-Ufarlar

har bir maqomda ashula yo'li Saraxborlardan boshlanib, uning Taronalariga, so'ng suporish vositasi bilan Talqinga, keyin yana suporish Nasrlarga hamda ularning Taronalaridan so'ng Ufarlarga ko'chib, turkum bir butun holda yakunlanadi.

Oxiri harakat Saraxborlarga topshiriladi, ularga suporish qilinadi: Suporishi Buzruk, Suporishi Rost, Suporishi Navo, Suporishi Dugoh, Suporishi Segoh, Suporishi Iroq. Shu tariqa Shashmaqom ashula bo'limining birinchi qismiga kirgan sho'balar birin-ketin, uzluksiz ravishda ijro etiladigan butun bir turkumni tashkil etadi. Bu sho'balar Ufarlar va Suporishlar bilan tugallanadi.

Shashmaqom ashula bo'limining 2-qismiga boshqa shakl sho'balar kiradi.

Taronalar parda, usul, she'r va kuy shakli hamda uslubi jihatidan boshqa qismlardan yaqqol ajralib turadi. Ma'lum darajada Taronalar Sarahbor, Talqin, Nasr va Ufarlarga muqobil tarzda shakl bo'lib, ular turkum tarkibida bilvosita bog'lanuvchi katta qismlar orasidagi **jajji lavhalardir**. Ular falsafiy Sarahbor va tanimaqom, lirik talqin, Nasr yo'llari hamda o'ynoqi Ufarlar oralarini ko'ngilochar kayfiyat bilan to'ldirib turuvchi **ko'prik, derijyor, dispatcher** bo'lib xizmat qiladi. Shu asnoda rang-barang, tinglovchini zeriktirmaydigan yaxlit bir turkum shakllanadi. Taronalar butun maqom turkumi kontekstida ko'pincha "**miniatyura**"ga qiyos qilinadi. Maqom Taronalarining matni sifatida Umar Hayyom, Pahlavon Maxmud, boshqa shoirlarning mumtoz ruboiylari, xalq og'zaki ijodi namunalari mansub to'rtliklar ishlatiladi. Bunday kuy – yo'li va she'r matnining mushtarak birligini nazarda tutuvchi "Taronalar" nomi bilan yuritiladi. Ayrim hollarda Taronalar

gʻazallarning bir-ikki ommaviylashib ketgan baytlari bilan ham aytiladi. Xorazm maqomlari va Buxoro Shashmaqomida sozanda va hofizlarning oʻzlari tomonidan yaratilgan hamda aytilaverib xalq mulkiga aylanib ketgan bunday matnlar koʻp.

Taronalarning asosiy qismlarga ergashib kelishi hamda kuy holatlari aksil muvozanatda – qarama-qarshi xarakterda boʻlishi munosabati bilan tayanch qism va uning Taronalari umumlashib, bir toʻdani tashkil qiladi. Maqom amaliyotida bu birlik lad asosini hisobga olgan holda **shoʻba** deb yuritiladi.

Taronalarning shakl tuzilishi masalalari haqida gap ketganda, ularning eng avvalo nazarga tashlanuvchi ikki hususiyati haqida gapirib oʻtish joiz. Birinchisi, izchil, uzluksiz kuy xarakatiga xos asosiy tayanch qismlardan farqli oʻlaroq Taronalarda bandlash tartibidagi shakllanish uslubi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Asosiylarda namud, miyonxat, furovard, dunasr, avjlar va soʻnggi furovarddan iborat kuy shaklida boshlangʻich pardadan avj choʻqqilarigacha va yana dastlabki (pastki) nuqtaga qaytuvchi uzluksiz harakat, doimiy yangilanish bosh va asodiy tamoyil boʻlib maydonga chiqadi. Ergashgan Taronalarda kuy jumllarini ketma-ket takrorlash yoki biron yangi banddan keyin yana qayd etish etakchi oʻrinda turadi. Shunga koʻra asosiy qismlarda yangilash, Taronalarda esa unga muqobil bandlash tamoyillari shakl tuzilishining oʻziga hosligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Taronalarning ikkinchi xususiyati birinchisidan kelib chiqadi. Ularda Sarahbor, Talqin, Nasr shakllaridagi xatlar kuy-sheʼr muvozanatidan boshqacharoq koʻrinishda namoyon boʻladi, xatlardan farqli ravishda bandlarda sheʼr misralari kuy tuzilmalariga qarab oʻzgarib ketadi. Bu oʻzgarishlar qoʻshilish yoki boʻlinish natijasi boʻlishi mumkin, kuyning tugal jumllariga bir ikki qator sheʼr yo, aksincha, yarim-chorak misralar toʻgʻri keladi.

Agar ashula boʻlimlarining asosiy oʻzak doirasiga kiruvchi barcha qismlarini umumlashtirib, yaxlit shakl deb oladigan boʻlsak, Savt, Moʻgʻilcha toifa asarlarni unga nisbatan qoʻshimcha oʻrnida koʻrish mumkin. Savt, Moʻgʻilchalar maqom turkumidan tashqarida turadi. Buning shakl jixatidan ham maʼlum sababi mavjud. Asosiy doiradagi toʻrtta unsur(toifa): Sarahbor yoki tanimaqom, Talqin-Nasr, Ufar, Taronalarning shakllanishi oʻziga hos qonunga ega. Savt hamda Moʻgʻilchalarda ushbu xususiyatlar erkinlashib ketgan. Sarahbor, Talqin, Ufar, Taronalarda uslubiy chegaralanishda qatʼiylik sezilsa, Savt va Moʻgʻilchalarda, aksincha, chatishgan holatlarni kuzatamiz. Ustoz sanʼatkorlar tomonidan qoʻshimcha qismlarni ongli ravishda alohida toifaga ajratilishining boisi ham shu.

Savt mumtoz musiqa amaliyotida oldindan qoʻllanib kelinayotgan ibora. Marogʻiyda Savt murakkab amalga qaraganda oddiy qoʻshiq deya taʼrif berilgan. Amal – muayyan parda hamda vazn tizimlariga asoslanib, ularning rivojlangan yaʼni miyonhat, tasviya, aniqrogʻi ashula boʻlaklari orasidagi cholgʻu mashqlari

bozgo'y, furovard va dunasrga o'xshash kuy bo'laklaridan iborat shaklni bildiradi. Savt esa unga muqobil ravishda dastlabki kuy jumlasini yangi she'r bandlari bilan takrorlanish yo'lini anglatadi. Savtlarning qo'shiqchanligining sababi ham shunda. Lekin Savt, Mo'g'ilcha va ularga ergashgan Talqincha, Chapandoz, Qashqarcha, Soqiynoma hamda Ufarlarning kuy tuzilishini naqoratlardan tarkib topgan oddiy qo'shiqqa tenglab bo'lmaydi. Chunki ularda maqomlarga hos izchil rivojlanish tamoyillari qo'shiqchanlikka aralashgan holda keladi. Ya'ni ularning tuzilishida miyonxat, furovard, dunasr, avj bilan birga qo'shiqlardagidek band va naqoratlar uchraydi. Shashmaqomdagi Mo'g'ilcha – "Aylansun quling" nomidanoq maqom va qo'shiqchilik tamoyillari tutashganligi seziladi. Qizig'i, asar nomi naqoratdagi so'zdan olingan. "Aylansun quling" Mo'g'ilchaga hos o'rta bo'g'inlar, miyonxat, furovard, belgili avjlarni o'z ichiga oladi, shu jihatlari bilan u maqom tizimiga oid shakldagi ashula ekanligiga shubha qoldirmaydi.

Chambari Iroq "guldasta", Shashmaqom turkumi "go'zal maqom sho'balari guldastasi". Ustozimiz Yunus Rajabiy ta'kidlaganlaridek, "Maqomlar rivojlanish jarayonida shaklan va mazmunan o'zgarib borgan. Davr o'tishi bilan qanchadan-qancha bastakorlar, xonanda va sozandalarning jon kuydirib izlanishlari, sayqal berishlari natijasida maqom yo'llari mukammallashib, yaxlitlashib keldi. O'zbek maqomlari asrlar mobaynida shunday ulkan, o'ta qudratli va ta'sirchan musiqa merosi bo'lib, u hamisha o'z ijodkori – o'zbek xalqi bilan birga bo'ladi, shu xalq hayotining oynasi, xalq dilining ifodasi va aks sadosi bo'lib qoladi".

Savollar va topshiriqlar

1. Ma'qomda kuy va matn munosabatlari qanday va bu borada Ibn Sino hazratlarining fikrlarini bayon eting.
2. "Kontaminatsia" deganda nima tushuniladi?
3. Buzrukning cholg'u bo'limiga ta'rif bering. U qanday cholg'u ijrolaridan iborat?
4. Buzruk Taronalari turkum tarzida qanday ijro etiladi?
5. Buzruk so'zining lug'aviy ma'nosi qanday?
6. "Nasrulloi" nomi haqida nima bilasiz va bu borada qanday rivoyat mavjud?
7. Mashhur hofiz va bastakor Fattoxxon Mamadaliev Nasrulloi borasida qanday ijodiy ishlar olib borgan? Yana kim bu turkum asarni maromiga yetkazib ijro etgan?

8. Buzrukda “Savti Sarvinoz”, xalqda mashhur 3 turkum “Abdurahmonbegi” hamda 7 turkumli “Madalibegi” nomi bilan mashhur maqomlar o`rtasida qanday hamohanglik bor?

9. Buzrukda yana bir maqom “Iroqi Buxoro”ni xalq nega suyadi va uning asosida qanday kuylar bastalangan?

10. Nasr so`zining lug`aviy ma`nosi nima? Ular Shashmaqomda nechta, sanab o`ting.

11. Saraxborlarni ijro etishda hofizdan nima talab etiladi?

12. Shashmaqomdagi Saraxborlarni nomma-nom sanab o`ting?

13. “Rost” so`zining lug`aviy ma`nosi va ushbu maqom haqida ma`lumot bering.

14. Rost maqomining cholg`u g`ismlari qaysi maqomlardan iborat?

15. Rost maqomidagi Saqili Vazmin va Saqili Rag-Rag nomlarini izohlang.

16. Rostning ashula yo`llari 1 va 2-guruh sho`balariga kirevchi maqomlarning nomini ayting.

17. Rost maqomining sho`basi “Navro`zi Sabo” nega bunday nom olgan? Uni kim o`z davrida maromiga yetkazib aytgan?

18. “Navro`zi Sabo” negizida yana qanday asarlar yaratilgan? Ularni nomma-nom sanab o`ting.

19. Rost maqomining cholg`u bo`limiga qaysi asarlar kiradi?

20. Rost maqomining ashula bo`limi 1- va 2-guruh sho`balariga qaysi asarlar kiradi?

21. “Navo” so`zining lug`aviy ma`nosi nima?

22. “Navo” maqomining cholg`u bo`limiga qaysi maqomlar kiradi?

23. “Navo” maqomining ashula bo`limiga qaysi 1- va 2-guruh maqomlar kiradi?

24. “Dugoh” so`zining lug`aviy ma`nosini ayting.

25. Dugoh nasr bo`limi 1-guruh sho`balariga qaysi asarlar kiradi?

26. Dugoh 1- va 2-guruh sho`balariga qaysi asarlar kiradi?

27. “Sarahbori Dugoh” Taronalarini sanab o`ting.

28. Mo`g`ilchai Dugoh haqida ma`lumot bering.

29. Segoh maqomining cholg`u bo`limiga qaysi maqomlar kiradi?

30. Segoh maqomining 1- va 2-guruh sho`balariga qaysi maqomlar kiradi?

31. “Sarahbori Segoh” maqomining ijrochilik xususiyatlari haqida gapring.

32. “Mo`g`ilchai Segoh”ni ijro etish haqida ma`lumot bering.

33. “Iroq” dagi Sarahbori Iroq Shashmaqomda qanday o`rin tutgan?

34. Namudlar nechta va ularni sanab o`ting.

35. Taronalar Shashmaqom tizimida qanday o`rin tutadi?

G L O S S A R I Y

Ushbu atamalar glossariysida ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlarda zikr etilgan atamalarning qisqacha izohi keltirilgan.

Ijrochilik tamoyillari

1. Xonanda ovozida erishilgan texnik mahoratni musiqaning badiiy mazmunini ochib berishga xizmat qildirish.
2. Xonanda ovozida asarni yuksak badiiy ifodali ijro qilishini ta'minlash.
3. Bastakor fikriga hamohanglik, belgilangan maqsaddan chetlashmaslik.
4. Sahna ko'rinishda oddiylik, har xil uslub, yo'nalishlarga ergashmaslik.

Musiqiy asar:

Ma'lum bir musiqiy asar 3 xil ko'rinishda mavjud bo'ladi.

1. Nota matni asosida.
2. Ijrochi talqinidagi jonli ijro.
3. Tinglovchining hayotiy tajribasi va badiiy obrazlarni u tomonidan qabul qilinishi asnosida asarning ijro jarayoni amalga oshiriladi.

Avj – musiqa bayoni va rivojida eng yuqori kulminatsion nuqta.

Akkord – italyancha “birdamlik” ma'nosini anglatadi. Turli balandlikdagi uch va undan ortiq tovushlarning qo'shib, yaxlit xolda yangrashi.

Akustika – yunoncha “tinglashga oid” ma'nosini anglatadi. Teatr, kontsert zallarida tovushlarning eshitilishi, “bino akustikasi”. Fizikada tovushlarning kelib chiqishini o'rganuvchi bo'limi.

Aksent – lotincha “urg'u, ta'kidlash” ma'nolarni bildiradi. Biror tovush yoki akkordni qattiq ijro etish.

Alt – lotincha “baland, yuqori ovoz” ma'noni bildiradi. Bola yoki xotin-qiz xonandalar (metsso – soprano, kontralto) ovozidan pastroq, erkaklarning (tenor) ovozlaridan yuqoriroq eshitiladi. Ovoz ko'lami odatda kichik oktava “Lya”dan ikkinchi oktava “Mi”ga qadar bo'ladi.

Alveola – inson o'pkadasida joylashgan kichikna pufakchalar, inson nafas olganida gaz almashinuvida: kislorodning karbonat angidridga va, aksincha, karbonat angidridning kislorodga aylanishida faol qatnashadi.

Ansambl – fransuzcha “birgalikda” ma'nonini anglatib, ma'lum bir asarni bir nechta ijrochi tomonidan ijro etilishi “ansambl” deyiladi.

Artikulyatsiya – nemischa “mayda bo‘laklarga bo‘laman” ma’noni anglatadi. Xonandalar ovozida surunkasiga kelgan tovushlarni ijro etish usullari. Barcha shtrix harakatlari orqali (ma’lum kuy jumlasini yoki frazasida) erishilgan natijalar yig‘indisi bo‘lib, muayyan shtrixlar asosida asarning barcha ifoda vositalari (temp, ritm, dinamika, registr)ning ham mutanosib va muvofiq ravishdagi ishtirokini ta’minlashiga artikulyatsiya deyiladi.

Ashula – vokal musiqiy janr va tuzilma. Unda she’riy va musiqiy obrazlar bir-biriga uyg‘unlashgan. Avji yuqori va musiqiy tuzilishi bo‘yicha yirik asar turi. Maqom ashulaga qo‘yiladigan so‘z matnlari asosan aruz vaznida, shu bois uni ma’lum maktabni o‘tagan xonandalar ijro etadigan janr.

Ashulachi – ashula janrini kuylovchisi mutaxassis.

Bariton – bas va tenor tovushlari o‘rtasidagi erkaklar ovozi. Bariton ovozi-ning dramatik va lirik turlari mavjud; lirik turi nisbatan egiluvchan, dramatik turi esa nisbatan kam harakatchan, quyuqroq bo‘ladi.

Bas – erkaklarning past yo‘g‘on tovushi.

Vibratsiya – lotincha “qaltirash, titrash” ma’nolarini anglatadi. Uzoq vaqt cho‘zib turadigan pardalarda ovozni to‘lqinlantirish.

Vokal san’ati – Evropa va rus akademik ashulalarini aytish san’ati.

Garmoniya – yunoncha “bog‘lanish, ohangdoshlik” ma’nolarni anglatadi; bir yo‘la eshitilgan bir nechta tovushlarning o‘zaro ohangdoshligi.

Diqqat – musiqa san’atida ijrochining hissiy, intellektual, harakatga keluvchi jarayonlardagi faoliyat samaradorligining muhim sharti. Musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog‘liq, ayniqsa jamoa bo‘lib ijro qilishda u juda muhim, Ansamblda doirachining ko‘targan qo‘li, auftakt, yakkaxon, jo‘rnavor o‘rtasidagi ishora va harakatlari diqqat deyiladi.

Sezgi – eshitish, ko‘rish, hid bilish, tana sezgisi, ta’min bilish. Inson organizmi ushbu sezgi a’zolari vositasida moddiy dunyoni anglaydi.

Idrok – narsalar va hodisalarning sezgi a’zolariga bevosita ta’siri natijasida ongimizda aks etishi idrok deyiladi. Sezgida predmetning parchalari, alohida qismlari, idrokda esa predmetning barcha tarkibiy qismlari bir butunlikda his qilinadi. O‘z ijrosini eshitgan xonanda tajribasiga tayanib uni tahlil qiladi va umumlash-tirgan holda xulosa yasab, xatolarini tuzatishga shaylanadi.

Oberton – nemischa “yuqori” degani. Garmonik ohangdosh tovush.

Registr – lotincha “ro‘yhat”. Ma’lum bir qism tovushqatorining ikkinchisi bilan qo‘shilishi “registr almashinuvi” deyiladi. Xonandalar ovozida va asarlarda uch qismga ajratiladi: pastki registr (daromad), o‘rta registr (mixonxat va kichik avj), yuqori registr (dunasr va avj).

Repertuar – ijro dasturi; xonanda, sozandalarning ijro etadigan asarlari.

Tasavvur – bilimning ibtidosi, bosh miyada analiz va sintez asosida hosil bo‘ladi. Tafakkurdan farqli o‘laroq ijrochi hayolida oldindan aks etadigan tushunchalar tizimi; badiiy ijodiyotning barcha turlariga xos ruhiy jarayon.

Tenor – lotincha “ushlab turish”, erkaklarning eng yuqori ovoz turi.

Emotsiya – insonning ob`ektiv dunyoga sub`ektiv munosabati; his, tuyg‘u, hayajon kechinmalari; inson ruhiyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan, kishi o‘z hayot faoliyati jarayonida atrofini o‘rab turgan moddiy borliq bilan doimo muloqotda bo‘ladi va natijada shodu-xurramlik, qayg‘u-g‘am, to‘lqinlanish, hayajon, mag‘rurlik, iftixor, jahl, g‘azab, xafa bo‘lish, hayratlanish kabi ko‘plab mayil va tuyg‘u lar insonning emotsional his-hayajon holatini ifodalaydi. Demak, emotsiya (tuyg‘u-kechinmalarning shakli) ijobiy va salbiy tur bo‘linadi. Ijobiylari: shodu-xurramlik, to‘lqinlanish, hayajon, mag‘rurlik va iftixor, hayratlanish va boshqalar va salbiylari: qayg‘u va g‘am, jahl va g‘azab, xafa bo‘lish kabilar.

Musiqiy ifoda vositalari – tovush hosil qilish va uning akustik asoslari, musiqiy tovush, ovozning tozaligi (intonatsiya), tovush tusi (tembr), nola (vibrato), usul (ritm), o‘lchov, sur‘at, agogika, artikulyatsiya, dinamik belgi va boshqalar.

Tovush – fizikada tabiat hodisasi – mexanik to‘lqin; ya‘ni tovush tarqalishi uchun muhit lozim. Tarang tortilgan jism(tor)ning tashqi kuch (mediatr) ta’sirida mexanik harakatga kelishi(tebranishi). Tabiatda inson qulog‘i ilg‘aydigan va ilg‘amaydigan tovushlar bor. Ularnig hammasi ham musiqiy tovush emas. Musiqiy tovush 4 ta xossaga ega: 1) bir-biriga nisbatan baland-pastligi, 2) davomiyligi, cho‘zimi, 3) tusi (tembri), 4) kuchi. Qolgan tovushlar shovqin hisoblanadi.

Intonatsiya – lotincha “baland, yuqori” degani. Uning tozaligiga erishish uchun xonanda o‘zini eshita bilishi, ovozi sifatli ishlangan va kuylayverib tajribadan o‘tgan bo‘lishi kerak. Ovozning toza chiqishi ijrochining ayniqsa mahoratiga va kayfiyatiga bog‘liq. Ovozda qo‘shimcha pardalarni qo‘llash orqali ham tovushni past yoki balandligini muvofiqlashtirish mumkin.

Tovush tembri – fransuzcha “tovush bo‘yog‘i, tusi, xarakter”; tovush sifatining muhim omillaridan va har bir inson ovozigacha xos xususiyat.

Vibrato – “to‘lqinlatish” (nola); tovush sifatini boyituvchi muhim omil. Nola go‘yo tovushni qizdirib jonlantiradi va unga o‘ziga xos joziba baxsh etadi.

Tovush kuchi – fizikada tebranish harakatinnig kengligi va kuchiga bog‘liq. Ya‘ni tovush hosil qiluvchi membrananing tebranish miqyosi (amplitudasi) qancha keng va kuchli bo‘lsa, tovush ham shuncha kuchayadi. U 3 turga taqsimlanadi:

- 1) turg‘un (o‘zgarmaydigan);
- 2) asta, pog‘onama-pog‘ona kuchayib yoki pasayib o‘zgaruvchi: kuchsizdan (past): **pp-p-mp-mf-f-ff** kuchliga va aksi kuchlidan **ff-f-mf-mp-p-pp** susayuvchiga;
- 3) ruschada “kontrastnoy”, ya‘ni qarama-qarshi, tafovutli; **p-f, pp-ff** va unga

aloqador urg‘ular tovush kuchini oshiradi yoki pasaytiradi va asar mohiyatini yanada ochishga xizmat qiladi.

Ijrochilik holati – tana, bosh, qo‘l, oyoqlarni sahnada tuta bilish (ispolnitel’skaya postanovka), o‘zini ijroga hozirlashi, kuylash uchun tayyor bo‘lish.

Ovoz ko‘lami – xonanda ovoz diapazoni yoki asar tovushqatorining hajmi.

Shtrix – nemischa “chizgi, chiziqcha” degani. Masalan, rassomlarda ingichka, yo‘g‘on, qalin, to‘q chiziqchalar portret obrazini ochib berganidek musiqada ham obraz yaratish uchun shtrixlar mavjud. Shtrixlar dastlab torli-kamonli cholg‘ularda, skripkachilarda kamonni yurgizishda turli uslublar qo‘llanila boshlagan. Keyinchalik xonandalikda ham o‘ziga xos ovoz shtrixlari kelib chiqq boshlagan.

Detache – detacer; fransuzcha so‘z, “alohida” degani. Kekirdakning zarblari vositasida har bir tovush etarli darajada **cho‘zib**, alohida ijro qilinadi.

Marcato – markato, marcare; italyancha “ajratish, urg‘u berish”. Tovushlar kekirdak vositasida keskin zarb berib, kuch bilan **urg‘u berib** kuylanadi.

Staccato – stakkato; italyancha so‘z, “qisqa-qisqa”. Tovush kekirdakda keskin, tez, ammo engil urilgan zarblar vositasida yarmigacha **qisqa-qisqa** kuylanadi.

Tenuto – tenuto; italyancha so‘z, “cho‘zish” degani. Tovush kekirdakning qattiq zarblari yordamida, ammo urg‘u bermasdan oxirigacha **cho‘zib** ijro qilinadi.

Non legato – non legato; italyancha so‘z, “bog‘lanmasdan” degani. Tovushlar kekirdakning yumshoq zarbi vositasida bir-biriga **bog‘lanmasdan** kuylanadi.

Portato – portato; italyancha so‘z, “bog‘langan holda”. Tovushlar kekirdakning yumshoq harakati bilan cho‘zib, bir-biriga **“bog‘langan holda”** ijro qilinadi.

Portamento – portamento; italyancha so‘z, “sirpanib o‘tish”. Vokal ijrodagi shtrix. U tovushdan tovushga engil, nozik **sirpanib o‘tishni** ifodalaydi.

Legato – legato; italyancha “bog‘lanish” degani. Tovushdan tovushga o‘tilayotganda til zarbi (attaka) ishlatilmaydigan shtrix. Kekirdak birinchi zarbdan so‘ng keyingilarida ishtirok etmaydi va tovushlar bir-biriga uzluksiz **bog‘lanib** keladi.

Legatissimo – tovushlarni ko‘proq bog‘lanishini talab qiladigan shtrix.

Urg‘uli Legato – kekirdak zarbisiz nafasning faol kuchi bilan urg‘u beriladi.

Glissando – glissando – kuyning sirpanchiq harakati.

Ijrochilik nafasi: o‘pkada to‘liq nafas olinadi. Uning asosan 3 usuli bor:

1) **ko‘krak nafasi;** bunda o‘pkaning **yuqori** qismi havoga to‘lishi natijasida ko‘krak qafaslari kengayadi, qorin bo‘shlig‘i (diafragma) passiv holatda bo‘ladi;

2) **qorin nafasi;** bunda o‘pkaning **pastki** qismi havoga to‘lishi natijasida qorin bo‘shlig‘i (diafragma) ko‘tariladi. Ko‘krak qafaslari passiv holatda qoladi;

3) **aralash nafas;** bunda o‘pkaning **butun hajmi** havo bilan to‘ladi. Nafas olganda nafas o‘pkaning pastki qismidan to‘lishib qorin(diafragma) ko‘tariladi, so‘ng o‘pkaning yuqori qismi ham to‘lishi natijasida ko‘krak qafasi kengayadi. Bu

ko'krakda va qorinda nafas olishning aralash turi bo'lib, ijrochilikda eng ko'p qo'llaniladigan **samarali** nafas olish hisoblanadi.

Zarb – arabcha soʻz, “urmoq, urish” maʼnosini bildiradi.

Qiyosiy eshitish qobiliyati (rivojlanuvchi) – xonanda bir tovushni eshitgach, uni boshqalari bilan taqqoslagab (qiyoslab), tovush balandligini aniqlaydi.

Rezonator – boʻshliq; ovoz paylaridan taralgan tovushni ushbu boʻshliq kuchaytirib, ogʻiz orqali tashqariga yoʻllaydi. Boʻshliqning shakli oʻzgaruvchan va oʻzgarmas bolisi mumkin. Bosh va yuqori rezonator turlari mavjud.

Absolyut eshitish qobiliyati (mutlaq) – bunday qobiliyatli honanda tovush balandligini toʻgʻridan – toʻgʻri, boshqalari bilan **taqqoslamasdan** aniq ayta oladi.

Zohiriy eshitish qobiliyati(tashqi) – bir yakkaxon sozanda, hofiz, ansambl yohud orkestr tomonidan ijro qilingan asarni barcha jihatlarini: balandligi, tembri, usuli, musiqiy matnini tez anglab oladi. Bunday ustozoda uslub sharq xalqlarida ham juda keng tarqalgan. Musiqiy meros namunalari qadimdan otadan bolaga, ustozdan shogirdga bizgacha ogʻzaki, eshitish-tinglash orqali amalga oshirilgan.

Botiniy eshitish qobiliyati(ichki) – honandaning ichki tuygʻusi. Oldin qayerdadir kimdandir eshitgan, qulogʻiga tanish boʻlgan, hayoldagi asar koʻzda tutiladi. Bu hissiyot 5 ta jihatda namoyon boʻladi:

- 1). kimnidir ijrosida eshitgan, xotirasiga oʻrnashib qolgan musiqiy obraz;
- 2). oʻzi qachonlardir ijro qilgan asar (kuy)ni xotirlash;
- 3). asarni cholgʻu asbobisiz notadan oʻqib sadolanishini tasavvur qilish;
- 4). kuyni tushuntirish uchun asar kompozitsiyasini hayolda shakllantirish;
- 5). ijro jarayonida toʻsatdan, tayyorgarliksiz (eksrompt): badiha (improvizatsiya), namud (koʻrinish), avj, (gul partav) va shu kabi yangi qismlar ijod qilish.

Yillar oʻtishi bilan bilim, tajriba, malaka oshgani sayin botiniy va zohiriy eshitish qobiliyati sayqallanib boradi. Shu bois taʼlimning birinchi bosqichidanoq musiqiy eshitishni va **eshitish nazoratini** rivojlantirish oʻta muhim.

Musiqiy xotira – yod olish va xotirada saqlash; inson ruhiy jarayonining muhim jihatlaridan biri; esda saqlab qolish va zarur paytda xotiradagini biror yoʻl bilan yuzaga chiqarish, namoyon qilish qobiliyati.

Xotira turlari:

- 1). tovush balandligi, kuchi, tembri, lad tizimi, usuli, ohangdoshligi, kuy va qoʻshiq shaklini esda saqlash bilan bogʻliq **eshitish** xotira turi;
- 2). inson qiyofasi, tabiat manzarasi, buyum namunasi, nota va boshqalarning qogʻoz yoki ekrandagi obrazi koʻzda muhrlanadi va bu **koʻrish** xotira turiga kiradi;
- 3). turli harakatlarni eslab qolish, uni qaytarish (dirijerlik, raqs, pantomima), cholgʻu asbobini tana sezgi organlari (lab, qoʻl, barmoqlar, nafas) orgali sezib, eslab qolinishi **sezgi** xotira turiga kiradi;

4). esnash, kulish, yig‘lash, lazzatlanish, ta’sirlanish, emotsiya tuyg‘ularini esga olib, o‘zida aks ettirish **his-hayajon** xotirasi;

5). hikoya, she‘r, maqol, topishmoqni esda saqlash **so‘z-mantiq** xotira turi. Xotirani mustahkamlash uchun quyidagicha yo‘l tutiladi(A. A. Nekliyev):

- 1). asarni nota bilan cholg‘u asbobida chalib va kuylab esda saqlash;
- 2). asarni notasiz cholg‘uda yoddan chalish;
- 3). asarni cholg‘u asbobisiz notaga qarab, ko‘z xotirasida mustahkamlash;
- 4). asarni notasiz va cholg‘u asbobsiz hayoldan o‘tkazish bilan esda saqlash.

Ko‘p ustoslar musiqiy xotira mustahkam bo‘lishi uchun nafaqat aqliy xotira (quvva'y hofiza), balki “qalb xotirasi” ham zarurligini ta’kidlashadi.

Usul sezgisi – musiqiy asar tuzilishida eng asosiy omil, cholg‘u va ashula ijrochiligida muhim. Inson organizmi va tabiat o‘zaro ritmik bog‘liqlik ifodasi, ya’ni insonning yurak urishi, nafas olishi, qadam tashlashi, hissiy emotsional sezgilari tabiatining barcha jihatlari bilan bog‘liq.

Rubato – lotincha so‘z, “o‘g‘irlangan” ma’noni anglatadi, notaning cho‘zimiqdori aniq saqlanmagani holda ijrochining xohishi bo‘yicha asarni kengaytirib yoki qisqartirib ijro qilish.

Agogika – lotincha “ergashtirish”. Musiqa ijrochiligida tinglovchi hohishi yoki badiiylik niyatida asar sur’atini biroz o‘zgartirish (tezlatish yoki sekinlatish).

Arpedjio – ular ikki va uch oktava oralig‘ida triollar bilan, ikki yarim oktava oralig‘ida kvartollar bilan, D7 va kich. VII7 lar ikki va uch oktava oralig‘ida kvartollar bilan kuylanadi. Asosiy tonlik arpedjiosi aylanmalari triol va kvartol shaklida ham kuylanadi. D7 va kich. VII7 lar esa kvartol shaklida ijro qilinadi;

TEST SAVOLLARI

1. “An’anaviy ijrochilik” bo‘limi nechanchi yilda tashkil topgan?
A) 1972. B) 1974. V) 2001. G) 1987.
2. “An’anaviy ijrochilik” bo‘limi nechanchi yilda “Sparq musiqasi” fakulte-tidan ajralib, “An’anaviy ijrochilik” kafedrası deb nomlana boshladi?
A) 1983. B) 1987. V) 1991 G) 1992.
3. Hukumatni qaysi hujjatida ta’limni uzluksizligi haqida so‘z ketadi?
*A) Dasrlık va o‘quv qo‘llanmalarida
B) Ta’lim haqidagi qonun, kadrlar tayyorlash milliy dasturi va b.
V) O‘quvchilarning shaxsiy hujjatlarida
G) Yangi o‘quv binolari qurilishida, yangi avlod adabiyotlarida*
4. İlk konservatoriya qaysi davlatda tashkil qilingan?
A) Germaniyada. B) Rossiyada. V) Amerikada. G) Fratsiyada.
5. Uslubiyat fan sifatida qachon va qaerda shakllangan ?
*A) 1936 yili O‘zbekistonda konservatoriya tashkil qilingandan so‘ng
B) Parij konservatoriyasi ochilishi bilan
V) 1862 yilg Peterburg va 1868 yili Moskva konservatoriyalari ochilishi
G) Boku konservatoriyasi tashkil qilinganidan keyin*
6. Ustoz sozanda pedagoglar nechta ijro tamoyilini ilgari surganlar?
*A) 3 ta B) 6 ta V) 4 ta G) 2 ta
(To‘rtta: texnika, badiiy mazmun, cholg‘uni kuylatish, yuksak badiiy ijro).*
7. Ashula ijrochilik jarayonining murakkab jismoniy va ruhiy kechin-malardan iborat ekanligini bilasizmi?
*A) Tik turib ijro qilish qiyin.
B) O‘tirib ijro qilish qiyin.
V) Yotib kuylash oson.
G) Butun vujudi va ongi bilan kuylash murakkab.*
8. Ijro va ifoda vositalarining bir-biridan farqi bormi?
*A) Ularning bir-biridan farqi yo‘q. V) Ikkalasi ham bir narsa.
B) Farqi bor. G) Javob yo‘q.*

9. Ashula ijrochilik jarayonining jismoniy va ruhiy asoslarini o'rganish bo'lg'usi xonanda, o'qituvchi va tarbiyachi uchun qanday ahamiyatga ega?

- A) Ahamiyatsiz.*
- B) O'quvchiga har tomonlama uztoz bilishi, ota – onasi kabi bo'lishi shart.*
- V) Katta ahamiyatga ega.*
- G) To'g'ri javob yo'q.*

10. Musiqiy va shovqinli tovushlarning bir-biridan farqi qanday?

- A) Bir-biridan farqi yo'q.*
- B) Musiqiy tovush uch xossasi bilan shovqinli tovushlardan farq qiladi.*
- V) Musiqiy tovush to'rt xossasi bilan shovqinli tovushlardan farq qiladi.*
- G) Musiqiy tovush besh xossasi bilan shovqinli tovushlardan farq qiladi.*

11. Tovush tembri deganda nimani tushunasiz?

- A) Tovush dinamikasini,*
- B) Tovush bo'yog'i, tusi, xarakteri.*
- V) Shovqinli tovushni*
- G) Tovush nolasini*

12. Tovush intonatsiyasi deganda nimani tushunasiz?

- A) Garmonik tovushni*
- B) Parda, ton va intervallar oralig'i tozaligini.*
- V) Musiqiy tovushning to'rt xossasini.*
- G) Ultra tovushni*

13. Tovush nolas (vibrato) deganda nimani tushunasiz?

- A) Melodik tovushni.*
- B) To'ldirish, jonlantirish.*
- V) Intonatsiyani.*
- G) Bidratmani.*

14. Xonandalikda dinamik imkoniyatlari qanday?

- A) Cheklangan.*
- B) O'rta*
- V) Dinamik imkoniyatlarga boy.*
- G) Hech qanday dinamik imkoniyati yo'q.*

15. Ovoz ruhiyati deganda nimani tushunasiz?

- A) Ovozda ruhiyat bo'lmaydi.*
- B) Ovoz xarakteri tushuniladi.*
- V) Ovozni lirik va drammatik turlarga ajratadi.*
- G) Ovozlarni tessituralarga ajratadi.*

16. Ijrochi xonanda sahnada o'zini qanday tutishi kerak?

- A) O'z hayajonini bosaolmagan holatda tutishi kerak*
- B) Maxoratli erkin ijrochi, aktyor holatida*
- V) Maxoratli rejisserdek tutishi kerak*
- G) O'zini hech qanday tutmasa ham bo'ladi*

17. Lirik va drammatik ovoz tuslarini izohlab bering!

- A) Lirik ovoz turlari engil va egiluvchan, drammatik ovoz turlari og'irroq hamda kam harakatchan.*
- B) Bu tuslarni deyarli farqi yo'q.*
- V) Lirik ovoz turlari baland, drammatik ovoz turlari pastroq bo'ladi.*
- G) Bunday tuslarga ajratilishi an'anaviy xonandalik sohasiga mos emas.*

18. Xonandalar ovozlarini to'g'ri tarbiyasi uchun nimalarga e'tibor berishlari lozim?

- A) Tomog'iga. B) Ko'rinishiga. V) Ovoziga. G) Barcha imkoniyatlariga.*

19. Rasida ovozlari ilmiy tilda qanday nomlanadi?

- A) Dislokatsiya. B) Irrigatsiya. V) Mutatsiya. G) Maxenatsiya.*

20. Dars berishda tajribasizlik oqibatlarini qanday hafv tug'diradi?

- A) Umuman havfsiz.*
- B) O'quvchini ovozini buzib qo'yishi va qayta tiklanmastligi mumkin.*
- V) Kasal bo'lib qolishi mumkin.*
- G) Bo'yi o'smay qolishi mumkin.*

21. An'anaviy ijrochilikka o'qitishda nomzodlar yoshining qanday ahamiyati bor?

- A) Yoshligidan qiynab ashula aytirib, keyinchalik medasiga tegishi mumkin.*
- B) Ovoz ko'lamiga qarab asar tanlash va yoshiga ahamiyat bermaslik lozim.*
- V) Barcha bolalar o'ziga xos jismoniy rivojlanadi, shuning uchun yoshi ahamiyatga ega emas.*
- G) Barcha javoblar to'g'ri.*

22. An'anaviy xonandalikka o'qiydigan nomzodlarning jismoniy sog'lig'i va rivojining qaysi tomonlariga ko'proq e'tibor qaratiladi?

- A) Talaffuzi.*
- B) Usul sezgisi va eshitish qobiliyati.*
- V) Ovozining tozaligi.*
- G) Barcha javoblar to'g'ri.*

23. Iqtidor nima va qanday o'lchanadi?

- A) O'lchovsiz.*
- B) Tarozi bilan o'lchanadi.*
- V) Xakamlar tahminiy o'lchaydilar.*
- G) To'g'ri javob yo'q.*

24. Xonandalikda oddiy nafas bilan ijrochilik nafasini farqi qanday?

- A) Hech qanday farqi yo'q.*
- B) Farqi bor.*
- V) Farqi oddiy*
- G) Nafas qaytariladi*

25. Ijrochilik nafasini qaysi turlarini bilasiz?

- A) Oddiy nafas*
- B) Suv ostida nafas olish*
- V) Aralash, ko'krak, qorin, qaytarma nafas.*
- G) Burama nafas*

26. Ijrochilik nafasi qanday rivojlantiriladi?

- A) Nafas ko'proq olinadi*
- B) Jarroh aralashuvi natijasida o'pkalar kengaytiriladi*
- V) Sport (suvda suzish, gimnastika, yugurish) bilan shug'ullanish.*
- G) Qorinni ishirish*

27. Kuy matnining qanday joylarida nafas olinadi?

- A) Xoxlagan joyida*
- B) Kuy tamom bo'lganida*
- V) Auftakt, takrorlanish, tinish belgilar, jumlar oxiri, tusalarni o'zgarishi, registrlarining almashinishida*
- G) Umuman nafas olish mumkin emas*

28. Kuy matnining qanday joylarida nafas olish mumkin emas?

- A) Istalgan joyda B) Choy ichganda V) Cho‘milganda*
G) Noturg‘un tovush va akkorddan oldin va keyin, o‘tkinchi, etakchi
tovushdan oldin va keyin

29. Bolani qiziqtirish va ta’sir qilish orqali qanday natijalarga erishiladi?

- A) Qadimiy rivoyat va afsonalar orqali ta’sir etib qiziqtiriladi.*
B) Qiziqtirish orqali hech qanday natijalarga erishib bo‘lmaydi.
V) Bolani qiziqtirish va ta’sir qilish orqali hech qanday natijalarga
erishilmaydi.
G) Bolani o‘zida bo‘lishi kerak.

30. Dastur tanlashda o‘qituvchi nimalarga e’tibor qaratmog‘i lozim?

- A) Ovoz ko‘lami, o‘quvchi ongi, talaffuzi, psixofiziologik holatiga qarab*
asar tanlanadi.
B) Ota – onasi istak va talabiga binoan.
V) O‘zi xoxlagan asarni aytishi mumkin.
G) Epchilligiga qarab tanlash mumkin.

31. Xonandalik va umuman musiqa ijrosiga ko‘nikish qanday jarayon?

- A) Murakkab psixofiziologik jarayon.*
B) Bolalikdan o‘smirlikka o‘tish jarayoni.
V) Ko‘plab asarlarni eshitish orqali ko‘nikma hosil qilinadigan jarayondir.
G) Barcha javoblar to‘g‘ri.

32. Artikulyasiya qanday ma’noni bildiradi ?

- A) Sur’atni pasaytirishni.*
B) Sur’atni tezlashtirishni.
V) Lotinchada: gapiraman, mayda bo‘laklarga bo‘laman.
G) Bastakor o‘ylaganidek talqin qilish.

33. O‘quvchilarda engil va bermalol xonish qilishga ruhiy ko‘nikmalar qaysi yo‘l bilan hosil qilinadi?

- A) O‘zini bo‘sh qo‘yib, kuylash.*
B) Xayajonlanmasdan berilib kuylash.
V) O‘z iqtidoriga ishonishi lozim.
G) Barcha javoblar to‘g‘ri.

34. O'tirib ijro etgan paytdagi holatni izohlang.

- A) *Tayanch o'zgaradi.* V) *Farqi yo'q.*
B) *Ovoz tayanchi susayadi.* G) *To'g'ri javob yo'q.*

35. Inson ovozining ijro va ifoda vositalari deganda nimani tushunasiz?

- A) *O'zini bo'sh qo'yib, kuylash.*
B) *Xayajonlanmasdan berilib kuylash.*
V) *O'z iqtidoriga ishonishi lozim.*
G) *Barcha javoblar to'g'ri.*

36. Inson ovozining hosil bo'lishi qay tarzda amalga oshadi?

- A) *Ovoz hosil qilish fiziologik jarayon bo'lib, inson ongli ravishda tovush hosil qilishi mumkin.*
B) *Ovoz hosil qilish psixologik jarayon bo'lib, inson ongli ravishda tovush hosil qilishi mumkin.*
V) *Ovoz hosil qilish fiziologik jarayon bo'lib, inson ongli ravishda tovush hosil qilishi mumkin emas.*
G) *Ovoz hosil qilish psixologik jarayon bo'lib, inson ongli ravishda tovush hosil qilishi mumkin emas.*

37. Ijrochilarning dinamik imkoniyatlarini aytib bering.

- A) *Nola va qochirimlarni forte – pianosiga e'tibor berib kuylash.*
B) *Nola va qochirimlarni forte – pianosiga e'tibor bermasdan kuylash.*
V) *Nola, qochirimlarni meyorida ishlatib, forte-pianoga e'tibor ila kuylash.*
G) *Forte-pianosiga e'tibor berib kuylash vaqti faqat nola va qochirimlarda.*

38. Eng avval qaysi cholg'ular paydo bo'lgan?

- A) *Damli cholg'ular.* V) *Shovqinli cholg'ular.*
B) *Zarbli cholg'ular.* G) *Torli cholg'ular.*

39. Abiturientlar konservatoriyaga kirish paytida qanday xato va kamchiliklar ko'zga tashlanadi ?

- A) *Til muammosi* B) *Yoshi etmasligi*
V) *Yuqori registrlarda ovozning charchash, intonatsiyani toza emasligi, tovush atakasini noaniqligi*
G) *ovozining sifatsizligi*

40. Bizning Respublikamizda an'anaviy xonanda va cholg'u ijrochilarini tayyorlash ishida muammolar bormi?

- A) *Til muammosi*
- B) *Yoshi etmasligi muammosi*
- V) *Kadrlarga ehtiyoj, o'qituvchilar etishmasligi, boshlang'ich va o'rta bo'g'inda o'qitishning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi*
- G) *Sifatli ovozlarning muammosi*

41. Turkiston xalk konservatoriyasi nechanchi yil tashkil etilgan?

- A) *1910 yil*
- B) *1906 yil*
- V) *1938 yil*
- G) *1918 yil*

42. «Zarb» - urmoq, urish-chertish so'zi qaysi tildan olingan ?

- A) *O'zbek*
- B) *Fors*
- V) *Arab*
- G) *Lotin*

43. Primar ton deb nimaga aytiladi?

- A) *Ashulaning tonikasi.*
- V) *Gapiradigan pardasi.*
- B) *Ashulaning domenatosi.*
- G) *Ashula aytadigan pardasi.*

44. Ovoz apparatining charchashi, ish faoliyatini izdan chiqishi va qayta tiklash yo'llari haqida nimalarni bilasiz?

- A) *Uvoz solishdan buzilib, aytmay yursa qayta tiklanadi.*
- B) *Ovozga ortiqcha zo'r berishda charchab, tiniqib uxlasa qayta tiklanadi.*
- V) *Ovozga ortiqcha zo'r berishda charchab, aytmay yursa qayta tiklanadi.*
- G) *Aytmay yursa buzilib, mashqlar bilan qayta tiklanadi.*

45. An'anaviy ijrochilikka xos bo'lgan shtrixlar haqida nima bilasiz?

- A) *Nola va qochirim.*
- B) *Forte va piano.*
- V) *Markato, legato, vibrato.*
- G) *Fortissimo, pianissimo va kontato*

46. An'anaviy xonandalikda qanday nafas hujum-atakalari mavjud?

- A) *Yumshoq, qattiq, nafasli va nafassiz.*
- B) *Mushtli, shapaloqli va o'shqirishli.*
- V) *Kinoyali va pichingli.*
- G) *An'anaviy xonandalikda hech bir nafas hujum-atakalari mavjud emas.*

47. Mellizm atamasini qanday tushunasiz?

- A) *Millatga xos ohang.*
- B) *Milliy va xorijiy ohanglar uyg'unligi.*
- V) *Ma'lum hududga xos ohanglar.*
- G) *Sernola va serqochirim ijro tushuniladi.*

48. Bizni millatimizga xos mellizmlar qanday sifatlarga ega?

- A) *Mellizm atamasi mavxum tushuncha, ma'lum millatda namoyon bo'lishi mumkin emas.*
- B) *Nola va qochirimlar mezonlar asosidagi sifatlarga ega.*
- V) *Nola va qochirimlar ma'lum meyyor hamda mezonlar asosidagi sifatlarga ega emasligidir.*
- G) *Nola va qochirimlar ma'lum meyyor hamda mezonlar asosidagi sifatlarga ega.*

49. Ijro maktablari deganda nimani tushunasiz?

- A) *O'rta maktab tushuniladi.*
- B) *O'qimishli shaxs tushuniladi.*
- V) *Ma'lum dorilfunun o'tagan, o'z uslubi va o'z ijro yo'liga ega bo'lgan ustoz xonandalar tushuniladi.*
- G) *Vohalarga xos ijrolar tushuniladi.*

50. Musiqiy eshitishning qanday turlari bor?

- A) *Ultra tovushlarni eshitish*
- B) *Shovqinli tovushlarni eshitish*
- V) *Kosmik tovushlarni eshitish*
- G) *Qiyosiy va mutlaq (absolyut) eshitish.*

51. Qiyosiy eshitish qanday bo'ladi ?

- A) *Boshqa tovushlar bilan taqqoslaydi*
- B) *Tovush balandligini aniq eshitadi*
- V) *SHovqinli tovushga qiyoslaydi*
- G) *YArim bir toni farqi yo'q.*

52. Mutlaq (absolyut) eshitish qanday bo'ladi?

- A) *Boshqa tovushlar bilan taqqoslaydi*
- B) *Tovush balandligini aniq eshitadi*
- V) *SHovqinli tovushga qiyoslaydi*
- G) *YArim bir tonni farqi yo'q*

53. Musiqiy eshitish qanday tarbiyalanadi ?

- A) Eshitish a'zolari tozalanadi
- B) Solfedjio orqali rivojlantiriladi
- V) SHovqinli tovushlar eshitiladi
- G) Bir ton, yarim tonni farqiga borilmaydi.

54. Xotiraning qaysi turlarini bilasiz?

- A) Til, yurak, jigar, buyrak xotirasi.
- B) Soch, tirnoq, kiprik, xotirasi.
- V) Kompyuter, elektron, mikrokalkulyator xotirasi
- G) Eshitish, ko'rish, sezgi-harakat, his-hayajon, so'z-mantiq xotirasi.

55. Musiqiy asarni yod olishda xotira qanday chiniqtiriladi?

- A) Ko'p ovqat eb choy ichiladi
- B) Kam uxlab ko'proq mashq qilinadi
- V) Notadan kuylash, yoddan kuylash, nota bilan mustahkamlash, faqat hayolda xotirlash
- G) Sportning suvda suzish, yugurish, gimnastika turlari Bilan Shug'ullanadi.

56. Usulni o'lchov va ritm bilan aloqasi bormi?

- A) Bor.
- B) Yo'q.
- V) To'g'ri javob yo'q
- G) Sur'atga bor

57. Usul sezgisini qanday rivojlantirish mumkin?

- A) Sport bilan Shug'ullaniladi
- B) Kompyuter bilan mashq qilinadi
- V) Ritmik raqs, solfedjio, triol, kvintol, sekstollar bilan shug'ullaniladi.
- G) Asar tez sur'atda kuylanadi

58. Rubato so'zi nimani bildiradi?

- A) Lotincha - yurgizish, ergashtirish.
- B) Lotincha o'g'irlangan, sozanda xohishi bilan kengaytish yo qisqartish
- V) Lotincha – to'g'irlangan, to'g'irlab ijro qilish
- G) Lotincha– notani sekin yotqizib ijro qilish

59. Agogika atamasi nimani ifodalaydi?

- A) Lotincha – yugurish, tezlashish
- B) Lotincha o'g'irlangan, sozanda xohishi bilan kengaytish yoki qisqartish
- V) Lotincha ergashtirish asar sur'atini biroz tezlatish yoki sekinlatish.
- G) Lotincha – to'g'irlangan, to'g'irlab ijro qilish

60. O'quvchini qiziqtirish, ta'sir qilish orqali qanday natija erishiladi?

- A) Jismoniy sog'lom va baquvvat bo'ladi*
- B) Zehni o'tkirlashadi, bilimi mustahkamlanadi, ruhan faollashadi.*
- V) Qo'zi o'tkir, jasur va chaqqon bo'ladi*
- G) YAxshi yuguradigan va suvda suzadigan sportchi bo'ladi.*

61. Dastur tanlashda o'qituvchi nimalarga e'tibor qaratadi?

- A) Ovoz yaxshilab tozalanadi*
- B) O'quvchi yaxshilab yuvinib, kiyinib keladi*
- V) Tibbiy ko'rikdan o'tib ma'lumotnoma olib keladi*
- G) O'quvchining shaxsiy xususiyatlari, xohishi, qiziqishi va imkoniyatlari hisobga olinadi*

62. Farg'ona–Toshkent mellizmlari boshqa vohalardan nimasi bilan farq qiladi?

- A) Farg'ona–Toshkent mellizmlari boshqa vohalardan farq qilmaydi.*
- B) Farg'ona–Toshkent mellizmlari boshqa vohalardan sernola va serqochirimligi bilan farq qiladi.*
- V) Farg'ona–Toshkent mellizmlari boshqa vohalardan mungli, dardli ohanglari bilan farq qiladi.*
- G) Farg'ona–Toshkent mellizmlari boshqa vohalardan yorqinligi va jozibaliligi bilan farq qiladi.*

63. An'anaviy xonandalikda o'qish istagini bildirgan nomzodlar qanday tanlanadi ?

- A) Musiqiy eshitishi, xotira va usul sezgisi sinaladi*
- B) Reyting ballari orqali aniqlanadi*
- V) Sport marralarini egallaganligi aniqlanadi*
- G) Testdan o'tkaziladi*

64. O'tirib kuylaganda oyoqlar qanday holatda bo'ladi?

- A) Oyoqlar chalishtirib o'tiriladi.*
- B) Qo'llar oyoqlar ustida bo'ladi.*
- V) Oyoqlar chalishtirmasdan o'tiriladi.*
- G) Oyoqlarni ko'tarib o'tiriladi*

65. Ijrochilikda har bir xonandaning qanday sifatlari ishtirok etadi?

- A) Ishtahasi zo'rligi, ovqat tanlashi, tashnaligi, kashandaligi*
- B) Xobbisi, jismoniy kuchliligi, zo'ravonligi, hazilni yoqtirmasligi*
- V) Musiqiy qobiliyati, iqtidori, hissiyoti, jo'shqinligi, dunyoqarashi, erkin fikrlashi, xarakteri va mintaliteti*
- G) Hazilkashligi, satira va yumorga o'chligi, latifaxo'rligi.*

66. Bu murakkab jarayonda ijrochining aql-idroki, ruhiy faoliyati ham ishtirok etadimi?

- A) Yo'q. B) Ha. V) Faqat ko'z quloq G) Faqat qo'l oyoq*

67. Emotsiya nima?

- A) His, hayajon, ruhiy holat* *V) Ta'm bilish*
- B) Hid bilish* *G) Mentalitet.*

68. Ijrochilik mahorati deganda nimani tushunasiz?

- A) Oyoqlar harakati.*
- B) Ko'z va qoshlar harakati*
- V) Soch va kipriklar, tirnoqlar va burun harakati.*
- G) Talaffuzning aniqligi, ijrochilik nafasi, ovozning tozaligi.*

69. Badiiy obrazning uch xossasini toping ?

- A) Orkestr, ansambl, jo'rnavozlik*
- B) Individual, guruhli, ommaviy*
- V) Kuy, garmoniya, usul*
- G) Moddiy, ma'naviy, mantiqiy*

70. Ijrochilikning psixologik, ma'naviy tomonlarini ahamiyati qanday?

- A) Juda muhim ahamiyatga ega*
- B) Hech qanday ahamiyati yo'q*
- V) Psixologik va ma'naviy tomonlarsiz ham tarbiyalash mumkin*
- G) Mentalitet katta ahamiyat kasb etadi*

71. Xorazm maktablarining mellizmlari boshqa vohalardan nimasi bilan farq qiladi?

- A) Xorazm maktablarining mellizmlari boshqa vohalardan farq qilmaydi.*
- B) Xorazm maktablarining mellizmlari boshqa vohalardan sernola va serqochirimligi bilan farq qiladi.*

V)Xorazm maktablarining mellizmlari boshqa vohalardan mungli, dardli ohanglari bilan farq qiladi.

G)Xorazm maktablarining mellizmlari boshqa vohalardan yorqinligi va jozibaliligi bilan farq qiladi.

72. Mashq kuylashdan asosiy maqsad nima?

A) Oyoqni sog'lomligini ta'minlash

B) Ishtaha va oshqozon ichak faoliyatini yaxshilash

V) Mashq kuylamasdan ham yaxshi xonanda bo'lish mumkin.

G) Ravon kuylash, texnik mahoratni oshirish va uni badiiy maqsadga xizmat qildirish

73. Ijrochilik mahoratini oshirishda mashqlarning roli qanday?

A) Turli bezaklarni ijro qilish, murakkab passaj, usullar o'rganish

B) Individual, guruhli va ommaviy ijroni o'rganishda rol o'ynaydi

V) Kuy, garmoniya va usulni o'rganishda roli beqiyos

G) Moddiy, ma'naviy va mantiqiy ijroni o'rganishda zarur

74. Etyudlarning mashqlardan farqi bormi?

A) Bor.

V) Ikkalasi ham bir narsa.

B) Yo'q.

G) Aytishga qiynalaman.

75. Ijrochilik texnikasi badiiy asar mazmunini yoritishda maqsadmi yoki vosita ?

A) Maqsad

V) Vosita

B) Yo'nalish

G) Mazmun

76. Musiqiy asarlar ustida ishlashning nechta bosqichi mavjud?

A) Bir bosqich

G) To'rt bosqich

B) Ikki bosqich

D) Besh bosqich

V) Uch bosqich

77. Musiqiy asarlar ustida ishlashda kuyning tayanch nuqtalari qanday aniqlanadi?

A) Asarda qism bo'lmaydi.

B) Birinchi bob, ikkinchi bob va mundarija sifatida.

V) Garmoniya, polifoniya va solfedjio orqali.

G) Jumla, davriya, avj-kulminatsiya, kuy qismlari orqali.

78. Musiqiy asar ustida ishlashning yakuniy bosqichi nimadan iborat?

- A) YO'd olmasdan notaga qarab kuylanadi.*
- B) Jo 'rnavoz va yakkaxon har biri o'z holicha tayyorlanadi.*
- V) Asar qismlari, jo 'r ovozlari o'rganiladi va yod olinadi.*
- G) YAkuniy bosqichning o'zi yo'q.*

79. O'quvchiga asar emas, balki asarga o'quvchini moslashtirish deganda nimani tuShunasiz?

- A) Kupyur qilish.*
- V) Avjlarini olib tashlash.*
- B) To'lig'icha ijro qilish.*
- G) Kadensiyaning qisqartirish.*

80. Kichik shakldagi kuylar ustida ishlashni qanday o'ziga xosligi bor?

- A) Ularni ko'tarib yurish oson, engil.*
- B) Ixcham, uslubi oddiy, tez esda qoladi.*
- V) Oshqozonga botmaydi, tezda hazm bo'ladi.*
- G) Masofasi yaqin, oyoq qo'llar charchamaydi.*

81. O'rtacha shakldagi (baskorlar asarlari, xalq ashulalari va maqomlardan) asarlar qanday vazifani bajaradi?

- A) O'rta pag'ona.*
- B) Kattalaridan farqi yo'q.*
- V) Kichiklaridan farqi yo'q.*
- G) Bunday asarlarni ijro qilmasa ham bo'ladi.*

82. Ansambl ijrochiligida sozanda qanday malakalarni egallaydi?

- A) Bir laganda osh eyish*
- B) Bir yostiqqa bosh qo'yish*
- V) Hamnafaslikni sezish, jo 'rnavozlikni his qilib, hamohanglikda chalish*
- G) Hech qanday malaka egallamaydi.*

83. Nota o'qish malakalarini rivojlantirishda boshqa pardadan (transpozitsiya qilib) ijro qilishning ahamiyati bormi?

- A) Bor.*
- V) Transpozitsiyaning keragi yo'q.*
- B) Yo'q.*
- G) Notaning keragi yo'q.*

84. Xonandaga yakka dars o'tishning o'ziga xos va afzalliklari qanday?

- A) Hech qanday afzalligi yo'q.*
- B) Yakka dars o'tganda juda ko'p mablag' ketadi.*
- V) Ansambl shaklida mashg'ulot olib borgan yaxshi.*
- G) Shaxsga individual yondoshish, uni har tomonlama kamol toptirishining asosiy shartidir.*

85. Sinfda o‘tilgan dars uyda tayyorlanadigan mashg‘ulotning davomi bo‘lishi mumkinmi?

A) Yo‘q.

V) Bo‘lishi mumkin.

B) Uyda dam olish mumkin.

G) Ahamiyati yo‘q.

86. Uyda mustaqil tayyorlanganda vaqt qanday taqsimlanadi ?

A) Ikki soat ertalab, ikki soat kechqurun.

B) Vaqt bo‘lganida 6-7 soat tayyorlanish mumkin.

V) 30 min, asarlarni pastki pardalardan ovozni qiynamasdan kuylash, 45 min. har xil ovoz uchun mashqlar, 30 ansamblda jiro qilinadigan asarlar, 1,30 bidiiy asarlar ustida ishlash.

G) Ertalab bir soat, kechqurun ikki soat.

87. Darslarda boshqa sinf o‘quvchilarini tinglovchi sifatida qatnashishiga qanday qaraysiz?

A) Ijobiy.

V) Xalaqit berishadi.

B) Salbiy.

G) O‘qituvchining sirini bilib olishadi.

88. Darslik yoki dastur mashg‘ulotni samarali va qiziqarli olib boradigan o‘qituvchining o‘rnini bosa oladimi?

A) Bosa oladi.

B) Bosa olmaydi.

V) Ustozsiz ham mashhur ijrochilar chiqayapti ku.

G) Ijro qilib ko‘rsatadigani bo‘lsa bosadi.

89. O‘qituvchi va uning dars o‘tish uslubi nimaga qarab baholanadi?

A) Dars o‘tish sifatiga.

B) O‘zini namuna qilib ko‘rsatishiga.

V) El-yurt o‘rtasidagi hurmat-e‘tiboriga

G) Oxirgi natijalari va etkazib chiqargan shogirdlariga

90. Xonanda o‘quvchi mehnatining mahsuli qaerda baholanadi?

A) Mehmonga borganida, qorni to‘yganida.

B) Imtihon va sahnada.

V) Uxlab dam olganida.

G) O‘qituvchi ustoz reyting baho qo‘yganida.

91. Sahna hayajonining qanday sabablari bor?

- A) Sahnaga suv sepilganligi, tozalanib supurib sidirilmaganligi.*
- B) Tajriba kamligi, muvaffaqiyatsiz chiqishlar, asar tayyor emasligi, ovozning nosozligi.*
- V) Ko'p ovqat eb bo'kib qolganlik, o'zini eplay olmaslik va h.k.*
- G) Zalda odam ko'pligi va havoni tozalanmaganligi.*

92. Buxoro mellizmlari boshqa vohalardan nimasi bilan farq qiladi?

- A) Buxoro mellizmlari boshqa vohalardan farq qilmaydi.*
- B) Buxoro mellizmlari boshqa vohalardan jarangdor ovozlari va puxta ijrolari bilan farq qiladi.*
- V) Buxoro mellizmlari boshqa vohalardan mungli, dardli ohanglari bilan farq qiladi.*
- G) Buxoro mellizmlari boshqa vohalardan yorqinligi va jozibaliligi bilan farq qiladi.*

93. Samarqand mellizmlari boshqa vohalardan nimasi bilan farq qiladi?

- A) Samarqand mellizmlari Buxoro vohalardagi mellizmlardan farq qilmaydi.*
- B) Samarqand mellizmlari boshqa vohalardan tunt ovozlari va sohta ijrolari bilan farq qiladi.*
- V) Samarqand mellizmlari boshqa vohalardan mungli, dardli ohanglari bilan farq qiladi.*
- G) Samarqand mellizmlari boshqa vohalardan yorqinligi va jozibaliligi bilan farq qiladi.*

94. Surxondaryo–Qashqadaryo mellizmlari boshqa vohalardan nimasi bilan farq qiladi?

- A) Surxondaryo – Qashqadaryo mellizmlari Buxoro vohalardagi mellizmlardan farq qilmaydi.*
- B) Surxondaryo – Qashqadaryo mellizmlari boshqa vohalardan tunt ovozlari va sohta ijrolari bilan farq qiladi.*
- V) Surxondaryo – Qashqadaryo mellizmlari boshqa vohalardan mungli, dardli ohanglari bilan farq qiladi.*
- G) Surxondaryo – Qashqadaryo mellizmlari boshqa vohalardan yorqinligi va jarangdorligi bilan farq qiladi.*

95. Nola va qochirimlar asarni bezaydimi yoki buzadimi?

- A) Buzadi.*
- B) Bezaydi.*
- V) Meyyorida ishlatilsa bezaydi, aks xolda buziladi.*
- G) Meyyorida ishlatilsa buziladi, aks xolda bezaydi.*

96. Meyyor atamasini qanday tuShunasiz?

- A) Tushunmayman.*
- B) Meyyor atamasi hozirgi kunda katta ahamiyatga ega emas.*
- V) Nola va qochirimlarning ma'lum mezonlari va ortiqchalikdan saqlanish.*
- G) Barcha javoblar to'g'ri.*

97. Salobatli asarlar deganda nimani tuShunasiz?

- A) Tushunmayman.*
- B) Asarlarni ijro qoidalariga asoslangan holda aytilsa salobatli bo'ladi.*
- V) Maqomlar salobatli asarlardir.*
- G) B va V javoblar to'g'ri.*

98. Tunt va tussiz ovozlar xonandalik san'atidagi mavqeyi haqida gapirib bering!

- A) Xira va do'rrildoq ovozlar.*
- B) Obertonlarga boy ko'rkam ovozlar.*
- V) Qiyinalib xosil bo'ladigan ovozlar*
- G) Barcha javoblar to'g'ri.*

99. Suvda oyog'i erga tegmay muallaq turgan xonandalar ovozi qanday sadolanadi?

- A) Uzuq – yuluq.*
- V) Xatto gapira olmaydi ham.*
- B) Kuylay olmaydi.*
- G) Barcha javoblar to'g'ri.*

100. O'zR Prezidentining "BMM va BSMLarning moddiy texnika bazasini mustahkamlash 2009-2014 yillarga rivojlanish Davlat dasturi to'g'risida"gi PF 2908 Farmoni qaysi yili chiqdi ?

- A) 1999 y. 16 noyabr*
- V) 2007 y. 11 fevral*
- B) 2001 y. 22 yanvar*
- G) 2008 y. 7 yanvar*

TEST JAVOBLARI

1).A;	26).V;	51).A;	76).B;
2).G;	27).V;	52).B;	77).G;
4).G;	29).A;	54).G;	79).B;
5).V;	30). A;	55).V;	80).B;
6).V;	31).V;	57).V;	82).V;
8).B;	33).G;	58).B;	83).A;
9).B;	34).V;	59).V;	84).G;
10).B;	35).G;	60).B;	85).V;
11).B;	36).A;	61).G;	87).A;
13).B	38).V;	63).A;	88).G;
14).V	39).V;	64).V;	89).G;
15).B	40).V;	65).V;	90).B;
16).B	41).G;	66).B;	91).B;
17).A	42).V;	67).A;	92).B;
18).A	43).G;	68).G;	93).G;
19).V	44).V;	69).G;	94).G;
20).B	45).A;	70).A;	95).V;
21).B	46).G;	71).G;	96).V;
22).G	47).V;	72).G;	97).G;
23).V	48).G;	73).A;	98).V;
24).B	49).V;	74).A;	99).A;
25).V	50).G;	75).V;	100).G.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalq so'zi. 2017.,13 yanvar., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.
3. Oripov A. Turon tarixi 2015 y. №4.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O'qituvchi, 1998.
5. Begmatov S. boshqalar. Musiqa madniyati. Darslik. –T.: G'.G'ulom, 2001,
6. Jabbarov A.H. O'zbekiston bastakori va musiqashunoslari. –T., 2001.
7. Rajabov I. Maqomlar, San'at., -T.: 2006 y.
8. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. –T.O'zadabiynashr. 1963 y.
9. Rajabov I. Maqom asoslari. -T.: 1992 y.
10. Yunusov R.“O'zbek xalq musiqa ijodi” 2-qiam. –T.: -2000 y.
11. Matyoqubov O. Maqomot, Musiqa. –T.: -2004 y.
12. Кароматов Ф, Эльснер Ю. Макам и маком. М., 1984, 88-135-бет.
13. Ойхўжаева Ш. Мақом тароналари.// ЎзДК Таҳрир-нашр. бўлими. Т., 2011,12-бет.
14. Rajabiy Y. “Ozbek maqomlari: Shashmaqom”. –T.: -2007 y.
15. Matyoqubov B. Xorazm doston ijrochilari zarhal sahifalari. Xorazm. -1999.
16. Ражабий Ю. Ўзбек мусиқа меросига бир назар. Т., 1978.
17. Ражабий Ю. Ўзбек маомлари.Т., 2007.
18. Karimova M. Xojiniyoz va Giryra turkumlari., Nishon-Noshir.,2014
19. “O'zbekiston Milliy Enstiklopediyasi” Toshkent 2004 й.

Ilovalar

SARAXBORI BUZRUK

Lutfiy

Dilbar sog`inmagan jihati bu firoq emish,
"Ko`z din yiroq bo`lsa, ko`ngul din yiroq" emish.

Tinmas xayoli kunicha ko`z yoshi qatradin,
Yuz sorini yuguzguchi gulgun buroq emish.

Bo`lmas visol birla ko`ngul dardu dog`i kam,
Ul tu`ymag`urda, vah, ne balo ishtiyoq emish.

Qon bog`ladi jigarlari ul g`amza zahmidin,
Chinu Xitoda nechaki ohu qaroq emish.

Yodek bo`yimni egdi qoshing bori g`am bila
Kim, egrilikda davri qamar ichra toq emish.

Buzdi qaro cherik bilan ko`nglum viloyatin,
Ul ko`zki turklardek ishi talamoq emish.

Lutfiy, Hiriya qolmadi she`ringga mushtariy,
Azmi Hijoz qilki, maqoming Iroq emish.

TARONA I

Bobir

Ne fikrekim sening fikring emas, ul fikr erur botil,
Ne umrekim o`tar sensiz, erur ul umr behosil.

Jafou javr tavridin erursen asru ko`p voqif,
Vafou mehr rasmidin bo`lursen asru ko`p g`ofil.

Quyosh yanglig` yuzunga men dururmen volau hayron,
Yangi oydek qoshing`a men dururmen oshiqu mayil.

Kechurdung oyu yilni mastu bexudlig` bila, Bobir,
Necha g`aflat bila umr o`tkarursen, necha kun, oy, yil.

TARONA II

Bobir

Jonimda mening hayoti jonim sensen,
Jismimda mening ruhi ravonim sensen.
Bobirni seningdek o`zga yo`q yori azizi,
Alqissaki, umri jovidonim sensen.

TARONA III

Halq so`zi

Meoyi ba so`i xonaam,
Tangast xilvatxonaam.
Bahri shumo, jononaam,
Tanho biyo, tanho biyo.
Pista dahoni man, biyo,
Rusta zaboni man, biyo.

TARONA IV

Halq so`zi

Joni man, yor, jononi man,
Jononi man, yor, beparvoi man,
To tu naboshi yori man,
Somon nayobad kori man.

TARONA V

Nisbat

Hajringda, ey yor, korim fig`ondur,
Tinmay ko`zimdin ashkim ravondur.
Ayla tarahhum menga, nigorim,
Ahvoli zorim sanga ayondur.

Ul lola yanglig` bag`rimda qat-qat
Boz ustina boz dog`lar nihondur.
Guldek yuzungni ishqida Nisbat
Bulbulga o`xshash kori fig`ondur.

TARONA VI

Munis

Hamchun hubob beqaroram,
Ishqi tu kard xoru zoram,
Ey qasam ba chashmoni siyohat,
Juz tu digar kase nadoram.

Yori vafodor, hayroni tu man,
Munisu g`amxor, qurboni tu man.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAHBORI BUZRUK

M. M. $\text{♩} = 7-2-76$

mf 1.

Dil _ bar so _ g'in _ ma _ gan ji - ha -

f 1.

ti bu fi - roq e - mish ,

2.

„ko'z _ din yi _ roq bo'l _ sa , ko' _

ngil _ din yi _ roq e _ mish.” Q

Q Q

io ni mo o
 Tin mas ha yo li ku ni cha
 ko'z yo shi qat ra din,
 yuz so ri ni yu guz gu chi
 gul gul bu roq e mish.
 mo io ni

mas vi - so - l(i) bir - la ko' - ngil dar -

du do - g' i kam, ul

to' y - ma - g' ur - da, vah, ne ba - lo ish - ti -

yo q e - mish. o

yo - ram - mo jo - no -

ni - mo o

o

o - i o - ni - mo

IV. o

Qon bog' - la -

di ji - gar - la - ri ul g'am - za

zah - mi - din,

2. Chi - nu Xi - to - da ne - cha - ki

o - hu qa - roq e - mish.

Yo _

dek bo' _ yim - ni eg _ di qo _ shing

bo _ ri g'am bi - la

kim, eg _ ri _

lik - da dav _ ri qa - mar ich - ra

toq e - mish.

Buz _ di qa _

ro che_rik bi_lan ko'ng_lum vi_
 lo_ya_tin, ul ko'z_ki
 turk_lar_dek i_shi ta_la_
 moq e_mish
 vo_ra_mey
 VII
 1. Lut_fiy, Hi_riy_da qol_ma_di
 she_ring_ga mush_ta_riy,
 yo_ro

yo - ra me y. Az - mi Hi -

joz qil - ki, ma - qa ming I -

roq e - mish. o

io - nim

o yo - ra o jo -

nim - mo yo -

ram - mo io - no - nam

mo o

a si ringman

fik - ring e - mas, ul -
 fikr e - rur bo - til,
 ne um - re - kim o' - tar sen -
 siz, e - rur ul um -
 r (i) be - ho - sil
 Ja - fo u jav r (i) tav - ri -
 din e - rur - sen as -
 ru ko'p vo - qif, va - fo - u
 meh - r (i) ras - mi - din
 bo' - lur - sen as - ru ko'p g'o -

fil.

Qu _ yosh yang _

lig' yu _ zin(g) _ ga men _

du _ rur _ men vo _ la _ u hay _

ron, du _ rur _ men vo _

la _ u hay _ ron, yan _ gi oy _

dek qo _ shing _ ga men

du _ rur _ men o _ shi _ qu mo _

yil Ke _ chur _ dung o _

yu yil _ ni mas _ tu be _ hud _

lig' bi _ la Bo _ bir ,

ne _ cha g'af _ lat bi _ la umr

o't _ ka _ rur _ sen ,

ne _ cha kun , oy , yil atacca

M. M. ♩ = 112

TARONA II

Jo - nim - da me -

ning, jo - nim - da me - ning ha - yo - ti oy

jo - nim sen = sen , jo

nim sen = sen , yo - rey jis -

mim da me - ning, jis - mim da me

ning ru - hi ra - vo

nim sen = sen , jo nim sen =

sen yo - rey. Bo - bir - ni se -
ning - dek, Bo - bir ni se - ning - dek,
o'z - ga yo'q yo - ri a - zi -
zi), yo - ri a - zi - zi yo -
ray, al - qis - sa - ki um - ri, al -
qis - sa - ki um - ri jo - vi - do -
nim sen = sen jo -
nim sen = sen yo - rey. *atacca*

TARONA III

M.M. $\text{♩} = 104$

Me - o - y(i) ba so' - i
xo - na - ham, ey, e tan gast

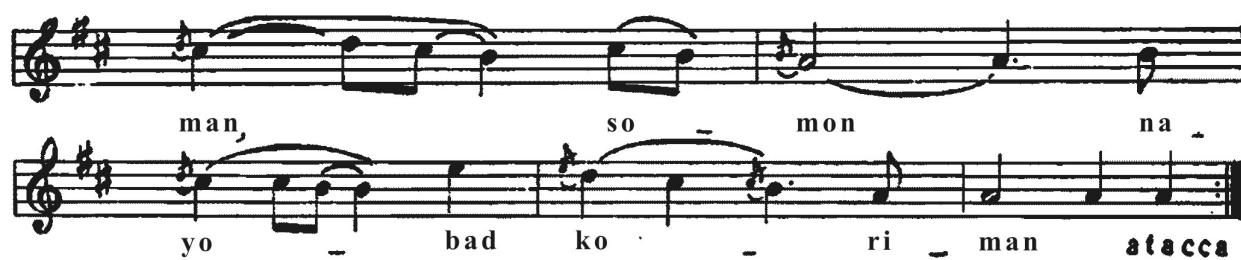
xil - vat xo - na - (ham. ey,
 e, bah - ri shu - mo, jo - no - ra (ham, ey
 e, bah - ri - shu - mo jo - no - na - (ham ey
 e, tan - ho bi - yo, tan - ho bi - yo
 ey e, pis - ta da - ho - ni
 man bi - yo ey e, rus - ta za -
 bo - ni man bi - yo ey *atacca*

M. M. $\text{♩} = 116 = 120$

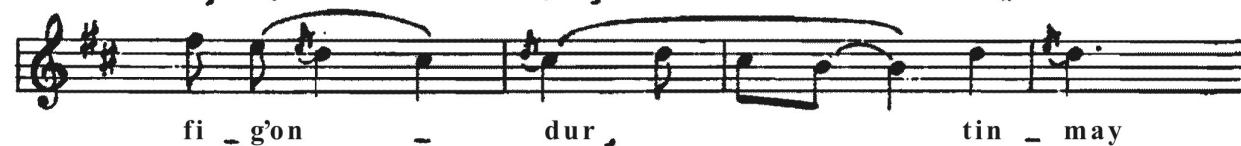
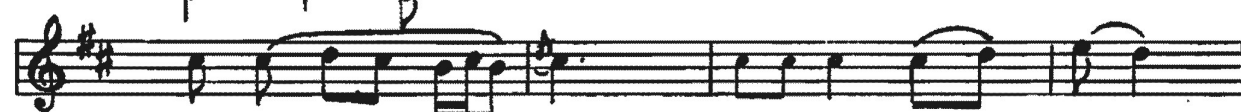
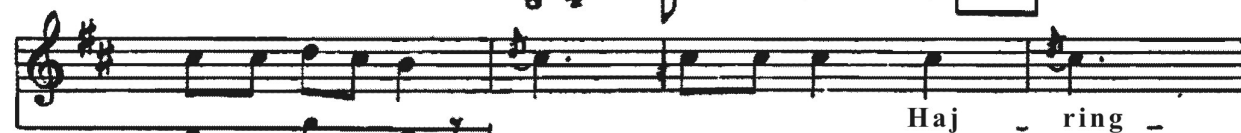
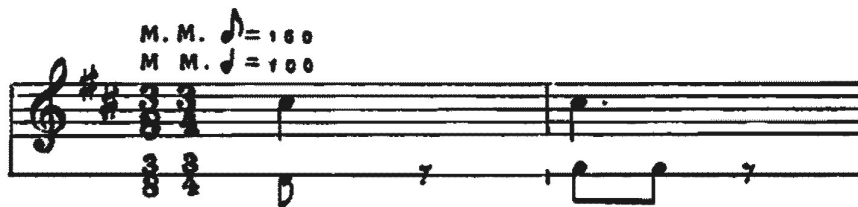
TARONA IV

Jo - ni - man, yor, jo -
 no - ni - man, jo - no - ni,
 yor, be - par - vo - yi - man,
 To tu na - bo - shi yo ri -

TARONA V

a_yon - dur, Ul lo -
la yang - lig' bag' rim -
da qat = qat, boz us -
ti - na boz boz - us -
ti - na boz - dog' - lar
ni - hon - dur, Gul - dek
yu - zing ni ish - qi -
da Nis bat Bul - bul -
ga o'h shash ko -
fi - g'on dur, attacca

M.M. ♩ = 96

TARONA VI

Ham - chun hu - bob

M.M. ♩ = 152

be _ qa _ ro _ ram
 ish _ qi tu _ qard xo _ ru _ zo _
 ram, ey. qa _ sam ba chash _
 mo _ ni si _ yo _ hat _
 Jus _ tu di _ gar ka _ se na _ do _
 ram o yo _ ri va _ fo _
 do _ r(e), hay _ ro _ ni tu man
 mu _ ni _ su g'am _ xo _ r(u) qur _
 bo _ ni tu _ man. hayo yo _
 ra _ mey o
 yo ra mo
 jo na mo. *atacca*

SARAXBORI ROST

Munis

Qildi ko`zum qaro meni g`am tiyra hol etib,
Xursheddek yorut ani arzi jamol etib.

Mardumlarim yuzig`a yopishtimu yo magar,
Mashshota zeb berdi munga ani xol etib.

Jismim g`aming toshi bila ko`yingda bo`ldi gard,
Qil sarfarozi gohi ani paymol etib.

Ishqimni ayla tark deding, maqsading nedur?
Mundog`meni mukallafi amri mahol etib.

Ber fayzi shomi iyd qoshing aksidin manga,
Yoqut rang may shafaqida xilol etib.

Topdim muhabbat ahli aro surx ro`yig`,
Qonlig`sirishk chehrai zardimni ol etib.

Munisg`a har necha g`ami hajring hujum etar,
Daf`aylar oni yodi nishoti visol etib.

TARONA I

Furqat

Yuzu zulfing furqatidan, ey diloromim mening,
Yig`lamoqlig` birla kechgay subh ila shomim mening.

Yo`q erur osoyishim holing g`amidin kechalar,
Naylayin talx o`lsa bu taryokdin komim mening?

Xoki poyini fidosi jon o`shal qosidnikim,
Etkurur bo`lsa janobingq`a bu payg`omim mening...

Aylading azmu safar, qoldim agarchi termulib,
Sen bila ketdi barobar sabru oromim mening.

El gumon aylarki: no`shim bodai gul rang erur,
Yo`q, labing yodida to`lmish qon ila jomim mening.

Nega bulbuldek fig`onu qumridek chekmay navo,
Sendan ayru Furqat, ey sarvi gulandomim mening.

TARONA II

Bobir

Gofil o`lma, ey soqiy, gul chog`in ganimat tut,
Vaqti aysh erur boqiy, ol chag`ir, ketur, bot tut.

Bu nasihatim angla, ne bilur kishi yongla,
Ne bo`lur ekin tongla, sen bukun g`animat tut.

Xush turur visoli yor, anda bo`lmasa dayyor,
Bo`lsa vasl e`tibor, davlatu saodat tut.

TARONA III

Uvaysiy

Jafosin chekmayin bo`lmas muyassar sanga, jononim,
Yurakka dardi tegmay, ta`sir etmas ohu afg`onim.

Qoshing bir g`amzasi to to`kdiki ushshoq qonini,
Ko`zung maydonida saf-saf tamosho qildi mijgoning.

Uvaysiy, yoda ko`rsatmay xijo bo`lgan toaluqot
Alarni g`arq etar to`fon o`lub bu chashmai giryoning.

TARONA IV

Xalq so`zi

Peshi ki ravam, nazdi ki ravam,
Az baski dilam so`i tu boshad.

Az nozu sitam vasli tu ba man, avlo-avlo,
Ro`yat binamo, to gul ro`yad, sahro-sahro.

Otash ba darun, sinaam xirmon-xirmon,
Xunobai har du didaam daryo-daryo.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAXBORI ROST

M. M. $\text{♩} = 63$

Qil - di ko²

zum qa - ro me - ni g'am tiy - ra hol e - tib,

xur - shed - dek yo - rut a -

an ar - zi ja - mol e - tib.

Mar - dum - la - rim yu - zi - g'a yo -

pish ti - mu ma - gar, Mash -

sho - ta zeb ber - di mun - ga o - ni

hol e - tib.

jo ni mo Jis -

mim g'a - ming to - shi bi - la ko' - ying - da

bo'l di gard o o

qil sar - fa - roz go - hi a -

ni po - yi - mol e - tib.

oy jo ni mo

jo

ney

jo nim

IV.

1. Ish qim ni ay la tark deding,

2. maq sa ding ne dur? Mun dog' me

ni mu kal la fi am ri ma hol e

tib.

jo ni

mo

o o jo - nim

Ish - qim - ni ay - la tark de - ding, maq - sa -

ding ne - dur? o Mun - dog' me -

ni mu - kal la fu am - ri ma -

hol e - tib.

VI 1. Ber fay - zi sho - mi iyd qo - shing

ak - si - din man - ga, yo yo -

qu - ti rang may sha - fo - qi - da hi -

lol e - tib. o ho,

12 Ber

fay - zi - sho - mi - iyd za - qo - shing - ak - si -
 din - ma - nga, yo - qut rang
 may sha - fo - qi da - hi - lol e - tib.
 0 yo - ra - mey VII.
 1. Top - dim mu -
 hab - bat ah - li a - ro sur xi
 ro'yi - lig'i, 0
 0 yo - ra - mey 2. Qon - lig' si -
 rishk cheh - ra - i zar - dim - ni ol e -
 tib 0
 0 0

VIII 1

yo re Mu nis g'a har ne cha g'a mi
haj ring hu jum e tar, o
daf' ay lar
o ni yo di ni sho ti vi sol e
tib. o jo nim mo. attacca

TARONA I

M.M. $\text{♩} = 104-108$

Yu zu zul fing
fur qa ti din
ey di lo ro mim me
ning yig' la moq lig'

bir - la kech - gay
 subh - i - la sho - mim me -
 ning Yo'q e - rur
 o - so - yi - shim ho - ling
 g'a - mi - din ke cha - lar ,
 nay - la - yin talx o'l -
 sa bu tar - yok -
 din ko - mim me - ning? Xo -
 ki po - yi - ni fi - do -
 si jon o' - shal qo - sid -
 ni kim et - ku - rur
 bo'l - sa jo - no bing -

g'a bu pay _ g'o _ mim me _
ning Ay la _ ding az _
mi sa _ far, qol _ dim a _
gar _ chi ter _ mu _ lib,
sen bi _ la ket _ di ba _
ro _ bar sab _ ru o _ ro
mim me _ ning. Ne _ ga
bul _ bul _ dek fi _ g'o _
nu qum _ ri _ dek chek _ may na _
vo, sen _ dan ay _ ru Fur _
qat, ey sar _ vi
gul _ an _ do _ mim me _ ning.

attacca

TARONA II

M. M. $\text{♩} = 104 - 108$

13 (7 6) 4

G'o - ful o'l - ma,

ey so - qiy, gul cho-g'in g'a -

ni_mat tut, vaq - ti aysh e - rur bo -

qiy, ol cha - g'ir, ke - tur, bot

tut, Bu na - si -- ha - tim ang -

la, yo rey, ne bi - lur ki - shi yong - la, yo - rey,

ne bo' - lur e - kan tong - la,

sen bu - kun g'a - ni - mat tut,

hush tu - rur vi - so - li

yor, an - da bo' - ma - sa day -

yor, bo'l - sa vas - li e' - ti

bor, dav - la - tu sa - o - dat tut, *attacca*

TARONA III

M. M. $\text{♩} = 116$

7 (3 4)

Ja - fo sin chek

ma - yin bo'l - mas mu - yas - sar sen -

ga, jo - no - nim, yu - rak - ka dar -

di tek - may, ta' - sir et - mas o -

hu af - g'o - nim Qo - shing bir g'am -

za .. si to to'k - di - ki ush - shoq

qo - ni - ko' - zing may - do -

ni - da saf - saf ta - mo - sho qil -

di mij - go - ning U - vay - siy, yo -

da ko'r - sat - may hi - jo bo'l - gan

to - al - lu qot, a - lar - ni g'arq e - tar to -

fon o - lub chash mi dir - yo - ning.

attacca

TARONA IV

M.M. $\text{♩} = 104-106$

Pe - shi - ky - ra -

vam, naz - di ki ra - vam, az bas - ki di -

lam so' - yi tu bo - shad, ey Az

no - zu si - tam az = no .. zu si - tam vas -

li tu ba man, av - lo = av - lo yo -

ray ey yo - ra - mey

sar - vi - no - za - mey yo - rey ro' -

yat bi - na - mo, ro' - yat bi - na - mo, to

gul ro' - yad, sah - ro = sah - ro yo -

ey yo - ra - mey,

sar - vi no - za - mey, yo -

tey . O - tash ba da - ru - ni, o - tash ba du

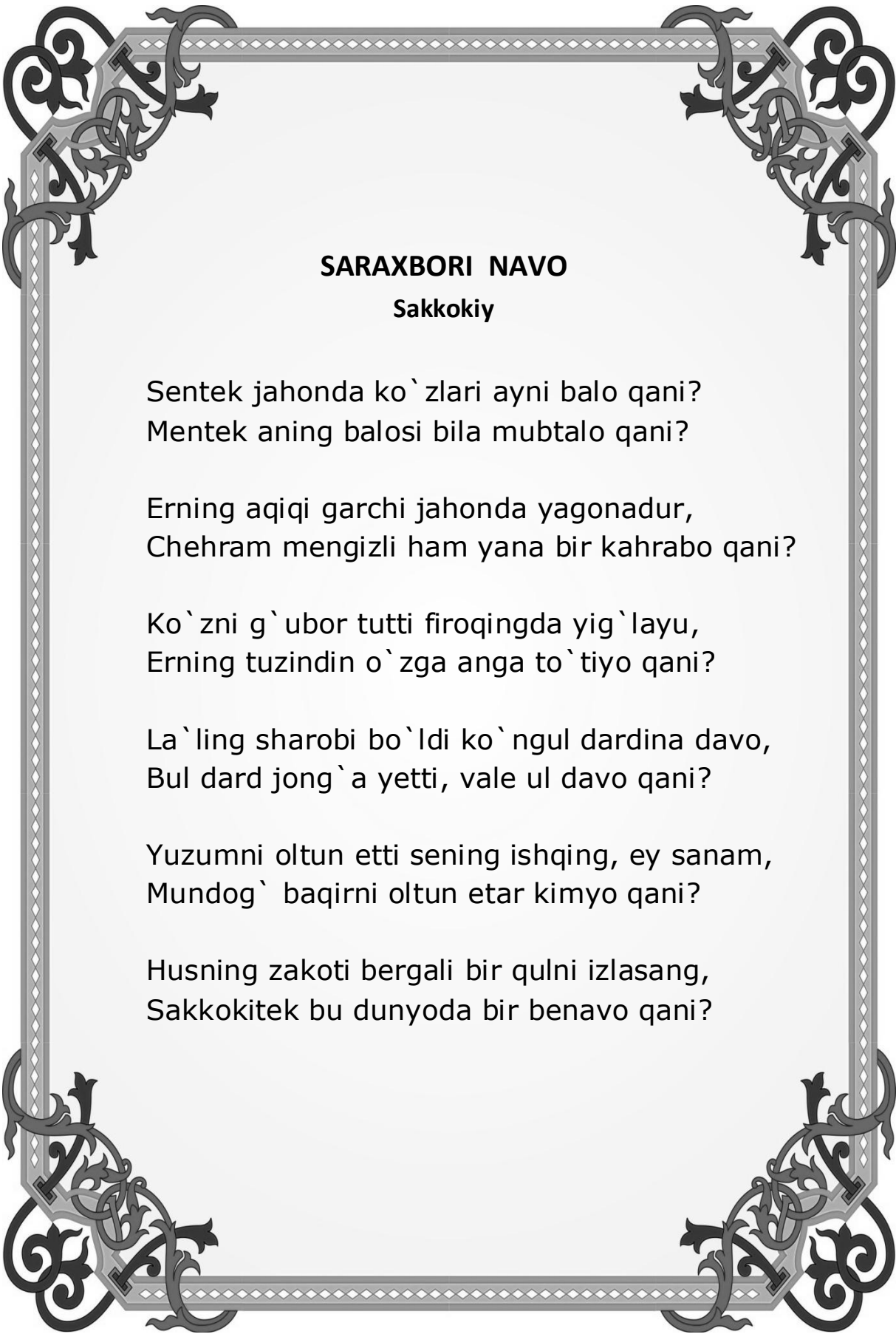

ru_ni, si_na_am xir_mon, = xir_mon,
mon, yo_rey xu_no_ba_i har du xu_no_ba_i
har du di_da-am dar_yo = dar_yo
yo_rey, ey, yo_ra_mey sar_vi
no_za_mey yo_rey.

M. M. $\text{♩} = 84 - 88$
M. M. $\text{♩} = 144 - 152$

Tar_ki xo_ma kar_da_mu qa_lan_dar
gash_tam, ma_ro dar_yob, hay do'st =
hay do'st. Sho_di di_li yo_ron
bo_g'i di_li do'st, dil_az tu_cha_ro
qa_nam kn_xul_qi tu_na_ko'st
man_tu_ro sad_qa.

SARAXBORI NAVO

Sakkokiy

Sentek jahonda ko`zlari ayni balo qani?
Mentek aning balosi bila muhtalo qani?

Erning aqiqi garchi jahonda yagonadur,
Chehram mengizli ham yana bir kahrabo qani?

Ko`zni g`ubor tutti firoqingda yig`layu,
Erning tuzindin o`zga anga to`tiyo qani?

La`ling sharobi bo`ldi ko`ngul dardina davo,
Bul dard jong`a yetti, vale ul davo qani?

Yuzumni oltun etti sening ishqing, ey sanam,
Mundog`baqirni oltun etar kimyo qani?

Husning zakoti bergali bir qulni izlasang,
Sakkokitek bu dunyoda bir benavo qani?

TARONA I Xalq so`zi

Mo dar in shahrem dil pobasti tu,
Sho`xi man az tu fig`on (yor) az dasti tu,
Be mahovat xuni oshiq rexti,
Dodu faryodu fig`on(yor) az dasti tu.

Ey soqiy, biyor az chomi may,
Mutrib, navo az changu nay,
Bar man bigo` in qissaro,
Az man shunav in nag`maro.

Bastam dili xud bo zulfi dildor
Pobasta shudam, bo ishq giriftor,
Chabre makuned bo g`am giriftor
Rahme bixured ba sinaafkor
Ey sho`xi sitamgari chafokor.

TARONA II Xalq so`zi

Keldilar karam aylab kulbam ichra jononlar,
Har birisi jonimdan ham aziz mehmonlar.

O`Iturub, qurub halqa ichgali mayi ishrat,
Berdilar qadahlarga majlis ichra davronlar.

Tiyra shomi hijronim ravshan etdilar kundek,
Yuzlarin ochib har yon necha mohi tobonlar.

No`sh etib necha sog`ar har biri bo`lib sarxush,
Boda tobidin ochti yuzlari gulistonlar.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAXBORI NAVO

M.M. $\text{♩} = 50$ ($\text{♩} = 116$)

Sen . tek ja . hon . da

ko'z . la . ri ay ni ba lo qa . ni?

Men . tek a . ning ba . lo . si bi .

la mub . ta lo qa . ni? o

0 0
 0 0
 0 11.1.
 Jo - nim. Er -
 ning a - qi - qa gar - chi ja - hon - da ya -
 go - na - dur, Er - ning a -
 qi - qa gar - chi ja - hon da ya -
 go - na - dur, 0
 0 2.
 Cheh -
 ram men - giz li ham ya - na bir qah - ra -
 bo qa - ni? hay
 yo rey, 0

hay yo réy o jo ni mo o jo nim. Ko'z ni g'u bor tut ti fi ro qing da yig' la yu Er ning tu zin din o'z ga an ga to ti yo qa ni? o yor.

yor e yo - ray
 jo ni mo
 La' ling sha
 ro bi bo'l - di ko'n_gul dar - di
 na da_vo, bul dard jon - g'a
 et ti, va_le ul da - vo qa - ni?
 Yu - zum - ni ol - tun et - ti se -
 ning ish - qing,ey sa_nam,
 mun_dog' ba
 qir - ni ol - tun e - tar kim - yo qa -
 ni?
 vo

yo - rey ey yo - rey

jo - ni - mo a - si - ring ma

no

VI.1. Hus - ning za - ko - ti

ber - ga - li bir qul - ni iz - la

sang,

2. Sak - ko - ki -

tek bu dun - yo - da bir be - na - vo qa - ni?

yo hay yo rey

o hay

yo - rey o

jo - ni - mo o

o rit. jo nim. attacca

TARONA I

M.M. $J = 80$

Ey - voy. Mo dar in

6/4 (2/4 4/4)

shah - rem dil, dil - po bac - ti tu,

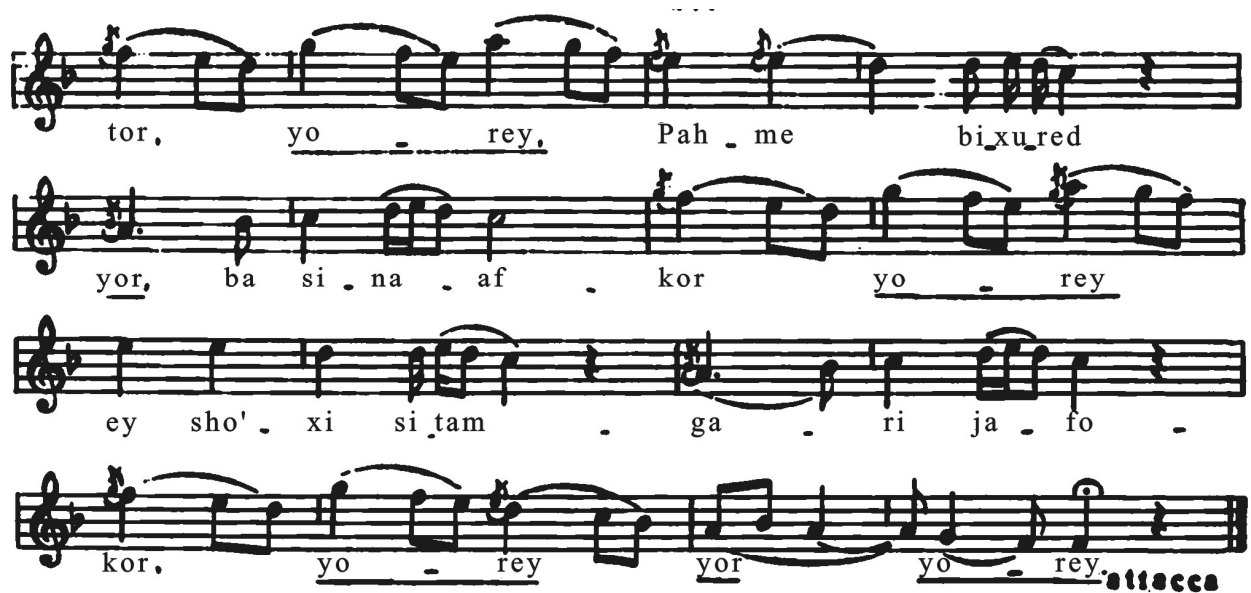
ey - voy sho' - xi man az tu tu fi - g'on

yor az das - ti tu, ey - voy be ma - ho

vot xu - ni, voy - voy, o - shiq rex - ti,
 o - shiq rex - ti ey - voy do - du far -
 yo - du fi - g'on yor az das - ti - tu ey.
 Ey, so - qiy, bi - yor yor az jo - mi may, -
 yor mut rib - na - vo, yor az chan - gu - nay,
 yor bar - man bi - go', yor in qis - sa - ro,
 yor az man shu - nav, ey yor in nag' - ma - ro,
 Bas - tam di - li xud, yor bo zul - fi dil -
 dor, yo - rey po bas - ta shu - da - am
 yor bo ishq gi - rif - tor, yo - rey,
 chab - re ma - ku - ned, yor ba - g'am gi - rif -

M. M. $\text{♩} = 120$

TARONA II

Kel - di - lar ka - ram ay -

lab yo - rey, kel - di - lar - ka -

ram ay - lab, yo - rey,

kul - bam ich - ra jo - non - lar, yo - rey

kul - bam ich - ra jo - non - lar,

har bi - ri - si jo - nim - dan, yo - rey,

har bi ri si jo nim din, yo rey

ham a zi zi meh mon lar, yo rey,

ham a zi zi meh mon lar,

O'l tu rub, qu rub hal qa yo rey,

ich ga li ma yi ish rat,

Ber di lar qa dah lar ga yo rey

maj lis ich ra dav ron lar yo rey,

maj lis ich ra dav ron lar,

Tiy ra sho mi hij ro nim yo rey

rav shan et di lar kun dek

yuz la rin o chib har yon yo rey,

ne . cha mo . hi to . bon . lar yo - rey,

ne . cha mo . hi to . bon . lar.

No'sh e . tib ne . cha so . g'ar, yo - rey

har bi . ri bo' . lib sar . xush. yo - rey,

bo . da to . bi . din och . di, yo - rey,

yuz . la . ri gu . lis - ton . lar. suporish

M.M. $\text{♩} = 104$
o, par . vo - na . ma . no

M.M. $\text{♩} = 56 \text{ } \text{♩} = 96$
ay, yo - ra - man

yo, do'st sar . vi . no . zi . mey

a, io - ni . mo. **attacca**

SARAXBORI DUGOH

Navoiy

Xolu xating xayolidin, ey sarvi gul uzor,
Gahi ko`zumga xol tushubdur, gahi g`ubor.

Yuzungda xol safhada tomg`on kibi qaro,
Xoling malohati tuz erurkim qaroda bor.

Jonimni o`rtagan yuzu xolingni bilmasang,
O`t shu`lasida ayla gumon bir o`chuq sharor.

Bilmon ko`ngulda hollaringning xayolidur,
Yo kirpiking tikanlarin aylabsen ustuvor.

Har dam ko`ngul haloku ko`zim tiyra bo`lmog`in
Bilgay birovki, yori erur sho`xu xoldor.

Mashshotai qazo bezamish xolu xattini,
Beixtiyorlikda manga bormu ixtiyor.

Miskin Navoiy xoli labing ko`rsa jon berur,
Boqsang ne bo`ldi surati holiga ey nigor.

TARONA I Xalq so`zi

Ko`zlaring firoqida tanda lolagun qonlar,
Qilg`ali tamoshasin saf chekibdi mujgonlar.

Ey g`aniy, karam aylab husningni zakotidin,
Faqr aro gadolarg`a aylag`aysen ehsonlar.

Sabre on chunon etdim, bo`lmadi murod hosil,
Tishladim adab toshin toki sindi dandonlar.

Bul sharobai otash sahl tutma, ey mahbub,
To chiqardi ohimni ko`nglum ichra so`zonlar.

TARONA II Xuvaydo

Rahm aylasangchi devonalarg`a,
Ishqingda bo`lg`an afsonalarg`a.

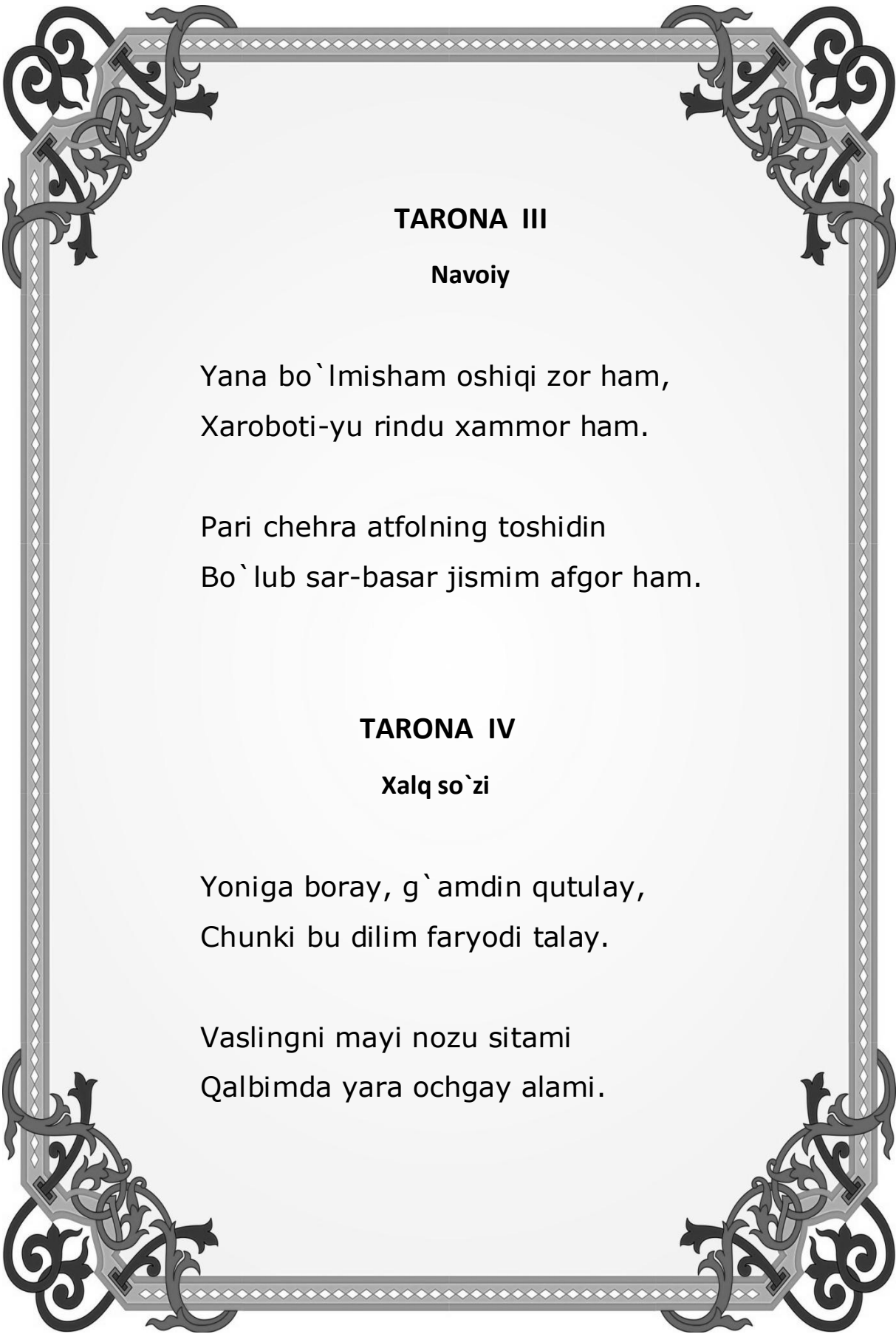
Aylab judolik, ey hamnishinim,
Qilding jafolar hamxonalarg`a.

Kuydurma jonim rashk o`ti birla,
Ochib yuzingni begonalarg`a.

Har dam tilarmen husni kamoling,
Urub boshimni ostonalarg`a.

Yondir quyoshim xilvat ichinda
Sham`i jamoling parvonalarg`a.

Ishqingni ganji vayron ko`ngulda
Qo`ysang turarmu koshonalarg`a.

TARONA III

Navoiy

Yana bo`lmisham oshiqi zor ham,
Xaroboti-yu rindu xammor ham.

Pari chehra atfolning toshidin
Bo`lub sar-basar jismim afgor ham.

TARONA IV

Xalq so`zi

Yoniga boray, g`amdin qutulay,
Chunki bu dilim faryodi talay.

Vaslingni mayi nozu sitami
Qalbimda yara ochgay alami.

TARONA V

Nisbat

Hajringda, ey yor, korim fig`ondur,
Tinmay ko`zumdin ashkim ravondur.

Ayla tarahhum menga nigorim,
Ahvoli zorim senga ayondur.

Ul lola yanglig` bag`rimda qat-qat
Boz ustina boz dog`lar nihondur.

Sensan habibim, hoziq tabibim,
Dardimg`a beshak bul begumondur.

Guldek yuzingni ishqida Nisbat
Bulbulg`a o`xshash kori fig`ondur.

TARONA VI

Bobir

Holimni sanga aytib hajr o`tig`a o`rtondim,
Ey, yor, yomon qildim, har neki dedim, yondim.

Chashmi tu mastona, mastona, mastona,
Dil be tu devona, devona, devona.

Sham`i ishq meso`zad, meso`zad, meso`zad,
Girdi tu parvona, parvona, parvona.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAHBORI DUGOH

M. M. $\text{♩} = 66 - 78$

lu xa - ting xa _ yo - li _ din, ey, sar _ vi
gul _ u - zor. Ga - hi ko' - zum _ ga
xol tu - shub - dur. go - hi g`u
bor

xol saf - ha - da tom - g'on ki - bi qa -
 ro, Yu - zung - da xol
 saf - ha - da tom - g'on ki - bi qa - ro,
 Xo - ling ma - lo ha - ti tuz e - rur
 kim qa - po - da bor.
 Hay jo - ni
 mo.

III.

o

1.

Jo - nim - ni o'r - ta - gan yu-zu xo

ling - ni bil - ma - sang O't sho'' - la -

si - da ay - la gu - mon bir o' - chuq sha -

ror.

Hay, jo - ni - mo. Bil - mon ko'

ngul - da hol - la - ri - ning xa - yo - li -

dur.

yu kir - pi - king ti - kan - la -

rin ay - lab - sen us tu - vor.

o

o

o

o

Har dam ko' - ngul ha - lo - ku ko' - zim
 tiy - ra bo'l - mo - g'in. Bil - g'ay bi -
 rov - ki, yo - ri e - rur sho' - xu xol -
 dor. Yo - ro o
 Yo - ra - mey.
 Mash - sho - ta - i qa - zo be - za - mish
 xo - lu - ha - tti - ni, yo
 ra
 yo - ra mo Be -
 ix - ti - yor - lik - da man - ga - bor - mu

TARONA I

M. M. $\text{♩} = 88$

13 (7+6) 4

Ko'z - la - ring fi - ro - qi - da

da yo ray tan - da lo la gun qon

lar. Qil - g'a - li ta - mo - sho - sin

saf che - kib - di muj - gon - lar.

Ey - ga - niy ka - ram ay - lab

hus - ning - gi za - ko - ti - di (in)

Faqr a - ro ga - do - lar - g'a yo - ra,

ay - la - gay - sen eh - son - lar

Sab - re on chu - non et - dim

bo'l - ma - di mu - rod - ho si - (il)

Tish - la - dim a - dab to shin

to ki sin - di dan - don lar

Bul sha-ro ba - i o tash yo rey

sahl tut - ma ey mah - bub

To chi-qar - di o - him ni

ko'ng-lum ich - ra so'-zon - lar

attacca

TARONA II

M. M. ♩ = 92-96

Rahm ay - la - sang chi

de - vo - na - lar - g'a Ish - qing - da bo'l - g'an

af - so - na - lar - g'a, Ay - lab ju-do - lik.

ey ham - ni-shi nim, Qil - ding - ja-fo - lar

ham - xo - na - lar - g'a, Kuy - dur - ma-jo - nim

rashk o' - ti bir la o-chib yu-zing ni

be - go na-lar = g'a ,
 Har dam ti-lar - men
 hus - ni ka-mo ling U-rub bo'shim - ni
 os - to - na-lar - g'a , Yon - dir, qu -yo shim
 xil -vat-i - chin da Sham-i - ja-mo - ling
 par - vo-na - lar-g'a , Ish - qing ni gan
 ji vay-ron ko' - ngul - da
 Qo'y-sang - tu - rar - mu ko - sho - na-lar - g'a. *attacca*

TARONA III

Ya na bo'l - mi - sham o
 shi - qi zo, r(i) ham Ha - ro - bo ti yu, rin -
 du xam - mo r(i) ham. Pa - ri cheh - ra at - fo -

li-ning to shi din Bo'-lub sar ba sar jis
 mim af go r(i) ham Yo rim yor yal - la
 lal - lo, yal la - li do'st,
 Jo -nim yor yal - la lal lo, yal la - li do'st.

TARONA IV

M.M. 96
 Yo ni ga bo - ray, g'am
 dan qu tu lay chun ki bu di lim far
 yo di ta lay. Vas ling ni ma yi no
 zu si - ta mi qal bim da ya ro och
 gay a la mi. Qal bim da - ya ro och
 gay a la mi. Ey yo - rey yo ray Ey shi - rin yo
 ray Ey yo - ray yo ray Ey be - dard yo - ray

TARONA V

M M ♩ = 36-100

Xaj ring da ey yor

ko rim fi_g'on dur, Tin may ko'zum - din

ash kim ra_von dur Haj - ring da_ey yor

ko rim fi_g'on dur Tin may ko'zum din

ash kim ra_von - du_rey Ash_kim ra_von~

du rey Ay la ga_rah - hum

men g'a ni go rim Ah vo li zo rim

sen g'a a yon dur Ay la ta-rah hum

men g'a ni-go rim Ah - vo - li zo rim

sen ga a yon du rey

Ul lo la yang lig' bag' rim da ka

Boz us - ti-na boz dog-lar ni-xon - dur.
 Cen - can ha - bi - bim, ho - ziq ta-bi - bim,
 Dar - dim - ga be - shak bo'l be - gu-mon dur.
 Gul - dek yu - zing - ni ish - qi - da Nis - bat.
 Bul - bul ga-o'x - shash ko - ri - fi - g'on - du - rey,
 Gul - dek yu - zing - ni ish - qi - da Nis -
 bat Bul - bul ga - o'x - shash ko - ri fi - g'on - dur.

M. M. $\frac{3}{4}$ = 72-76
 = 136-140

stacca

TARONA VI

Ho - lim ni sen - ga ay -
 tib hajr o' - ti - g'a o' - r - tan - dim.
 Ey yor, yo - mon qil - di - mey, har
 ne - ki de - dim, - yon - dim. Ho - lim -
 ni - sen - ga ay - tib hajr o' - ti - ga o' - r - tan

dim. E yor, yo-mon qil - di-mey.

har ne - ki de - dim, yon - dim.

Chash-mi gu mas - to - na, mas - to

na, mas - to - na. Dil be - tu

de - vo - na, de - vo - na, de - vo -

na, Sham-i ishq me - so' - zad,

me - so' - zad, me - so' - za-dey. Gir-di

tu par - vo - na par - vo

na, par - vo - na, Hay yo -

ra - me,

jo nam.

affetto

SARAXBORI SEGOH

Navoiy

Bag`rimni tig`i hajr ila yuz pora qildilar,
To yor ko`yidin meni ovora qildilar.

Butqudek erdi vasl ila ko`nglum jarohati,
Hijron qilichi birla yana yora qildilar.

Mazmuni o`lmaku oti hijron g`ami degan,
Yuz ming jafoni jonima yakbora qildilar.

Turg`on yoshim oqizdilar ul oy firoqida,
Sobitlarimni kavkabi sayyora qildilar.

Vo`iz uni surud erur ashg`oli ayshig`a,
Qismat kuyinda oniki, mayxora qildilar.

May tutki, jom davridin o`q toptilar iloj,
Jam`iki, charx davrini nazzora qildilar.

Yorab, ne diy alarniki, miskin Navoiyni
Behushu aqlu bedilu, bechora qildilar.

TARONA I

Xuvaydo

Nogahon gulzor aro yorim mening,
Sayr aylab kirs a dildorim mening.

Desalar, yoring yuzi monandi gul,
Ushbu so`z din kelgusi orim mening.

Emdi ul mah ishq i birla bo`ldi der,
Bul Huvaydo yig`lamoq korim mening.

TARONA II

Xalq so`zi

Ul sha`mi jamol
E o`ti`a, vay, vay,
Parvonalig`im,
Yor, masti tu man.

Bozoki dilash
E az payi, vay, vay,
Ozorai mast,
Yor, masti tu man.
Shirin labash
E az payi, vay, vay,
Xun xorai mast,
Yor, masti tu man.

Dar rohi vafo
E hamisha, vay, vay,
Pobasti tu man,
G`amxori tu man,
Shaydoyi tu man.

TARONA III Fazliy

Qila boshlading menga zulmi kim,
Sitam etdi jabru jafolaring.
Ki vafoga va`dalar aylabon,
Qani va`dalarga vafolaring.

Ruhima go`zal xati mushk ososo,
Labi la`li nuqtai jon fizo,
Ko`zi, qoshi ham biri xush ado,
Meni o`rtadi shu balolaring,

Menga nozi qildi tag`ofiling
Dilu jon duoga yugurdilar,
Ko`z uchi bilan qarading kulib,
Talabiga yetti gadolaring.

Necha yil ko`ngul, kechalar fig`on
Qilib o`tayin ani ko`yida,
Dili tosh ekan, asar aylamas,
Bu fig`onila bu navolaring.

TARONA IV Navoiy

May birla yuzing tim-tim ahmaru ekan oyo?
Yo shu`la aro bir-bir ahgarmu ekan oyo?

Har sori qulog`ingda gavharmu ekan, yohud,
Har jonibida oyning axtarmu ekan oyo?

/Hijrondamu ul mahvash ag`yorg`a moyildur,
Yo zahri firoq ichra nishtarmu ekan oyo?/

El desa Navoiyni kim javr ila tark etti
Ishqingni, senga bu so`z bovarmu ekan oyo?

TARONA V

Xalq so`zi

Suqsur degan qush bo`lur,
Tortsam pati bo`sh bo`lur,
Yor oldiga borganda,
Yigit ko`ngli xush bo`lur.

Suv oqar tosh ustida,
Sallasi qosh ustida.
Suyganim esga tushganda,
Yig`layman osh ustida.

Eshigingdan o`tganda,
Layli bo`ldingmi, yorim.
Seni yor deb aytganda,
Xafa bo`ldingmi, yorim?

TARONA VI

Xalq so`zi

G`amza bilan olib jonim,
O`sar qora zulfig sening.
Sabo tonggi nasimidin
O`sar qora zulfig sening.

Yozilsam yorning bog`ida,
Qishlasam ko`ksi tog`ida,
Subhidam sahar chog`ida
O`sar qora zulfig sening.

Tong yulduzi porlab-porlab,
Shona bilan zulfig tarab,
Tong saharlarda yaltirab,
Oynar qora ko`zing sening.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAHBORI SEG'OH

M.M. ♩ = 63-66 **II.**

rim ni ti g'i hajr i la yuz
po ra qil-di-lar, o
to yo ri ko' yi din
me ni o vo ra qil di

lar. O O

But ku dek er di

vasli i la ko'ng lum ja ro ha

ti. O

Hij ron qi li chi

bir la ya na yo ra qil di

lar. O O

Hay

jo ni mo

But ku dek er di vasl i la,
 Ko'ng lum ja ro ha ti,
 hij ron qi li chi bir la ya,
 na yo ra qil di lar.
 Maz mu ni o'l ma,
 ku o ti hij ron g'a mi de,
 gan, yor yo,
 rey,

yo ra mo. Yuz ming ja -

fo - ni jo - ni ma yak - bo - ra

qil - di - lar, O o

IV.

Tur - g'on yo - shim o - qiz - di - lar ul

oy fi - ro - qi - da, so - bit - lar -

rim - ni kav - ka - bi say - yo - ra qil - di -

lar. O o

o

Vo' - iz u - ni su - rud e - rur

ash - g'o - li ay - shi - g'a,

o ni - ki may xo - ra qil di - lar

O yo - re yo yor

Jo - nim

May tut ki jom

dav ra - din o'q top ti - lar i

loj o Jam' i ki

charx dav ri ni naz zo ra

qil di lar o.

VIII.

Yo rab, ne din a lar ni ki,

mis kin Na vo iy ni

Be hu shu aq lu,

be di lu be cho ra qil di

lar.

Hay jo ni

mo

ul racu

M.M. ♩ = 84-86

TARONA I.

No ga hon

gul zor a-ro yo-rim me-ning,

say ri ay-lab kir sa dil do

rim me-ning. De-sa lar. yo-ring yu zi

mo nan di gul, ush bu

so'z din kel gu si o rim me

ning. Em di ul mah ish qi bir

la bo'l di der, Bul Hu

vay-do yig' la-moq ko rim me-ning.

attacca

M.M. ♩ = 84-86

TARONA II.

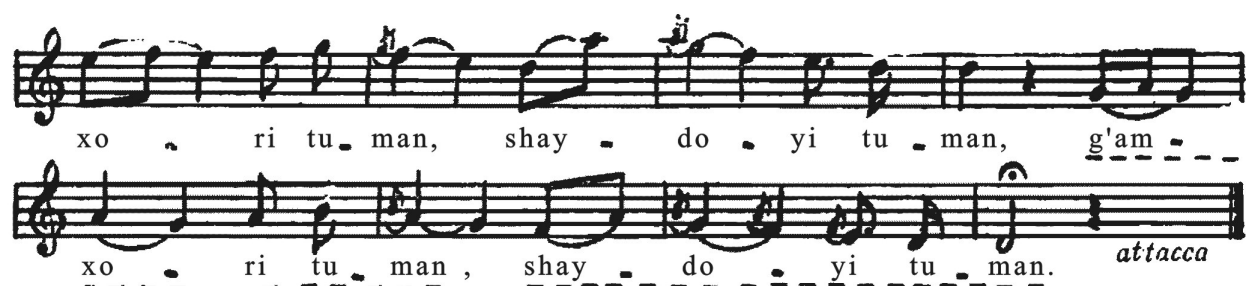
Ul sha' mi ja-mol,

ul sha' mi ja-mol, ul sha' mi ja-mol,

e o' - ti - g'a, vay, vay, par - vo - na li - g'im, par -
vo - na li - g'im, par - vo - na li - g'im, par -
vo - na li - g'im, yor mas - ti tu - man. Bo - zo - ki di -
lash, bo - zo - ki di - lash, bo - zo - ki di - lash,
e az po - yi, vay, vay, o - zo - ra - i mast, o -
zo - ra - i mast, o - zo - ra - i mast, o -
zo - ra - i mast, yor mas - ti tu - man Shi - ri - ni la -
bosh, shi - ri - ni la - bosh, shi - ri - ni la - bosh, e az po - yi
vey, vay, xun - xo - ra - i mast, xun - xo - ra - i mast, xun -
xo - ra - i mast, xun - xo - ra - i mast, yor mas - ti tu -
man. Dar - ro - hi va - fo, dar - ro - hi va - fo, dar - ro - hi va -
fo, e ha - mi - sha vay, vay, po - bas - ti tu - man g'am .

M.M. ♩ = 88-92

TARONA III.

Qi la bosh la ding

men_ga zul_mi_kim si_tam et di jab

ru ja fo la ring. Ki va fo ga va'

da lar ay la bon, qa ni va' da lar

ga va fo la ring, Ru hi ma go' zal

xa ti mush ki so, la bi la' li nuq

ta i jon fa zo, ko' zu qo shi ham

bi ri xush a do, me ni o'r ta di

shu ba lo la ring. Men ga no zi qil

di ta - g'a fi - ling, Di - lu jon du o - ga yu yr - di - lar,
 ko'z u - chi bi - lan qa - ra - ding ku - lib
 ta - la - bi - ga et - ti ga - do - la - ring.
 Ne - cha yil ko'n - gul, ne - cha - lar fi - g'on,
 qi - lib o' - ta - yin a - ni ko'y - i - da,
 Di - li tosh e - kan a - sar ay - la - mas.
 Bu fi - g'on i - la bu na - vo - la - ring.
 Yo - rim, yor, yal - la - lal - lo, yal - la - li -
 do'st, jo - nim yor yal - la - lal - lo, yal - la - li do'st. *attacca*

M.M. ♩ = 92
 TARONA IV. $\frac{13}{4}(\frac{7}{4}, \frac{6}{4})$ May bir - la yu - zing tim -
 $\frac{13}{4}(\frac{7}{4}, \frac{6}{4})$
 tim yo rey.

May bir - la yu - zing tim - tim yo - rey

ah - mar - mu e - kan o yo

yo shu' - la a - ro bir - bir, yo - rey,

ah - gar - mu e - kan o yo,

Har so - ri qu - lo g'ing da, yo - rey,

gov har - mu e - kan, yo xud,

har jo - ni bi - da oy - ning,

ax - tar - mu e - kan o yo.

El de - sa Na - vo - iy - ni, yo - ray,

kim java i - la tark et - ti yo - rey,

Ish - qing - ni sen - ga, bu so'z yo - rey.

bo - var - mu e - kan o yo *attacca*

TARONA V

M.M. ♩ = 96

Suh sur de - gan

qush bo' - lur, Tort - sen pa - ti bo'sh bo' - lur,

Yor ol - di - ga bor - gan - da - yo,

Yi - git ko'ng - li xush bo' - lur.

Suv o - qar tosh us - ti - da, sal - la - si

qosh us - ti - da, Suy - ga - nim es - ga

tush - gan - da - yo yig' - lay - man osh

us - ti - da. E - shi - ging - dan

o't - gan da Lay - li bo'l - ding mi, yo

rim se - ni yor deb ayt gam - da - yo

xa - fa bo'l - ding mi, yo rim. *attacca*

M.M. ♩ = 100-104

TARONA VI

G'am - za bi - lan, g'am - za -

bi - lan o - lib jo - nim, o' - sar

qo - ra zul - fing se - ni. Sa - bo

ton - gi na - si mi - din o' - sar

qa - ro zul - fing se - bi. Yo - zil - sam

yor - ning bo - g'i - da. Qish - la - sam

ko'k - si to - g'i - da, sub - hi - dam

sa - har cho - g'i - da - yo o' - sar

qa - ro zul - fing se - ni, Tong yul -

du - zi por - lab, por - lab, Sho - na

bi - lan zul - fing ta - rab, tong sa - har -

lar - da yal - ti - rab o'y - nar

qa - ro ko' - zing se - ni siporish

Sad - qa sad - qa, sad - qa sha - vam, ey, boz chash -

mo - ni gu - ro, la' - li se - ro - bi tu -

ro, zul - fi pur - chi - ni gu - ro,

Sad - qa sad - qa, sad - qa sha - vam, ey, boz chash -

mo - ni gu - ro, sad - qo. *attaca*

SARAXBORI IROQ

Navoiy

Sirishk qonin ayog`ing uchun xino qilayin,
Qabul tushsa qarog`im ezib qaro qilayin.

Aqiq la`lingga jon javharin nisor aylay,
Savodi holingg`a ko`z mardumin fido qilayin.

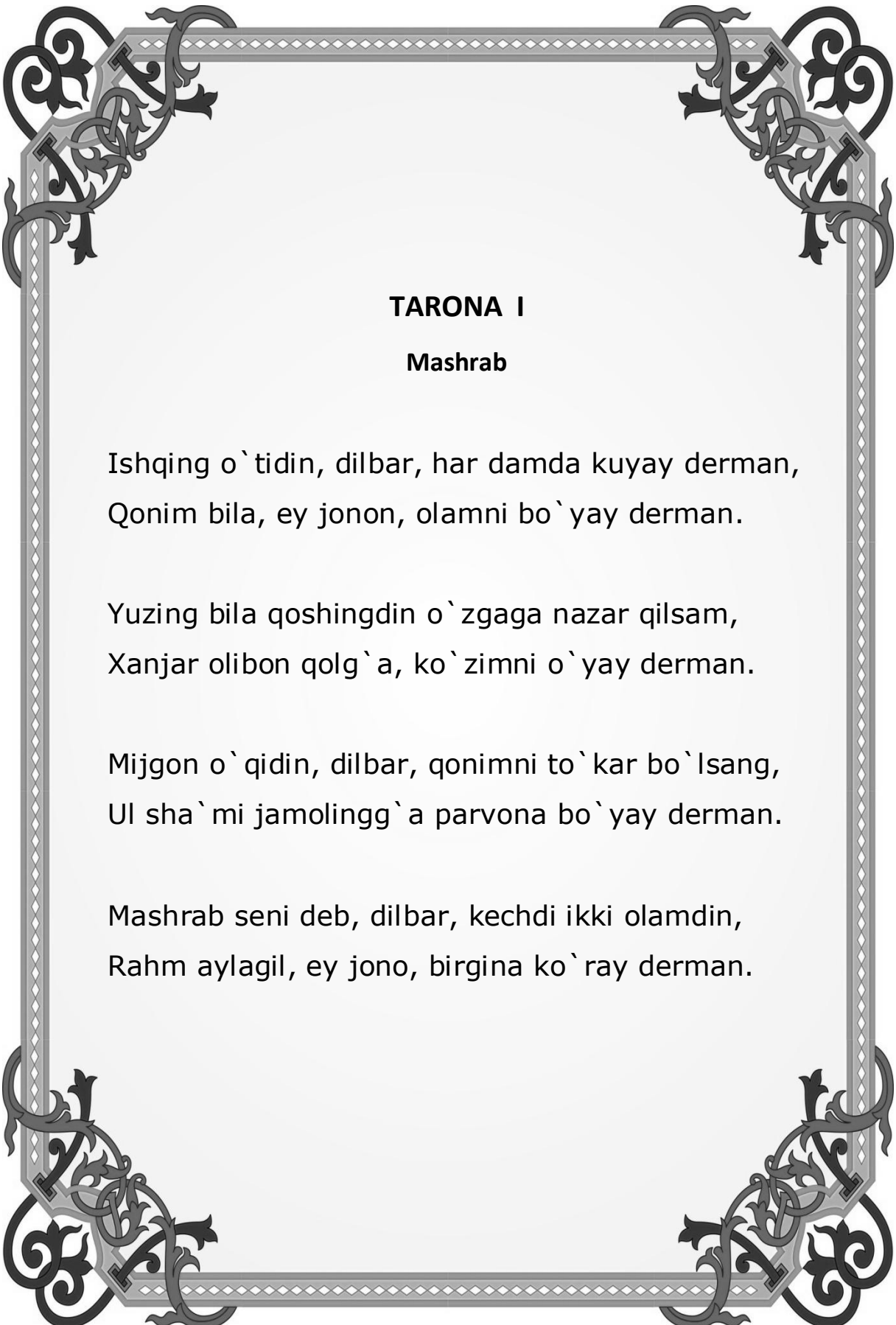
Qaro menging bila qading xayoli kelsa, vatan –
Munga ko`z ichra yasay, anga jon aro qilayin.

Qadingki soya solibdur ulay anga, ya`ni-
Ki, ishq alamin alifbedin ibtido qilayin.

Labini qasmida tishlar, yuziga telmursam,
Boqib turib necha o`z jonima jafo qilayin.

Ko`ngul qushikim erur jilvagohi gulshani quds,
Bu domgohda nedin oni muftalo qilayin.

Navoiy yo, g`amim ahli vara`din o`lmadi kam,
Qo`y endi, maykada pirig`a iltijo qilayin.

TARONA I

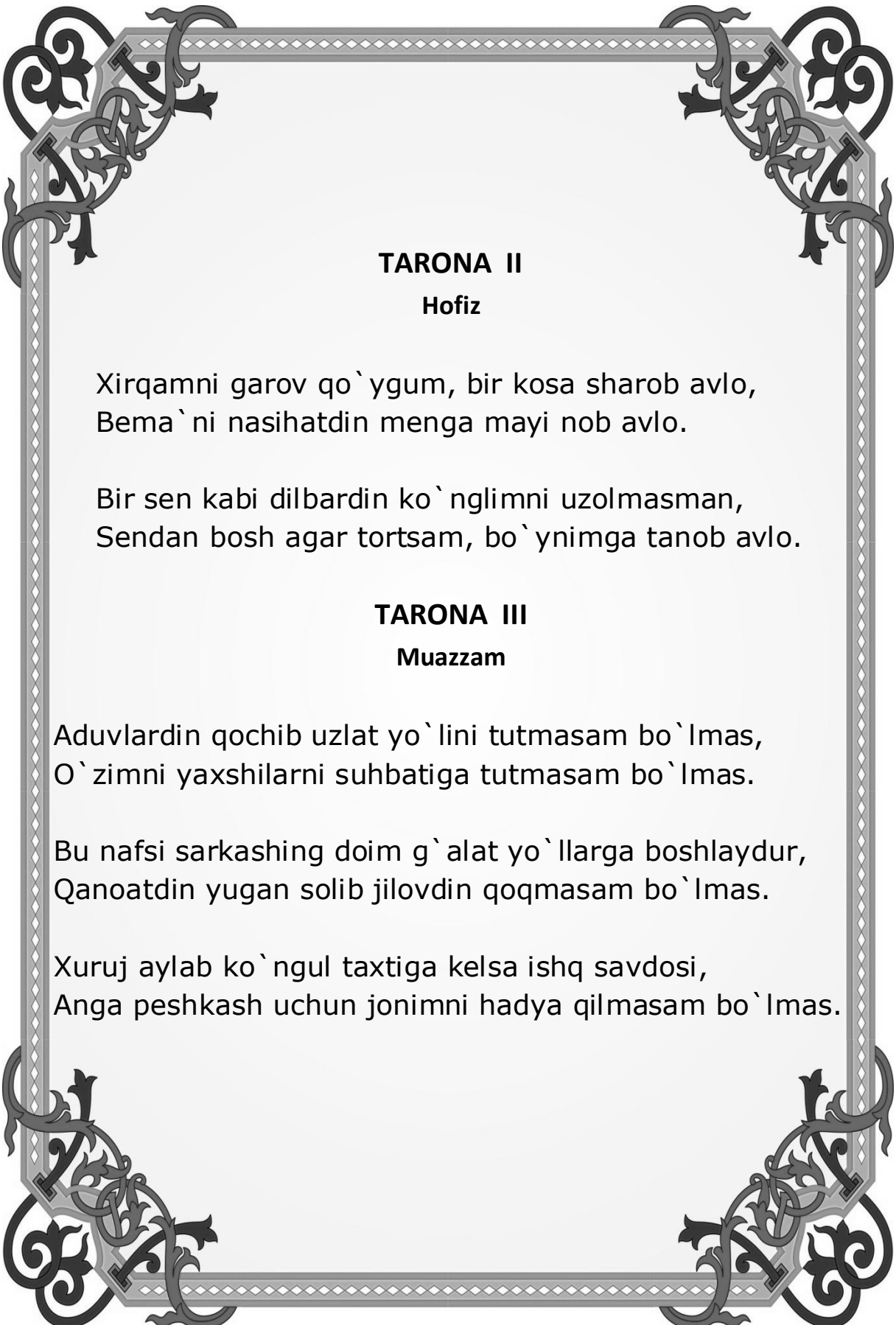
Mashrab

Ishqing o`tidin, dilbar, har damda kuyay derman,
Qonim bila, ey jonon, olamni bo`yay derman.

Yuzing bila qoshingdin o`zgaga nazar qilsam,
Xanjar olibon qolg`a, ko`zimni o`yay derman.

Mijgon o`qidin, dilbar, qonimni to`kar bo`lsang,
Ul sha`mi jamolingg`a parvona bo`yay derman.

Mashrab seni deb, dilbar, kechdi ikki olamdin,
Rahm aylagil, ey jono, birgina ko`ray derman.

TARONA II

Hofiz

Xirqamni garov qo`ygum, bir kosa sharob avlo,
Bema`ni nasihatdin menga mayi nob avlo.

Bir sen kabi dilbardin ko`nglimni uzolmasman,
Sendan bosh agar tortsam, bo`ynimga tanob avlo.

TARONA III

Muazzam

Aduvlardin qochib uzlat yo`lini tutmasam bo`lmas,
O`zimni yaxshilarni suhbatiga tutmasam bo`lmas.

Bu nafsi sarkashing doim g`alat yo`llarga boshlaydur,
Qanoatdin yugan solib jilovdin qoqmasam bo`lmas.

Xuruj aylab ko`ngul taxtiga kelsa ishq savdosi,
Anga peshkash uchun jonimni hadya qilmasam bo`lmas.

TARONA IV

Munis

Alam chekding chu husn avjig`a yuzung oftob aylab,
Uzoring zarrasi bo`ldilar oy, kun iztirob aylab.

Baho qilsang agar vaslingg`a jonim javharin, ey sho`x,
Berurmen bo`lsa yuz jonimu mingdin bir hisob aylab.

Davodur no`shi vasling oshiqi mahjur dardig`a,
Davo yetkurki o`lmishmen meni hajring xarob aylab.

/Netong bo`lsa damimdin dudlar har lahza soidkim,
Nihoni dog`lar ko`nglimda o`rtarsen azob aylab.

Gahi Majnun kibi, Munis, kularmen, goh yig`larmen,
Meni o`z holima qo`ymas bu davron inqilob aylab.

TARONA V

Xalq kuyi

Kuydirasan bizni
Yondirasan bizni.

Bir qo`limda jomim bor,
Bir qo`limda paymona.
Aqlimni tamom oldi
Shu ko`zlari mastona.

TARONA VI

Munis

Ko`yingda qilay desam gadolig`,
Tark aylading ahli oshnolig`.

Begonag`a aylab oshnolig`,
Solma orag`a vale judolig`.

NASR – ASHULA BO'LIMI

SARAHBORI IROQ

M.M. ♩ = 66

1.

Si - rish - ki qo - nin a -

yo - g'ing u - chun hi - no qi - la

2.

yin qa - bul tush - sa qa -

ro g'im e - zib qa - ro qi - la

yin o hay jo
 nim. **II**₁. A qi qi la' ling ga
 jon jav ha rin ni sor ay
 lay o sa vo di ho lin ga
 ko'z mar du min fi do qi la
 yin, o o o o
 hay

jo — nim.

Qa — ro men — ging bi — la qa —

ding ha — yo — li kel — sa va — tan mun —

ga ko'z ich — ra ya — say, an — ga

jon a — ro qi — la — yin. O

0 0 0 0

hay jo — IV₁.

nim. Qa —

ding — ki so — ya so — lib — tur ul oy an —

ga ya' ni,

Ki ish qi

il min a lif be din ib ti do qi la

yin. o o

o hay jo

nim. La

bi ni qas dim a tish lar yu

zi ga ter mul sam, Bo

qib tu rib ne cha o'z jo ni

ma ja fo qi la yin o

o o

o hay jo -

nim qo'n -

gul qu - shi kim e - rur jil - va

go - hi gul - sha - ni quds, bu dom - goh -

da - ne - din o - ni

mub - ta - lo qi - la - yin. O

yo - ra - mey.

Vla. Vla. 2.

yo g'a - mim ah - li va - ra' - din

o'l _ ma _ di kam, o,

yo _ ro o

yo _ ra _ mey. Qo'y

en _ di may _ ka _ da pi _ ri _ g'a

il _ ti _ jo qi _ la _ yin o

hay jo _ ni _ mo. Na

vo _ iy yo g'a _ mim _ ah _ li _ va

ra' _ din o'l _ ma _ di kam ho, qo'y

en - di may - ka - da pi - ri - g'a

il ti - jo qi - la - yin 0

0 0

0 0

0 0

0 0

hay jo - nim. *a'tacca*

TARONA I

M.M. ♩ = 96-100

12 (7 8)

13 (7 6)

Ish - qing o' - ti - din dil - bar, yo -

rey, har dam-da ku - yay der - man,

qo, nim bi - la, ey jo - non,

O - lam - ni bo' - yay der - man.

Yu - zing bi - la qo - shing - din

o'z - ga - cha na - zar qil - sang,

Xan - jar o - li - bon qo'l - g'a vo - ray

ko' - zim - ni o' - yay der - man.

Mij - gon o' - qi - din, dil - bar

qo - nim - ni to' - kar bo'l - sang,

ul sham' - i ja - mo - ling - g'a

par - vo - na bo' - lay der - man.

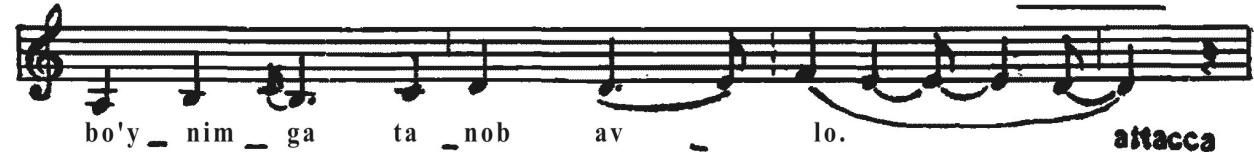
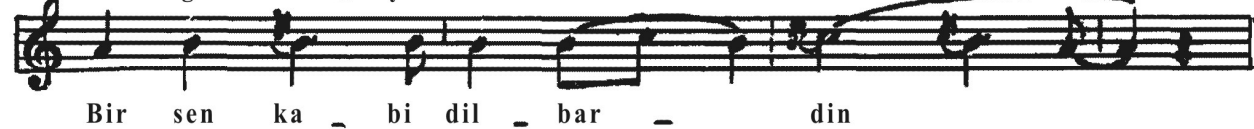
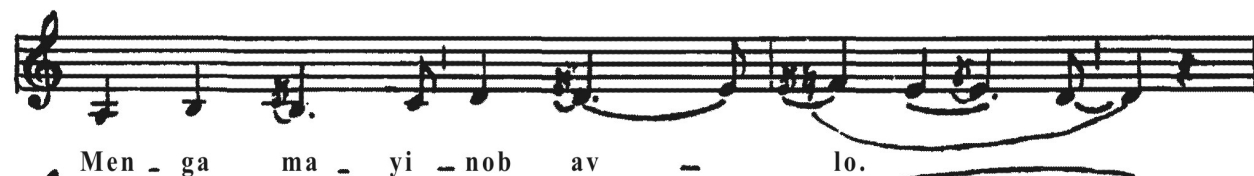
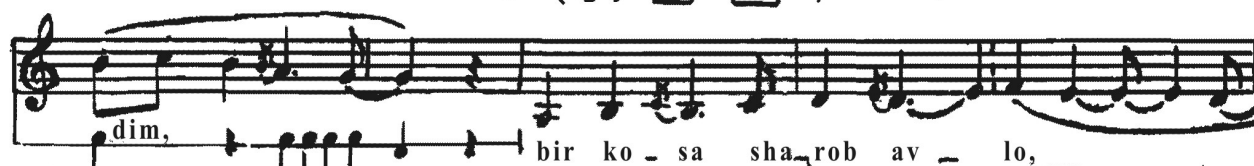
Mash - rab se - ni deb, dil - bar,

kech - di ik - ki o - lam - din.

TARONA II

TARONA III

M.M. ♩ = 92 - 96

A - duv - lar - din

qo - chib o'z - lat yo' - li - ni tut -

ma - sam bo'l - mas. O' - zim - ni

yax - shi - lar - ni suh -

ba - ti - ga tut - ma - sam bo'l -

mas. Bu naf - si sar -

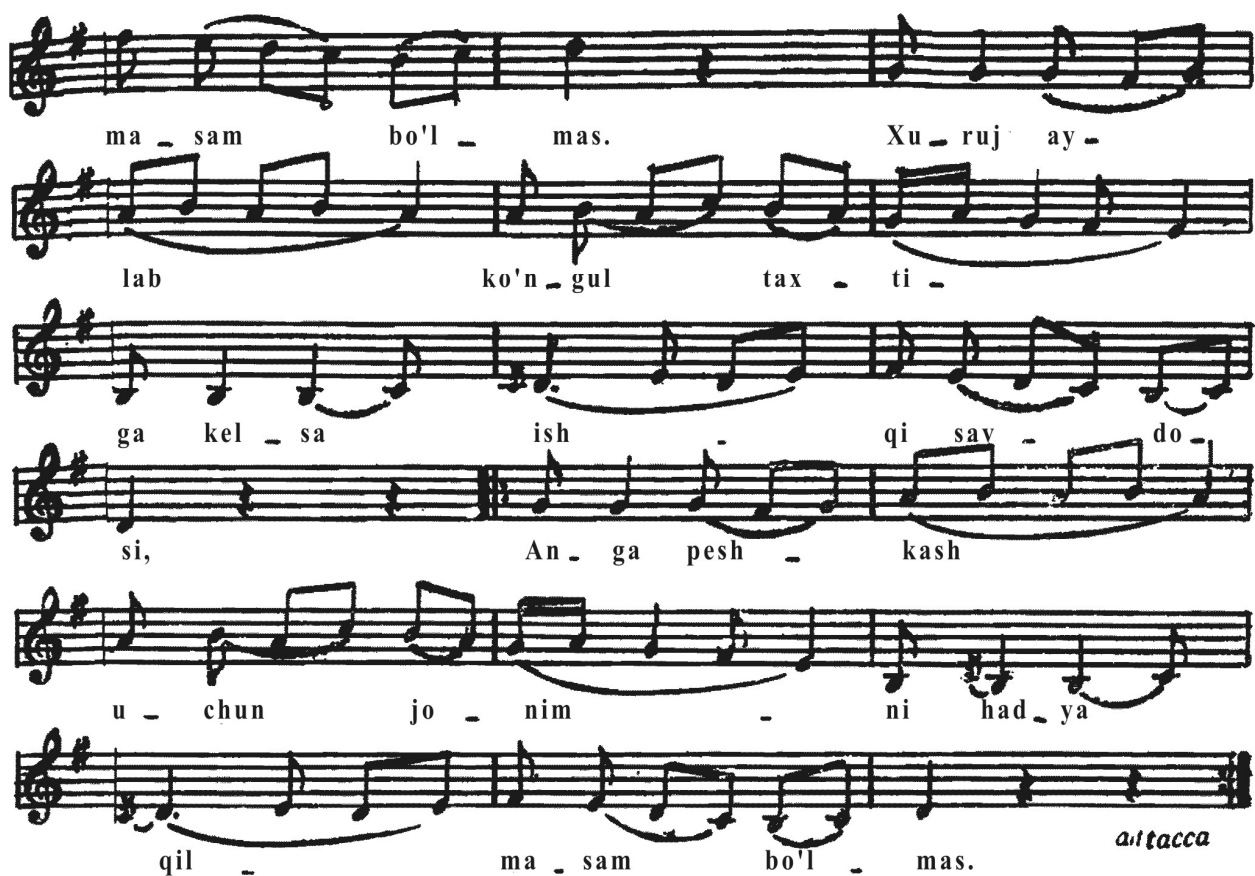
ka - shing do - im g'a - lat yo'l -

lar - ga bosh lay - dur

qa - no - at - din yu - gan so -

lib ji - lov - din qoq -

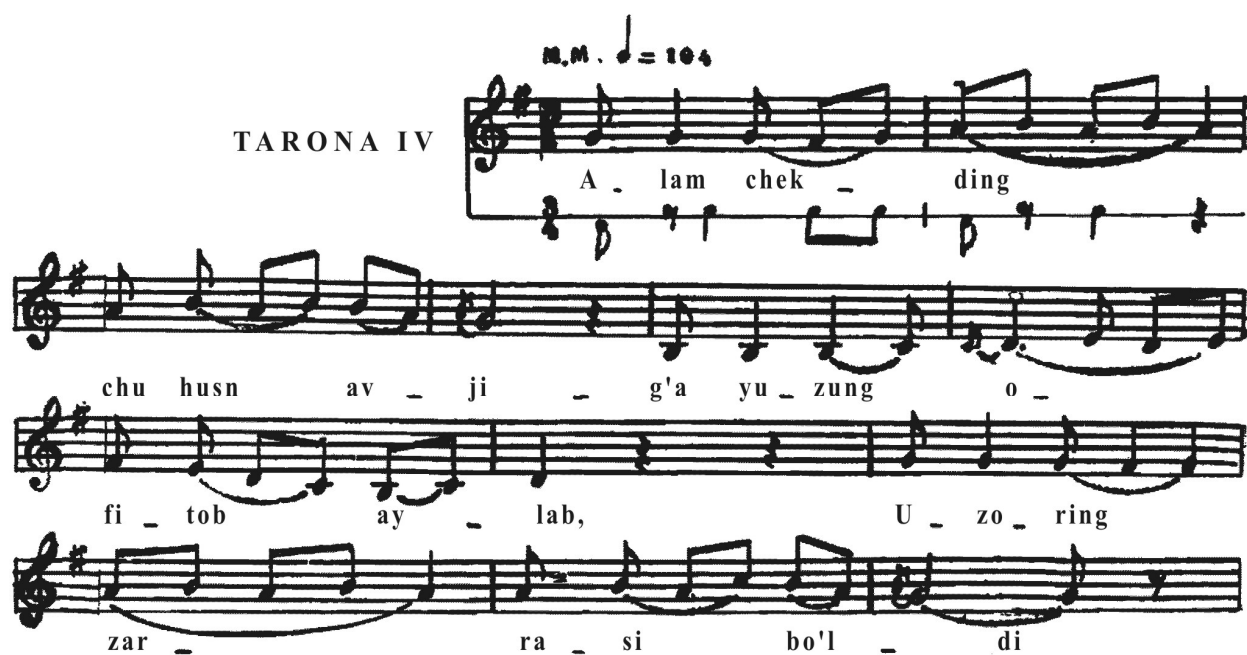

ma - sam bo'l - mas. Xu - ruj - ay -
lab ko'n - gul tax - ti -
ga kel - sa ish qi sav - do -
si, An - ga pesh - kash
u - chun jo - nim ni had - ya
qil - ma - sam bo'l - mas. *aittacca*

M.M. ♩ = 104

TARONA IV

A - lam chek - ding
chu husn av - ji - g'a yu - zung o -
fi - tob ay - lab, U - zo - ring
zar - ra - si bo'l - di

lar oy, kun iz ti rob ay

lab. Ba ho qil sang

a gar vas lin g'a jo nim

jav ha rin, ey sho'h,

Be rur men bo'l sa yuz jo

ni mu ming din bir

hi sob ay lab, Da vo dur

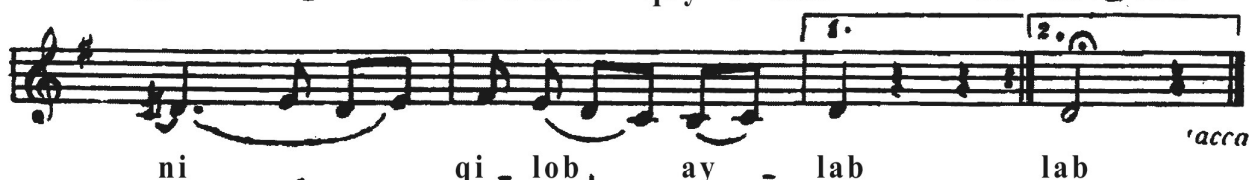
no' shi vas ling o

shi qi mah ju ri dar di

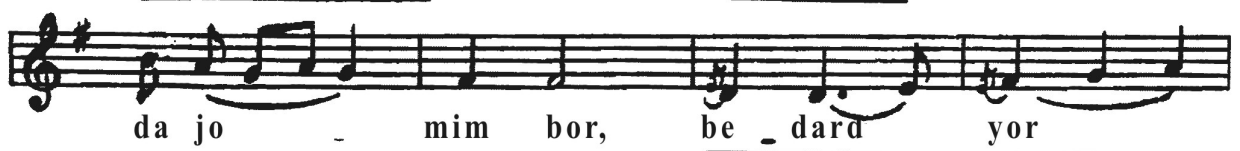
g'a, Da vo et kur

ki o'l mish men me ni haj

TARONA V

yo - rey. Bir qo' - lim - da pay - mo - na,
 shi - rin vor yo - rey Aq - lim - ni
 ta - mom ol - di, sar - vi - noz
 yo - rey shu ko'z - la - ri mas - to - na *alacce*

M. M. $\text{♩} = 100-104$

TARONA VI

Ko' - ying - da qi - lay de - sam ga - do lig',
 tark ay - la - ding ah li o shi - no - lig'.
 Tark ay - la - ding ah li o shi - no lig'.
 Be - go - na - g'a ay lab be - go - na - g'a ay -
 lab o shi no lig', sol ma a - ro -
 g'a va li ju do lig' Sol ma a - ro

g'a va - le ju - do lig'. Me -

ni o'z ho - li-ma qo'y-mas bu dav-ron in - qi -

lob ay - lab

jo nim. alacca

MUNDARIJA

	Kirish	3
I.	Maqomlar va Shashmaqom	
1.1.	Maqomot tizimi va Shashmaqomning tarixan shakllanishi.....	5
1.2.	Shashmaqomda turkum asar Taronalari tavsifi.....	15
1.3.	Shashmaqomning nazariy tahlili.....	18
	Savollar va topshiriqlar.....	26
II.	Shashmaqomning ijrochilik xususiyatlari	
2.1.	Shashmaqomning I sho`ba ashulalari.....	27
2.2.	Shashmaqomning cholg`u bo`limi.....	29
2.3.	Shashmaqomning ashula bo`limi.....	31
2.4.	Shashmaqomning Talqin sho`balari.....	32
2.5.	Savtlar va Mo`g`ilchalar haqida.....	35
	Savollar va topshiriqlar.....	38
III.	Shashmaqomning yangi shakllari	
3.1.	Maqomda kuy va matn munosabatlari.....	39
3.2.	“Buzruk” maqomi	40
3.3.	“Rost” maqomi.....	47
3.4.	“Navo” maqomi	55
3.5.	“Dugoh” maqomi	57
3.6.	“Segoh” maqomi.....	64
3.7.	“Iroq” maqomi.....	69
3.8.	“Shashmaqom” sho`balari.....	70
	Savollar va topshiriqlar.....	77
	Glossariy.....	79
	Test savollari.....	85
	Test javoblari.....	101
	Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.....	102
	Ilovalar	
	Sarahbori Buzruk va I,II,III,IV,V,VI Taronalari matni.....	104
	Sarahbori Rost va I,II,III,IV Taronalari matni.....	124
	Sarahbori Navo va I,II Taronalari matni.....	140
	Sarahbori Dugoh va I,II,III,IV,V,VI Taronalari matni.....	153
	Sarahbori Segoh va I,II,III,IV,V,VI Taronalari matni.....	170
	Sarahbori Iroq va I,II,III,IV,V,VI Taronalari matni.....	189